

891.99

8-84

Ա. Մ. ԾՈՑԻԿԵԱՆ

ՄԱՐԿԱՆԻՐԻՆ

ԲԱՋՄԱԼՆՁՈՒՅԱՆ ՑՊԱՐԱՆ

Փ Ա Ր Ի Ձ

1914

1. 99
5-84

19 NOV 2011

Ա Ր Թ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

14.05.2013

Imprimerie Polyglotte — G. H. NERCÈS
272, Rue Saint-Jacques PARIS.

59103
8-84

Ս. Մ. ԾՈՑԻԿԵԱՆ

Ա Ր Թ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

« Սուրբ կոստեցաւ,

ա՛լ չսպաննուի »

Թուրք Հայուն պահապան

Գոհուրեան աղօթք

Սահմանադրութիւն

Իրաւունք եւ Արդարութիւն

Հովուերգ

Ժպիսք

Համբոյրը

Խաչը

Հարսանիք

ՏՊԱԳՐ. „ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ“ Ի

Փ Ա Ր Ի Զ

1914

«ՍՈՒՐԸ ԿՈՏՐԵՑԱԻ ԱՆ ՀՍՊԱՆՆՈՒԻՐ»

Ա.

Ծերունին Մկրտիչեան Յակոբ, Ակն քաղաքի հարուստներէն մէկն էր: Երկնային ամեն տեսակ բարիքներով լեցուն անոր յարկին տակ, իւրաքանչիւր օր սլակաս չէին հիւրերը: Սեղանին շուրջը, ունեւորին քով աղքատը: Ամենուն մատչելի, ամենուն ընկեր, բարեկամ ու մտերիմ: Ուէ մէկը, երբ անոր դիմէր խնդրով մը, կարելի չէր որ առանց այս կամ այն կերպով զոհացում ստանալու ետ դառնար: Անոր ամեն տեսակ օգնութիւնները հասած էին անհամար մարդկանց: Անիկա բարիքը քմահաճոյքի չէր ծառայեցներ: Գիտակցութիւնը միշտ անբաժան Նախադասութիւնը իրական կարօտութիւնը: Երբեք խտրանքի, դաւանանքի ու ազգի միջեւ: Իր ըրածներէն ակնկալութիւն չունէր: Փառքի ու պատիւի համար չէր տար: Բարիքը ընդունողէն չոր շնորհակալութիւն մը խի լսել չէր ատրժեր: Վսեմ հոգի մը, համեստ սիրտ մը: Ջեռքէն եկածը կ'ընէր իբր պարտականութիւն և ոչ իբր շնորհ: Շարունակ աչքին առջեւ ունէր աշխարհի ունայնութիւնը, և մարդկային թշուառութիւնները, ականաւոր ծակատաղիքը, վախճանը, գերեզմանը: Ու ամեն անգամ, ձեռքը կաթօտեալի մը կարկառելուն և կամ մէկուն բարոյական օգնութիւն մը ընելուն, երկնային սփոփանքի վերարձարծում մը կը գդար իր հոգւոյն մէջ: Բայց

55413 - 66

որքան որ ալ գովքերէ հեռու կը փախէր, մէկալ զիէն, անթիւ բերաններ, իրենց երախտագէտ սրտերէն բղխող օրհնէնքները կ'ուղղէին անոր հասցէին: Զայն սուրբի պէս պաշտողներ, և անոր անունովը երգունցողներ ալ կային:

Այսպէս, Մկրտիչեան ունէր զինքը սիրող բազմաթիւ բարեկամներ: Բայց բարեկամներու համատարած շարքէն դուրս, անկառ ունէր նաեւ թշնամիներ: Բարեկամ ունեցողը թշնամի ալ կ'ունենայ: Մարդ երկինքէն ալ իջնէ, և ինքզինք ուրիշներու երջանկութեանը համար զոհէ, դարձեալ ամենուն աչքին աղէկ չերեւար:

Կարգ մը հարուստ Հայեր կային, որոնք Մկրտիչեանի վեհանձն վերաբերումէն ու վստահութենէն երբեմն օգտուած ըլլալով հանդերձ, ծուռ աչքով կը նայէին անոր վրայ: Ինչո՞ւ: Վասն զի անկառ իր իրական բարեգործութիւններովը մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէր: Գիտէին զայս: Ասոր համար ալ նախանձ կը զգային իրենց մէջ: Կ'ըսէին, թէ անկառ կատարեալ կեղծաւոր Փարիսեցի մըն է, և թէ անոր կատարած բոլոր բարի գործերը զիտաւորեալ են ու կը ծառայեն պարզապէս անձնական շահու աղբիւրները շատցնելու: Ի հարկէ այս սուտ ու փուտ խօսքերուն ականջ կախողները միայն անոնք էին, որ մօտէն չէին ծանօնար Մկրտիչեանը: Ամեն պարագայի մէջ սակայն, այս հարուստ Հայերու ցոյց տուած հակառակութիւնը լուրջ թշնամանքի մը կերպարանքը չունէր: Անոնք իրաւ է, խօսքով Մկրտիչեանը կը գովէին, կը քաջիւստէին, խաչը կը հանէին, բայց խօսքի շրջանակէն դուրս չէին ելլեր բնաւ: Այդ մարդիկ իրենց մտքովն իսկ չէին անցներ, երբ և իցէ օր մը, անոր անձին ֆլաս ու չարիք հասցնել:

Բ.

Դժբախտաբար այդպէս չէին տեղին բնիկ Թուրքերը: Անոնց գլխաւորները, որ տեղական իշխանութեան վարիչներն էին, ինչպէս միւս Հայ հարուստներուն, նոյնպէս, և ալ աւելի

Մկրտիչեանի ռսերիմ թշնամիներն էին: Զէ որ այս վերջինը իր նիւթական կարողութեանը հետ ունէր նաեւ բարոյական մեծ անուն ու հռչակ: Անոնք Մկրտիչեանի նկատմամբ իրենց ունեցած բուռն ատելութիւնը ծածկելով ու երեսանց բարեկամ ձեւանալով հանդերձ, դաւ կը նիւթէին: Որոշած էին սպաննել զայն, և ստացուածքին տիրանալ: Իսկ որպէս զի, սպաննութենէն ետք անոր ինչքերը օրինաւոր ձեւականութեամբ մը գրաւուին, անոնց կողմէ պատրաստուած էին քանի մը կեղծ պարտամուրհակներ: Ու վերջապէս, օր մըն ալ, անոնք փորձեցին տուած ոճրագործական որոշումնին գործադրել Թուրք ստահակ երիտասարդի մը ձեռամբ, անոր հրացան մը նուիրելով, և տասը ոսկի ալ դրամ խոստանալով, ի փոխարէն կատարելիք սպաննութեան:

Այն օրը, իրիկուան, Մկրտիչեան մօտակայ գիւղէ մը քաղաք կը վերադառնար միայնակ: Մութը կոխած էր արդէն, և քաղաքի սահմանին մօտերը, ամայի տեղէ մը կ'անցնէր, երբ դէմը ելաւ այդ Թուրք երիտասարդը: Անկառ իր հրացանը անոր վրայ ուղղելով, գոչեց սպաննադին.

— Ա՛լ մի շարժիր, քեզ պիտի սպաննեմ:

Մկրտիչեան սարսուեցաւ, բայց ինքզինքը չի կորսնցուց:

— Շատ աղէկ, բարեկամս, պատասխանեց ան խաղաղ ու ողորջ ձայնով, և եղած տեղը կանգ առաւ: Միայն թէ քեզի երկու խօսք ունիմ:

— Շնորհ ըսէ:

— Կ'ուզեմ զիտնալ, թէ ի՞նչ է իմ յանցանքս: Քեզի գէշութիւն մը ըրած եմ արդեօք:

— Ա՛յս է եղեր ըսելիք խօսքդ:

— Սպասէ: Քանի որ քեզի գէշութիւն մը չեմ ըրած, այն ատեն պէտք է որ խորհիս, թէ անիրաւաբար մարդ մը սպաննելով դուն քու կրօնքիդ առջև ու ամենուս Աստուծոյն դատապարտուած պիտի ըլլաս:

— Վերջացաւ:

— Իսկ եթէ, ստակի համար է որ կ'ուզես գործել այս

ոճիրը, շատ ի դուր: Ես քեզի ստակ ալ կուտամ, և ոչ տուածս ու ոչ ալ այս պատահածը ուէ մէկուն կ'ըսեմ:

Մկրտիչեանի այս խօսքին վրայ Թուրքը թուլցաւ, և մտքին պէս, հրացանին նշանառութեան ուղղութիւնն ալ փոխեց:

— Է՛յ, հրքան պիտի տաս նայինք, հարցուց անկա:

— Դուն հրքան կ'ուզես:

— Յիսուն ոսկի:

— Պատրաստ եմ ուզածդ տալու, բարեկամս: Հիմա մօտս գտնուածը ամբողջ քեզ կը յանձնեմ: Մնացածն ալ վաղը ինձմէ կը ստանաս:

— Եթէ խօսքդ զրոնքս...

— Նորէն սպաննէ զիս:

Թուրքը, այս անգամ, աչլեւ հրացանը բոլորովին վար առնելով, իր ուսէն կախեց, և « բարեկամաբար » մօտեցաւ Մկրտիչեանին:

Գ.

Այս դէպքէն քանի մը ամիս ետքն էր, որ քաղաքին Հայերը մեծ վտանգի մը ենթարկուեցան: Ահազին քանակութեամբ Քիւրտեր, կատարելապէս սպառնալիցաւ, լեռներէն վար իջնելով, շրջապատեցին քաղաքը: Ու անոնք սպառնացին, որ հոն գտնուող բոլոր Հայերը պիտի կոտորեն, եթէ ասոնց կողմէ մեծագումար փրկանք մը չի հատուցուէր իրենց:

Տեղւոյն Թուրք իշխանութեան ներկայացուցիչները, բացարձակապէս չեզոք դիրք մը բռնեցին Քիւրտերու այս պաշարման ու պահանջման դէմ: Անոնք յայտնեցին, թէ իրենց զինուորական ոյժը անկարող է զիմադրել: Միեւնոյն ժամանակ գաղտնապէս համաձայնութեան եկան քաղաքը պաշարողներուն հետ, առնուելիք փրկանքը մէջերէն հաւասարապէս բաժնելու մասին:

Սպառնացող վտանգէն ահաբեկ, քաղաքին հարուստ ու բարեկեցիկ Հայերը ժողով գումարեցին, և սկսան խորհրդակցութիւն կատարել: Բանակցութեան մտնելն աւելորդ էր:

Հատուցման օրուան հետ փրկանքի գումարն ալ որոշուած էր վճարականապէս Քիւրտերու կողմանէ: Հատուցուելիքը 1500 ոսկի էր:

Արդարեւ անկարելի էր նկարագրել ժողովականներուն ունեցած տենդոտ շուարումը, յուզումը, բարկութիւնն ու վախը: Ամեն զլխէ մէջ մէկ ձայն կը բարձրանար: Ամեն կողմէ տրտունջ, բողոք, հառաչանք, անիծանք: Ու անոնց մէջ միայն Մկրտիչեանն էր, որ լրջօրէն անկիւն մը նստած, և բերանը դոց, կը լսէր տեղի ունեցած խառնաշփոթ աղմուկն ու բացազանչութիւնները:

Վիճակի ողբումներէն յետոյ, եկան յանգեցան վերջապէս հատուցուելիք գումարը գոյացնելու գործնական խնդրոյն: Այն ատեն, ընդհանուր լուծութիւն տրեց: Ծանր, ձնշող, շնչառութեանց շշուշն ու հագուստներու շրջիւնը զգացնող լուծութիւն մը: Ոչ մէկը չէր համարձակուէր յառաջ նետուիլ, և այդ մասին ունեցած կամքն ու արամսդրութիւնը յայտնել: Ամենն ալ իրարու երես կը նայէին: Ամենն ալ իրարու կը թողէին խօսելու առաջնութեան կարգը: Աւելի ծիշտը, ամենն ալ Մկրտիչեանին կը սպասէին, անոր վեհանձն ու առատաձեռն պատրաստակամութենէն մեծ արդիւնք յուսալով:

Դ.

Եւ ահա Մկրտիչեան իր բերանը բացաւ: Անկիւն խօսքը ներկաներուն ուղղեց, և խաղաղ ու պարզ եղանակով մը անոնց լսաւ:

— Միրելի բարեկամներս, տարակոյս չկայ, թէ ամենքս ալ պէտք է որ պատրաստ ըլլանք մեր բաժիններուն ինկած պարտականութիւնը կատարելու: Դրամը արժէք չունի ի հարկէ, երբ անով կարելի պիտի ըլլայ մեր՝ մեր սիրելիներուն ու մեր ազգակիցներուն կեանքը փրկել վերահաս մեծ վտանգէ մը: Մնաց որ, փրկուելու համար մեր ամբողջ ունեցածը տալու պէտք ալ չկայ: Արդ, ես իմ բաժինս երկու հարկուր ոսկի

կը ստորագրուիմ: Սակայն եթէ քիչ ըլլայ ու հարկ զգացուի աւելին տալու, անշուշտ դարձեալ պատրաստ եմ ձեռքէս եկածն ընելու:

Կարգը եկաւ միւսներուն:

— Ես հարիւր յիսուն ոսկի կուտամ, ըսաւ անոնցմէ մէկը, որ մեծ հարուստ մըն էր:

— Դժբախտաբար, վրայ բերաւ զխաւորներէն մէկ ու ընչը, այս միջոցիս գործերս գէշ երթալուն համար, ես ալ միայն հարիւր յիսուն ոսկի պիտի կրնամ տրամադրել:

— Թէեւ քանի մը փոխանակադրեր վճարեցի շաբթուս մէջ, աւելցուց երրորդ ջոջ մը, բայց և այնպէս հարիւր ոսկի վճարել յանձն կ'առնեմ:

— Հարիւր հատ կարմրուկ ալ ես կը յարմարցնեմ, յայտարարեց մէկ ուրիշը:

Երեք հարիւր ոսկի եւս հինգ հոգի ստորագրուեցան: Անկէ ետք, երկու հարիւր ոսկիի չափ գումար մըն ալ խոստացան իրենց և իրենց ծանօթներու շրջանակներուն մէջ հաւաքել՝ ժողովին ներկայ գտնուող մնացեալ անձերը: Այսպէս հատուցուելիք դրամէն դեռ կը պակսէր երեք հարիւր ոսկի:

Մկրտիչեան այս իրողութեան առջև մտածման մէջ ինկաւ: Աւելի նեղուեցաւ, երբ դիտեց որ ոչ ոք այլեւ խոստացածին վրայ բան մը աւելցնելու յոյսը կը ներշնչէր: Անոնք բեռին մեծագոյն մասը իր վրայ կը ձգէին, գիտնալով որ ինք հարկ եղածը պիտի ընէր: Եւ խիստապէս, Մկրտիչեան չուզեց այլեւ իր ղեմիներուն նոր առաջարկ մը ընել, և հարկ զգաց մնացեալ գումարն ամբողջովին իրմէ վճարելու:

Եւ մինչ անիկա, իր այդ տրամադրութիւնը յայտնելու վրայ էր, ներկաներէն մէկը առաջարկեց, որ ժողովուրդին մէջ ալ հանգանակութիւն մը բացուի միւսնոցն նպատակաւ, որպէս զի պակսած գումարը ձեռք բերուի:

Մկրտիչեան բողոքեց այս առաջարկին դէմ և յարեց.

— Մեղք է խեղճ ժողովուրդին վրայ այդ տեսակ բեռ մը դնելը: Այդ պարտականութիւնը միայն մեր վրայ կը ծանրանայ:

Բայց որովհետեւ, հաղար երկու հարիւր ոսկիէն աւելի չի գոյացաւ, և պահանջուած գումարը ամբողջովին յանձնել պէտք է, մնացածը ես ինձմէ կը հոգամ, որպէս զի դուռներնիս ամբողջ այս չարիքը մեզմէ հեռանայ:

Եւ արդարեւ, այդ կերպով, Ակնայ Հայերը աղատուեցան ստոյգ աղէտէ մը:

Ե.

Անցաւ այդ դէպքը, և տարի մը ետք յառաջ եկաւ աւելի մեծ, բազմադէտ, և ահաւոր փորձանք մը: Այս անգամուան սարսափը, սակայն, դրամով հեռացող տեսակէն չէր: Անիկա ուրիշ հայաբնակ գաւառներէ անցնելով եկած էր, և իր ծամբան կը շարունակէր, ետեւը թողելով մահ ու աւեր...:

Տեղւոյն կառավարութեան ամբողջ ղինուորական ոյժը ոտքի ելաւ, հրահանգուած ու երես առած բարձրէն եկող աշխարհաւեր հրամանէ մը: Զինուորականութեան միացան Թուրք ազգաբնակիչներն ու լեռնաբնակ Քիւրտերը և բոլորը մէկ, յանկարծակիօրէն Հայերուն վրայ յարձակելով, անխնայ ջարդ մը սկսեցին: Խեղճ Հայերը անպատրաստ, ընդհանրապէս զուրկ ինքնապաշտպանութեան միջոցներէ, խեղաչեղօրէն կը փախչէին սողին անդին: Անոնք թաղէ թաղ կը վազէին, տունէ տուն կ'ապաստանէին, ծակէ ծակ կը մանէին: Նոյն խակ կոյուղիներու ու ստորերկրեայ անօդ թաքստոցներու մէջ կ'իջնէին: Ահաւելի էր տիրող խուճապը: Մար գմանուկ կ'ուտէր: Սարսափէ խենթեցողներ կային: Լեղապատառ շատ մեռնողներ: Անոնք ոչ կրնային օդին մէջ ելլել, և ոչ ալ գետնին տակը մտնելու հնարաւորութիւն ունէին, որպէս զի աղատուէին ամեն կողմէ վրանին խուժող դժոխային բանակներէն: Յարձակողները, վայրագ մոլեգնութեամբ, Հայերը կը զարնէին, մեծ ու պղտիկ կը կոտորէին: Սպաննութիւններն ու ամեն տեսակ պղծութիւնները կատարելէ ետք՝ անտէր մնացած գոյքերն ու ապրանքները կը թալլէին և տուները կրակի կուտային: Քանի մը հարուստ Հայեր, սպաննուելու վայր-

կեանքն, իրենց ամբողջ հարստութիւնը առաջարկած էին, կեանքերնին ազատելու համար: Անյաջող: Անոնցմէ մէկը, իր վաճառատունէն փախած միջոցին, ձեռքը թաշկինակով լեցուն ոսկի բռնած՝ իր շուրջն ու ետեւը ցանած էր, որպէս զի սպաննիչները զբաղեցնելով, անոնց հետասնդումէն խուսափի: Սակայն Թուրքերը, առանց վար ծռելու, հասած էին քովը: Զինքը նախ դանկտելով գետին ձգած, և ապա ցանուած ոսկիները ժողված էին: Անոնք չէին կաշառուեր դրամով, և « Հայ անհաւատ կոտորելու » գերագոյն հաճոյքէն ձեռք չէին քաշեր, քանի որ կտրտուած Հայերու ունեցածն ալ արդէն իրենց կ'ըլլար: Այս էր պատճառը որ կտրտուածներէ ու հրձիգութիւններէ առաջ Հայ կեանքերու ետեւէ ինկած էին, Հայ ազգութեան բնաջնջումը ամեն բանէ գերադաս: Այն անոնց մտայնութիւնը: Այդ իսկ վերին պատգամը: Գոհացում, յագեցում, ցեղային ու կրօնային տարբերութիւնէ, և հպատակ ժողովուրդի մը անհամեմատ յառաջդիմութենէն զոյացող իրենց ոխերիմ ատելութեանն ու բռնն մախանքին: Եւ երբ անոնք ահանէին իրենցմէ մէկը, որ կը մոլորի այս ընդհանուր ուղղութենէն, անոր կը յիշեցնէին. « Նախ հողին, յետոյ ապրանքին: »

Զ.

Մկրտիչեան, իր տանը ներքնայարկը գտնուող մեծ մատանը քաշուած էր կնոջը, զաւակներուն ու քանի մը խեղճ դրացիներու հետ: Այս վերջինները, Մկրտիչեանի տունը աւելի ապահով նկատելով. եկած էին հոն պատսպարուելու: Ամենքն ալ այդ նուազ օդով, մութ ու խոնաւ մատանին մէջ, թաց պատերուն տակը կձկտած, որսորդէ հալածուող թռչուններու պէս կը դողդոջին: Անտուգութեան ահը, սրտիկնուն խորը: Ո՛չ ձայն, ո՛չ ծուլուն: Անոնք իրենց տամուկ, և յուսահատութեամբ լեցուն աչքերը յառած էին մատանի դռնակին: Անոր բացումը ամենուն մահը: Իսկ Մկրտիչեան, ըստ երեւոյթին անխուսով կը մտար, և երբեմն ալ քովիներուն քաջա-

լերական խօսքեր կը փափտար: Սակայն, անոր միտքը շարունակ զբաղած էր փրկութեան կտրուկ միջոց մը գտնելու խորհուրդով:

— Այ մի՛ յուսահատիք, շէնջեց անկեկա յանկարծ, ամենքը անդորրացնող աւելնով մը ու շարժումով մը: Կարծեմ՝ թէ փախչելու ճամբայ մը գտայ վերջապէս: Սա մեր տան պարտեղէն կ'անցնինք Հայ դրացիներու պարտեղները, և շիտակ կ'երթանք անոնց ծայրը գտնուող ձորը: Ետքը, ձորին մէջէն իջնելով, կը հասնինք գետեղերը, ուր պահուելու տեղեր շատ կան: Ու երբ որ մութ ըլլայ, քաղաքէն դուրս կ'ելլենք, կ'ազատինք: Դիմնալու ենք, թէ այս տեղ մնալը վտանգաւոր է: Մենք հոս կամ սուրէ պիտի անցնինք, և կամ հրդեհի աւերակներուն տակ պիտի թաղուինք: Բայց նախ քան ասկէ դուրս ելլելիս, վայրկեան մը ինծի սպասելու էք հոս, որ երթամ մեր պարտեղը աչքէ անցընեմ անգամ մը: Խոհեմութիւն պէտք է: Եթէ հոն թշնամի ըլլայ, այն ատեն կուգամ, և ուրիշ միջոց մը կը խորհինք: Ամեն պարագայի մէջ, մի՛ վախնաք, սրտերնիդ ամուր բռնեցէք, և հաւատով եղիք, սիրելիներս, որ երկնաւոր Տէրը պիտի փրկէ մեզ:

Այս ըսելով Մկրտիչեան կամացուկ մը դուրս ելաւ մառառնէն: Պահ մը ականջ կախեց: Տան մէջը, վեր վար, ձայն ձուն չկար: Ներսը տիրող գերեզմանային լուսութիւնը կը վրդովէին դրսի խուժաններուն հայհուհները, հրազեններու պայթիւնները, հրդեհներու ծարձատիւները, և զոհերու վաճիւնները: Սակայն քանի մը քայլ առնելէ ետք, կասկածի մէջ ինկաւ: Արդեօք ուշը պիտի չմնայ, մինչեւ որ պարտեղը քննէ ու վերադառնայ զինք սպասողներուն մօտ: Ու վարանում մը ունեցաւ: Քայլերը ետ դարձուց, որպէս զի անոնք ալ իր հետ առնէ: Միւստի ժամանակ մտքէն անցաւ, որ եթէ պարտեղը Թուրքեր մտած են, այդ կողմէն փախելը ո՛չ միայն անկարելի պիտի ըլլայ, այլ նաեւ բոլորը մէկէն պիտի մատնուին: Եթէ միմիայն իր կեանքը ըլլար, կրնար համարձակօրէն յանձնել բախտի առաքաստին: Յամենայն դէպս, պարտեղը տեսնել պէտք էր: Ուստի, դարձեալ ուղղուեցաւ

դէպի պարտեզ, այս անգամ վճռականօրէն:

Պարտեզին դուռը կը գտնուէր տան գետնայարկի ներսի գաւթին մէկ անկիւնը: Մկրտիչեան երիտասարդական աշխուժով մը, գրեթէ վաղն ի վաղ, վեր ելաւ ներքնայարկէն, և գաւթին անցնելով գնաց բացաւ պարտեզին դուռը: Ու դուրս ելաւ:

Է.

Պարտեզը ոչ ոք կար: Մկրտիչեան այդ երջանիկ իրողութեան բոլորովին փտահ եղաւ, երբ որ իր սուր նայուածքը, երկտրական լամպարի մը պէս պտտուց պարտեզին ամեն մէկ անկիւնը: Ապա, անիկա, զգոյշ շրջահայեցութեամբ մը ելաւ մարդաստակի չափ բարձրութիւն ունեցող ցանկապատին վրայ, ուրկէ կ'երեւար դրացի Հայերու պարտեզները: Այն կողմերն ալ մարդ մարդաստան չտեսաւ: Կայծակի արագութեամբ վերադարձաւ տուն:

Եւ սակայն, Մկրտիչեան, գաւթէն անցած միջոցին իմացաւ, որ խուժանախմբերը իր տան առջեւ Հաւաքուած, դրան կացինի հարուածներ կ'իջեցնեն: Ուրեմն անոնց ներս թափուելու վայրկեանը հասած էր արդէն: Ծունջը բռնած իջաւ մառան:

— Քաւեցէք, վաղեցէք, գոչեց հոն գտնուողներուն և բոլորը ձգեց առջեւ:

Կին, մարդ, մեծ ու պղտիկ, թուով տասնէհինգ հոգի ամենը, ելան վեր: Գաւթէն վաղեցին, պարտեզ մտան: Ծիշտ այդ պահուն ալ, արդէն տան դուռը կոտրուած, թուրքերը ներս կը լեցուէին, և ամեն յարկ, սենեակէ սենեակ ինչալով տնեցիները կը փնտռէին՝ սպաննելու համար:

Խուժանէն երկու հոգի, պարտեզի դրան առջեւէն անցած ատենին, զայն կիսաբաց տեսնելով, կասկածեցան: Բացին, և դուրս ելան, կարծելով որ տան ախրուանքը պարտեզին մէջը կը գտնեն գուցէ: Այդ միջոցին փախչողները բոլոր, բացի Մկրտիչեանէն, արդէն անցած էին միւս պարտեզը, և իրենց վաղքը կը շարունակէին: Իսկ Մկրտիչեան դեռ եւս ցանկա-

պատին այս կողմը կը գտնուէր, ամենէն ետքը մնացած ըլլալով: Ծիշտ ինչպէս իր հօտը պահպանող անձնուէր հովիւ մը, անիկա նախ իր գառնուկներուն ապահովութիւնը ի նկատի ունենալով, ամենուն օգնած էր որ անդին անցնին: Ու երբ ինքն ալ պատէն վեր կը շուրջուէր, ոտքերու դեռտոց մը, և «Անհաւատը կը փախչի» գոչող դաժան ձայն մը եկաւ ականջին: Սարսուռ: Ոտքը գայթեցաւ: Վար ցատկեց, և ետին դառնալով նշմարեց, որ երկու ծանօթ դրացի թուրքեր, սուր ու հրացան ի ձեռին, կուգան դէպի իրեն: Անիկա տեսաւ իր վրայ խուժող այդ անվրիպելի մահը, բայց և այնպէս չուզեց որ դարձեալ պատէն վեր ելլէ ու ցատքէ անդին: Վստահ էր թէ թուրքերն ալ նոյնը պիտի ընէին, և այդպէսով անդին գտնուող հալածականներն ալ փախչելու պիտի մատնուէին: Ուստի, պարտեզի պատին երկայնքն ի վար, և ըստ ղիպաց, սկսաւ վազել, ուրիշ կողմէ մը գուցէ կարենալ աղատուելու անյոյս յոյսէ մը մղուած: Ու վազած միջոցին, յանկարծ, իր աջ ուսին վրայ հասաւ հարուած մը զգաց: Ետեւէն հասած այդ հարուածը այնքան ծանր էր, որ հէք Մկրտիչեան խելայեղ աղաղակ մը հանեց, փռուեցաւ գետին, և զգացած սուր ցաւէն սկսաւ ցնցուիլ ու գալարուիլ արիւնոտած խոտերուն վրայ:

Ը.

Բայց այդ հարուածը տուողը՝ որ ապշանքով տեսած էր, թէ իր զինուորականի երկայն սուրը կոտրուած էր Մկրտիչեանի վրայ, ոչ միայն այլեւ չի կրկնեց հարուածը, այլ նաեւ բռնէ հոտանքէ մը մղուածի պէս ետ քաշուեցաւ: Անիկա երկիւղածօրէն Աստուծոյ անունը մրմնջեց, և ձեռքը մնացած կէս սուրը մէկ կողմ նետելով, վրայ հասնող իր ընկերը կեցուց, ու ըսաւ անոր խորհրդաւոր եղանակով մը.

— Սուրը կոտրեցաւ, ա՛յ չապանուիւ: Ետքը մեզի գէշութիւն կուգայ...

— Թո՛ղ Աստուծու սիրոյն դուն ալ, անաստեց ընկերը:

Այդ ինչ պարապ խօսք է որ կ'ընեն: Այս անհատներուն արմատը կտրելը պարտք է: Ո՛չ միայն պարտք՝ հապա նաև վարձք ու երջանկաբեր ալ է: Իրաւ է թէ այս մարդը քեզի ալ ու ինծի ալ աղէկութիւններ ըրած է, բայց որո՞ւ հոգ: Ատոնցմէ հատ մը իսկ ողջ թողելու չէ: Սուրը կտարեր է եղեր. է, ինչ կ'ըլլայ ատով: Դուն կատարեալ ապուշ մըն ես: Հիմա նայէ, թէ ես ինչպէս պիտի սպաննեմ զայն այդ կոտորած սուրովդ, ու բան մըն ալ պիտի չըլլանք:

Այս խօսքերն ընելով հանդերձ, անիկա իր ձեռքին հրացանը տարաւ ծառի մը կրթնցուց, և գնաց առաւ կէս եղած սուրը, հակառակ ընկերոջը յանդիմանութիւններուն ու պընդոտներուն: Այն ատեն, Թուրքը, կատաղօրէն Մկրտիչեանի վրայ խոցացաւ: Անոր գլուխը բռնեց, դարձուց և իր զարչապարին տակն առաւ: Ապա, ոչխար մը մորթելու պէս, անոր պրկուած վիզը կտրեց, և անգլուխ մարմինը հրեց անդին: Եւ արիւնակաթ սուրը ճօճելով, դաժան քրքիշներ արձակելով և յաղթական քալուածքով մը կ'երթար հրացանն առնելու, նկատեց, որ իր ընկերը սարսափահար ձայներ հանելով՝ դիւտահարի մը պէս կը փախչէր, առանց ետին նայելու: Մարդասպանը զարմանքով ու քիչ մըն ալ վախով, շուրջը դիտեց, հասկնալու համար, թէ ինչ կը դառնար:

Ու անոր աչքերուն երեւաց, որ զոհին գլխատուած մարմինը ոտքի ելած է, և ձեռներուն մէջ արիւնոտ գլուխը բռնած կը քալէ, կուգայ իրեն վրայ: Անիկա չուզեց հաւատալ տեսածին: Աչքերը շփեց: Սակայն անգլուխ մարմինը շարունակ կը մօտենար: Զանազ փախչիլ ընկերոջը պէս: Սրունքները կ'թոտեցան: Զգացած ահէն արիւնը սառեցաւ: Դէմքը կիրի գոյն առաւ, աչքերը գոցուեցան, և ինքն իր վրայ օրօրուելով, կործանուեցաւ գետին, ու մէջ մըն ալ չերեաց տեղէն:

Մեռած էր ան:

ԹՈՒՐԲԸ ՀԱՅՈՒՆ ՊԱՀԱՊԱՆ

Ա.

«1 Օգոստոս, 1896, Կ. Պոլիս»

Սիրելի մայր իմ և քոյր իմ:

Այս անգամ, դեռ սովորական երկու շաբաթը չի լրացած նամակ կը գրեմ, որպէս զի անակնկալ հաճոյք մը պատճառեմ՝ ձեզ, և ատով ես ալ գոհունակութիւն զգամ:

Երէկ, սիրելի հօրս մահուան տարելիցին առթիւ, գնացի Պալլադը, և անոր գերեզմանին վրայ հոգեհանգիստ կատարել տուի: Կը հաւատամ, թէ այս պարտականութեամբս բարի հօրս բարի հոգին հրճուեցաւ: Զեր կողմէն ալ, կրկին ու կրկին անգամ, համբուրեցի անոր տապանաքարը:

Սակայն, ամէն անգամ որ այս մեռելաստանը կուգամ, միշտ աւելի տխուր տպւորութեամբ մը կը համակուիմ: Մեր Ակնայ հողվորեքը, երբեք այս տեսակ ազդեցութիւն մը ըրած չէր վրաս: Անշուշտ ասոր պատճառն այն է, որ այստեղ թաղուած են իմ սիրելի հայրս, և ուրիշ անհամար պանդխտութեան զոհեր: Երբ մարդ այս անփառունակ հողակոյտերը կը դիտէ, կարելի չէ որ դառնութեամբ չի խորհի անոնց մէջ պառկողներուն վրայ: Արդեօք, այդ հայրենեաց ու սրտի սիրեկեաց կարօտովը խորովուող հէք թշուառ արարածները հրքան վշտահարած են իրենց հոգին աւանդած պահուն...: Արդեօք ինչ խռովքներու և յուսահատ տանջանքներու մէջ զալարած են այն սեւ համոզումով, թէ վրանին լացող մը իսկ պիտի չունենան, երբ իջնեն գերեզման:

Այս կարգի ցաւագին մտածումներով սրտարուած, տաք-տամ նալուածքս ամեն կողմ փռուած ողբատեսիլ հողակոյտերը հովանաւորող նոճիներուն վրայ, կանգնած էի դեռ հօսս գերեզմանին քով, երբ տեսայ, որ Աղգային Հիւանդանոցէն մեռել մը բերին հեւի հեւ: Ահաւասիկ նոր մըն ալ, ըսի ինքնիրենս: Արդարեւ պանդուխտ և անտէր մեռեալ մըն էր բերուածը: Երկու հողի իրենց ուսերուն վրայ կը կրէին անոր ճաղը: Բացուած փոսը քանի մը քայլ անդին կը գտնուէր: Ո՛հ, կեանքիս մէջ երբեք չպիտի մոռնամ այդ «մեռել-թաղ»ը...: Հաղիւ թէ ճաղը գետինը զրին, և ահա, պատանուած խեղճ մեռելին ոտքէն ու գլխէն բռնած, անդէտ առարկայէ մը պէս նետեցին փոսին մէջ, այն տեղ գտնուող տէր-տէրք բանք մը լիւռուաց, և սկսեցին հողը վրայ տալ: Ու երբ որ, վաղբեան մը ետքը, ալ մէկը չի կար աչդ սեւեռաւու էակի գերեզմանին քով, մօտեցայ, ծնրադրեցի, և լացի անոր վրայ . . . :

Այս տխրաւիթ խօսքերը անշուշտ չպիտի ընէի ձեզ, բայց դիմամբ յիշեցի, որդէս զի դիմաք, թէ պանդխտուած թեան մէջ դեռ եւս երկար մնալու գաղափարն իսկ սրբան ստակում կը պատճառէ ինծի: Բարեբախտաբար, ձեզ շուտով տեսնելու յոյսն ունիմ, որով կը ափովուիմ, կը քաջաւերուիմ ու կը գորանամ:

Ձեր վերջին նամակին մէջ գրած էիք, թէ պանդխտուած թեանս եօթներորդ տարին լրացաւ, ու ձեզի եօթնասուն տարուան չափ երկար կը թուի այդ ժամանակամիջոցը: Ասոր տարակոյս չունիմ: Ու եթէ ինծի ալ հարցնէք, ես պիտի ըսեմ, որ ոչ թէ եօթնասուն, այլ կարծէք թէ եօթը հարիւր տարի է որ ձեզ տեսած չեմ ու կարօտնիլ կը քաշեմ: Բայց, ինչպէս որ աղբէն գրած եմ ձեզ, այլեւս վերջ պիտի դնեմ այս պանդխտութեանս: Ու այդ երջանիկ ժամանակը շատ մօտ է արդէն: Երկու տալիս ալ, ու ես պիտի վերադառնամ հայրենիք, ձեր գիրքը: Հետո պիտի բերեմ դրամադուխտ մը, որով մեր ապրուստը ապահովող կանոնաւոր գործ մը պիտի

սկսիմ՝ այդ տեղ, և այլ եւս պէտք պիտի չըլլայ նորէն դիւմելու օտարութեան:

Ուրեմն, դուք ձեզ ուրախ գուարթ պահեցէք, միշտ ի նկատի ունենալով, որ քիչ ատենէն պիտի վայելենք խիտ գեղեցիկ կեանք մը: Երկու շաբաթէն նորէն նամակ: Նաւավարեաններուն հինգ ստիկ յանձնեցի այս օր ձեզի համար: Մեր տիրելի Արմենակին նամակը ստացայ. պիտի գրեմ իրեն քանի մը օրէն:

Արդէն կէս գիշիր է, երբ այս տողերը կ'աւարտեմ: Ու ձեր կենդանի յիշատակովը, ձեր խօսքերովը, և ձեր ուղեւորի դէմքերու որստիկին վերջնամտը օրօրուն, անկողին կը մոնեմ բնաճարու համար: Վստահ եմ թէ երազիս մէջ այդ ինչպէս միշտ, այս անգամ եւս ձեզ հետ ըլլալու երջանիկութիւնը պիտի ունենամ:

Կարօտալից սիրով ու համբոյրմբով ձերդ

Վ.Ա.Ս.Ն Ն. ՄԱՐԿԱՐԵԱՆ »:

Բ.

Երբ որ քանամուտ գեղանի Սրբուհին, սենեակի պատահանին առջեւ կանգնած, եղբորը իրենց գրած նամակը կարդաց լնացուց, նկատեց որ իր ծերունի մայրը յուզուած, կ'արտասուէ: Բնականաբար ինքն ալ յուզուեցաւ: Բայց ինքզինք գտաբով. դնաց զորդապատ ընկողմնարանին վրայ նստած մայրը գրից սիրաղեց թափով մը, թաշկինակովը անոր աչքերը սրբեց, և իր վճիռ ու գուրգուրոտ ձայնովը հարցուց.

— Ինչո՞ւ կուրաս, մայրիկս Միթէ ստիկա լաց պատճառող նամակ մըն է:

— Փառք Աստուծոյ, հաւաքեց մայրը աչքերը. դէպի վեց քաղճարացիներով գոհանակօրէն, հաղար փառք Աստուծոյ, ողջութեան նամակ է:

Անկիւս առաւ որդւոյն գիրը, մտաւորի մը պէս հաւ

բուրեց, աչքերուն քսեց, և յետոյ տարաւ ծոցը, կուրծքին վրայ գետեղեց:

— Այս նամակներն ալ որ չըլլան, ըսաւ անիկա կրկին հառաչելով, քաշած կարօտներուն կրնամ դիմանալ:

— Ա՛լ շատը գնաց, քիչը մնաց, մայրիկ: Անոր հայրենիք գալու ժամանակը ահա մօտեցաւ բոլորովին:

— Ա՛խ, պիտի կրնամ մինչեւ եկած ատենը ողջ մնալ:

— Այդ ի՞նչ խօսք է:

— Ինչ գիտնամ, աղջիկս, սիրտս մաշեր ու հատեր է:

— Շատ աղուոր օրեր պիտի տեսնենք, երբ որ գայ եղբայրս: Ինքզինքդ աղէկ պահպանելու ես, որ քաջ առողջ ըլլաս: Եթէ դուն տկար ըլլաս, երջանկութիւննիս կատարելապէս չենք կրնար վայել:

— Իրաւ է ըսածդ, դաւակս, պէտք է որ ապրիմ ու առողջ անձ ունենամ ձեզի համար, որ ուրախ ու երջանիկ ըլլաք: Ու ես ալ, երբ որ ձեզ ատանկ ուրախ տեսնեմ, սիրտ պիտի առնեմ ու դիմանամ իմ սեւ սուղիս աղղած ցաւերուն ու մաշանքին:

— Ի՞նչպէս հոգիս կը թուրուայ, աչքիս առջեւ բերելով այն աննաման օրը, երբ որ Վահանը տան դռնէն ներս պիտի մտնէ: Օհ, ես կը փափաքեմ, որ հասնելուն աւետիսը առնելուս պէս, բարեկամներու հետ մենք ալ երթանք քիչ մը տեղ ընդառաջ, զինքը դիմաւորելու համար: Ի՞նչ կ'ըսես այս գաղափարիս, մայրիկ:

— Ես ալ կը բաղձամ ատիկա, Սրբուս: Մինակ թէ մոռնալու չենք, որ կանոնէ դուրս է կնիկ մարդոց ճամբորդի առաջը երթալը:

— Թող կանոն չըլլայ: Մենք կ'երթանք:

— Բայց, աղջիկս, շիտակը որ կ'ուզես, իմ կարճ խելքովս ատիկա գէշ կանոն մը չէ: Կնիկ մարդիկս ի բնէ անանկ տկար սիրտ մը ունինք, որ ինքզինքնիս չենք կրնար բռնել, և դուրս տեղ մըն ալ մեր տանը պէս կը սկսինք լաց ու թղկուն ձգել: Ասիկա, ինչպէս ըսի, մեր ձեռքը չէ:

— Ճիշտ է, կին մարդիկ աղմկարարութեան կողմէ առաջին մրցանակի արժանի են: Սակայն թողունք այս խօսքերը: Հիմա, սիրելի մայրիկս, եղբօրս կամքը կատարելու ու մի և նոյն ժամանակ ինծի հաճոյք մը պատճառելու համար անգամ մը խնդաւ տեսնեմ:

— Երկուքիդ ալ արեւուն մեռնիմ, որդիք, ապրիք ու զօրանաք:

— Ձեզաւ, չեզաւ:

— Աղջիկս . . . :

— Ձէ, չէ, ես ատանկ «աղջիկս»ով ալ կաշառուող չեմ. հասկցա՞ր: Տես թէ ես ինչպէս պիտի խնդամ հիմա, ու ինձմէ օրինակ առ:

Եւ ուրախ տրամադրութեամբ լեցուած երիտասարդուհին, շնորհալի ծիծաղ մը փրթցուց:

Մայրն ինքն իր վրայ ձիգ մը ըրաւ ու ժպտեցաւ:

— Շնորհակալ եմ, մայրիկ:

— Սա տղուն պատկերը վար առ, ու աչուրներուն մօտ բեր, ուր երեսը նայիմ անգամ մը:

— Իրաւունք ունիս, այսօր զայն չսիրեցիր:

Սրբուհի եղբօրը լուսանկարը պատէն վար առաւ, և երկնցուց մօրը, որ գուրգուրոտ մրմունջներով ձեռները քանի մը անգամ ապակիին վրայ շփեց: Յետոյ իր երեսներուն քսեց, համբուրեց, և սկսաւ հիացական արտայայտութեամբ մը դիտել զայն:

— Էհ, բաւական է, մայրիկ: Տես արեւը դիմացի լեռը ելեր, օրը իրիկուն եղեր է: Ա՛լ պարտէզ իջնենք ու տեսնենք թէ ինչպէս են մեր ծաղիկներն ու կանաչները:

Մայր ու աղջիկ իջան պարտէզ:

Գ.

Պարտէզը երկու մասէ կը բաղկանար, և մէկը միւսէն աւելի բարձր դիրք ունէր: Բայց անոնք իրարու կից, և ամեն կողմէ ցած պատերով ու ցանկերով բաժնուած էին դրացիներու պարտէզներէն:

Իրիկուան զովութիւնը իջած ըլլալով, բոլոր ծաղիկներն ու կանաչները հողի առած, իրենց գլուխները վեր բարձրացած էին: Փչող հովիկ մը մեղմօրէն կ'օրօրէր զանոնք, զտղալից ծառերու ստիկներուն հետ, և անոնց անոյշ բոյրը կը տարածէր ամեն կողմ:

Մայր ու աղջիկ գնացին, գերի եղին ասնող սէզունին վրայ նստան: Հեռուէն կը հասնէր Եփրատ գետի ախաց ժխորը: Աւելի մօտէն կը լսուէր դրացիներու հանած աղմուկները, և փողոցներուն ու տներու երգիքներուն վրայ խաղող քաղող պոռչաւորները: Համակ կեանք ու կենդանութիւն ներկայացնող այս համերգին կը միանային ծառէ ծառ ոտոտաւոր թռչուններու բերկրաւիթ ձուռողիւնները:

— Մեղք որ, դարձաւ մայրը իր աղջկան, սա ծաղիկները, կանաչներն ու պտուղները չալիտի մնան մինչեւ աղբօրդ գալած օրը:

— Բայց, մայրիկ, միթէ չեմ դիտեր որ ժամանակը շատ արագ ու անդգալի կերպով կ'անցնի: Աչքերնիս զոյնք ու բանանք, դարունը եկած է: Իսկ դարնան եղանակին գեղեցկութիւնները աւելի հրաշալի են:

— Անանկ է: Ու դարունը, դուք, քուր ու աղբար ի միասին, հոս, եղին մէջը պիտի ցատքըռտէք: Ես ալ ձեզ պիտի հասուրտամ գարնան ծաղիկներուն պէս, ու ձեր անմահական բոյրէն մահին մօտեցող սրտիկա լացուելով կենդանութիւն պիտի առնէ:

— Զիւնները հալելուն պէս, աղետ որ մը հերկել ու մշակել պիտի տանք այս հողերը, և եղինիս պիտի դարձնենք դրախտ մը, ճշմարիտ դրախտ մը:

— Դրախտ մը, ուր դուն ու Վահան, Աստուծով, թաղով ու պաւսով դարդարուած, պիտի ծլիք ու ծաղկիք:

Այդ միջոցին, փողոցէն իրենց ձայն տրուեցաւ:

— Մայրիկ, Սրբուկ:

— Ահա եկաւ մեր խենթը, գոչեց Սրբուկի սրտազեղօրէն ու ժպտազին:

— Խենթ, ո՞վ ըսաւ խենթ, նկատեց մայրը, ինքն ալ ժպտելով: Անիկա շատ խելօք ու անեման տղայ մըն է:

— Սակայն շատ կը ձանձրացնէ մեզ իր այցելութիւններով . . . :

— Ի՞նչ, նշանաճղ չեմ ուզեր տեսնել, աղջիկ:

— Իրաւ որ չեմ գիտեր . . . : Բայց ես կ'ուզեմ որ այս անգամ դուռը քիչ մը ուշ բանանք, ու տեսնենք թէ սա չարածձին որքան պիտի պոռայ կանչէ:

Դարձեալ կանչուեցաւ դռէն:

— Սրբուկ, մայրիկ:

— Մեղք է, մեղք է տղան: Ծուռ գնա՛ դուռը բաց որ ներս գայ:

— Բայց, շիտակը, կ'ուզէի որ քիչ մը սպասցնեմ զինքը . . . :

— Սրբուկ, մայրիկ, Սրբուկ, լսուեցաւ երրորդ անգամ: Հոտ չէք: Տունը իրաւէն մարդ չիկայ, թէ ականջնիդ բամպակ խղիկեր էք, որ ձայն չառնէք:

— Եկնայ, եկնայ, պատասխանեց Սրբուկի բարձրաձայն, և ուղղուեցաւ դէպի տուն:

Երբ որ անիկա տնէն ներս մտաւ, քայլերն աւելի արագացուց, յետոյ վազել սկսաւ, և շունչը դրան առջեւ առնելով, բացաւ դայն:

Գ.

Համակերկի և զուարթաղէմ երիտասարդը, ռումբի մը պէս ներս իջնալով, համբուրեց Սրբուկին: Ապա, մեղադրական ձեւով մը գլուխն օրօրելով, ըսաւ անոր.

— Ո՛ւր էիր որ այսքան ուշ բացիր դուռը: Բարբառեմ, տեսնեմ, ո՞վ յաւերժահարսնեակդ Արմենակայ: Անանկ կ'երեւայ թէ ինձմէ աւելի սիրելի բաներով դրաղած ես . . . :

— Հարկաւ . . . :

— Ուրեմն սպասէ որ քեզի պատմեմ, որպէս զի ասիկա ականջիդ օղ ըլլայ, և ուրիշ անգամ ասանկ յանցանքի մը մէջ չի գտնուի:

Ու Սրբուհին կրկին անգամ համբուրելու համար, հակեցաւ դէպի զայն, որ անմիջապէս հեռուն նետեց ինքզինքը, և խիստ հրապուրիչ ժպիտով մը սպառնաց Արմենակին.

— Ընդհակառակը ես պիտի պատժեմ քեզ, որ այս առաւելու բնաւ չերեւացիր ու աչքերս ճամբան թողուցիր:

— Լաւ ուրեմն, քանի որ երկուքս ալ յանցաւոր ենք, եկուր որ զիրար պատժենք...:

Եւ մինչ Արմենակ Սրբուհին կը մօտենար.

— Ի՞նչ տի գաս, կանչեց մատաղատի աղջիկը ձեռքը Արմենակի թեւին դպցնելով, ու սկսաւ վազել դէպի պարտէզ, մօրը քով:

— Չարածձի՛, պոռաց Արմենակ, Սրբուհին ետեւէն իյնալով: Կը կարծես թէ չեմ կրնար բռնել քեզ: Դ՞նն ով ես որ: Սրբուհի, հե՛ւ ի հե՛ւ հասաւ մօրը մօտ, և սէգուին վրայ նստաւ:

— Տեսա՛ր որ չի կրցար, տեսա՛ր որ չի կրցար, կրկնեց անիկա քնքոյշ ձայնով մը, միամիտ շեշտով մը ու յաղթական, և սկսաւ անդսպօրէն խնդար:

— Ձաւակս, ծերունին դիմեց Արմենակին՝ ուրախ դէմքով մը, անանկ կ'երեւայ թէ դուն այս քու նշանածիդ շատ երես կուտաս:

— Այո՛, այո՛, հաստատեց Արմենակ: Շիտակ է ըսածդ մարիկս: Ու ես ալ կը զգամ արդէն, թէ կամաց կամաց երեսներս կը հատնին, ու բոլորովին աներես կը դառնամ...:

— Թէ չէ ինտո՛ր անիկա քեզ այնչափ ատեն կը կեցնէ դուռը:

— Ատոր պատճառը բոլորովին այլ է: Անիկա զիս չի սիրեր...: Ոչ միայն չսիրեր, այլ նաեւ կ'ատէ, ու եթէ ձեռքէն գայ, դաւաթ մը ջրի մէջ պիտի խեղդէ զիս...:

— Չի սիրեր անանկ է, միշտ թէ վրադ հոգի կուտայ, ու եթէ օր մի չի տեսնէ քեզ, խենթ կը դառնայ:

— Իրաւ...: Է՛ ուրեմն, նայինք, դեռ ուրիշ ի՞նչ բաներ կ'ըլլայ, եթէ զիս չի տեսնէ:

— Ա՛լ հերիք է, մայրիկ, մէջ մտաւ Սրբուհի, սրտնեղած ձեռով մը, բայց խնդումներեսով: Ուրիշ խօսք չունին ընելու: Հիմա այս մեր պատուական պարոնն ալ ըսածներդ բոլոր իրաւ պիտի կարծէ, ու հալած իւղի տեղ պիտի կլլէ, քանի որ իր գործին անանկ կուգայ...:

— Դուն անոր ըսածներուն մի՛ նայիր, ու շարունակէ խօսքդ, իմ անուշ բերնիկ մարիկս: Կարծես թէ եղ ու մեղր կը կաթէ պուկունքներէդ:

— Ձեր պատիւովն ու սիրովն ապրեցէք ու այս ազատութեաննուր յարգը գիտցէք, զաւակներս: Մեր ատենները տեսնուած բան էր, որ նշանածները ասանկ շուտ շուտ իրարու քով գային ու խօսէին, կամ կատակներ ընէին: Անոնք մէջ մը նշանուէին ու մէջ մըն ալ հարսնիքին օրը իրարու երես կը տեսնէին: Ամենէն շատը մեծ տաղաւարներուն ու բարեկենդանին, այն ալ իրարու հետ չէին կրնար խօսիլ:

— Ուրեմն, ընդմիջեց Արմենակ, երբ որ այն երանելի ժամանակներուն խեղճ նշանածները իրարու մօտ որ կուգային, քէն ըրածի պէս մէջ մէկ կողմ կը նայէին, չէին կրնար անուշիկ սիրոյ խօսք մը ընել, և այլն...:

— Ալ ինչ բաներ: Ամենուն առջեւ խաղը կ'ըլլային, կը լմնային:

— Չըսես որ վայն ի վրանիս եկած ու մուխերնիս մարած էր, եթէ դուն ալ այդ փշոտ կանկարի քաղաքականութեանը հետեւող մը ըլլայիր:

— Բայց դեռ հիմա ալ շատ կան հին օրերու մարդոց կարգէն ու կանոնէն անդին չանցնողներ:

— Այսինքն ըսել կ'ուզես Ամերիկեան Հեղիններ, Հոդենդոներ, Զուկունքներ...:

Սրբուհի խօսակցութեան նիւթը փոխեց:

— Դիտես, Արմենակ, ըսաւ անիկա, նամակ առինք Վահանէն:

— Ո՞ր է: Շուտ տուր որ կարդամ: Տեսնենք սա մեր աներ-ձագցու փիլիսոփայ մանչուկը նորէն ինչ ազուր բաներ գրեր է:

Ծերունին ծոցէն հանեց որդւոյն նամակը, և համբուրելով տուաւ Արմենակին, որ բացաւ զայն ու սկսաւ կարդալ:

Ե.

Արմենակ զբաղած էր նամակով: Բարձրաձայն ու ծանր ծանր կը կարդար, իւրաքանչիւր պարբերութեան վրայէն կրկին անգամ անցնելով: Երբեմն ալ կատակերգական բացատրութիւններ կուտար կարդացածի մասին: Ծերունին սիրտն ու աչքերը դարձեալ լեցուած էին: Անիկա նստած տեղը կ'օրորուէր, գլուխը կը տատանէր, և փոփոխակի դանազան արտայայտութիւններ կ'ունենար, իր որդւոյն նամակի ամեն մէկ բառին մէջ մէջմէկ նոր աշխարհ գտնելով: Իսկ Սրբուհին որ ոտքի վրայ կեցած, մերթ մտքովը դէպի եղբայրը կը թռչէր և մերթ սրտովը դէպի Արմենակը կը ձգուէր, յանկարծ ցնցում մը ունեցաւ, գունափոխուեցաւ, և նայուածքը դեռին խոնարհեցուց: Դէմք մը երեւցած էր աչքերուն, իրենց քովի պարտէզին մէջէն:

Դրացի Թուրքի մը կը պատկանէր այդ պարտէզը, որուն տիրոջ տունն ալ պարտէզէն քիչ մը հեռուն կը գտնուէր: Իսկ պարտէզին մէջ երեւցողը մանկութենէ ի վեր ծանօթ Ազմէտն էր: Արիւնոտ գէմքով երիտասարդ մը: Անիկա կարմրորակ պարեգօտ մը հագած, և գլխուն կարմիր գտակն ալ մինչև յօնքերուն վրայ ծածկէր: Խիստ յամառօրէն, պազըտ, նախանձոտ, և սարսուղիւնիկ նայուածքով մը կը զիտէր Սրբուհին, միևնոյն ժամանակ իր թեւերը ջղաձիգ գալարումներով կը շարժէր օդին մէջ:

Սրբուհի, որ մինչև իր այդ հասակը հալորաւոր անդամներ նկատած էր Ազմէտի տարօրինակ նայուածքները, 'չ անոր պատասխան մը տուած, և ոչ ալ մէկուն բան մը ըսած էր այդ մասին: Անիկա, տակաւ, համոզում գոյացուցած էր արդէն, թէ այդ Թուրք տղան, որ Հայ աղջկան մը կը նայի այդպէս շարունակ, և անպատկառ շարժումներ ու նշաններ կ'ընէ,

անշուշտ խիստ վատ, և աղէտաւոր զիտաւորութիւն մը ունի: Ու այդ համոզումը գոյացուցած ատենէն ի վեր, սկսած էր միշտ խուսափիլ Թուրք տղուն հանդիպումներէն:

Սակայն, այդ պահուն, Ազմէտին նպատակաւոր կերպով պարտէզ իջնելը անակնկալ էր. վասն զի անիկա այն ատենները միայն կ'երեւար Սրբուհիի աչքին և կը զիտէր զայն հեռուէն կամ մօտէն, երբ որ այս վերջնոյն քով ուրիշ մէկը չէր գտնուէր: Ասկէ դատ, Ազմէտի նայուածքը այս անգամ ամեն ժամանակէ աւելի բուռն և ահասարսուռ խոր ազդեցութիւն մը գործած էին Սրբուհիին վրայ: Եւ հաջ թէ ինչու հէք աղջիկը, հակառակ իր սաստիկ ջանքին, չլրցաւ ինքզինք բռնել, և սոսկումի բացազանչութիւն մը հանեց: Ապա, դողդոջուն քայլերով դէպի մայրը յառաջացաւ, ու ինկաւ անոր գրկին մէջ, թէև Ազմէտ անհետացած էր արդէն:

— Ի՞նչ եղար, աղջիկս, խռոված հարցուց մայրը, զայն իր թեւերուն մէջ առնելով:

Արմենակ նամակին ընթերցումը ընդհատելով, փութաց իր խօսեցեալին մօտ: Սրտով յուզուած, բայց երեւոյթով դուարթ:

— Վայ, վայ, չորնան չոր խոտերը, կատակեց անիկա: Ցաւդ ինչ է: Սպասէ մէջ մը նայիմ սա բաշկերակդ: Օ՛հ հասկցայ: Եկուր որ ըսեմ...

Ու բերանը մօտեցնելով Սրբուհիի ականջին, քանի մը խօսք փափաց, և ժպտեցուց զայն:

— Բան մը չունիմ, միամոցուց Սրբուհի իր մայրն ու Արմենակը, հանգիստ ցոյց տալով ինքզինք: Յանկարծ մարելու չափ տկարութիւն մը զգացի վրաս...: Բայց անցաւ...:

Արմենակ վաղեց տնէն դաւաթ մը ջուր բերելու: Մինչ ծերունին, Սրբուհիին ձակատն ու մազերը շոյելով կը շնչէր.

— Զաւակս, հիժուի հիմա դուն ինձի ուժ ու սիրտ կուտայիր: Ինչո՞ւ ատանկ եղար, ըսէ նայիմ, ինչո՞ւ ատանկ եղար:

Արմենակ ջուրը բերելով, երկնցուց Սրբուհիին:

— Ա՛ռ, ձեռքդ իս բերուած սա օրհնած ջուրը, ու խմէ

տեսնեմ: Դէ, շուտ: Եթէ չի խմես, իրաւ որ վրադ կը թափեմ, զիտցած ըլլաս:

Սրբուհի ջրէն խմեց քիչ մը, մնացածն ալ ձեռքովը երեսը չափեց:

— Ա՛լ երթանք տուն, առաջարկեց Սրբուհի, ինքզինք բաւական հանդարտած զգալով:

— Երթանք, դաւակ, երթանք, ձայնակցեցաւ ծերունին Սրբուհիին, և ոտքի ելաւ:

Արմենակ Սրբուհիին թեւը մոտաւ, և երեքը միասին ուղղուեցան դէպի տուն:

Զ.

Խռովայոյզ տաղնապներով լեցուն գիշեր մը ունեցաւ Սրբուհի: Պարտէզին մէջ երեւցած Թուրք տղուն արիւնոտ դէմքը, մարդկային դէմքերէ հետզհետէ դուրս ելած, հրէշային ու ճիւղալային կերպարանք մը առած էր հէք աղջկան բորբոքած երեւակայութեանը մէջ: Այդ ահռելի կարմիր ուրուականը շարունակ անոր աչքերուն առջև, և նոյն օրն աւելի սաստկացած չարագուշակ զգացումը ներսիդին էր: Ինչ որ կ'ընէր, չէր կրնար դանոնք իրմէ հեռացնել:

Տիրող խաղաղ գիշերուան մէջ կը բարձրանար Եփրատի բարձրագոյն ցայգանուագը: Ակնցիներու յաւիտենական օրօրը: Շրջակայ պարտէզներու մէջէն ալ, մերթ ընդ մերթ իրարու հետ կը խօսէին գիշերաչաւքերը, իրենց տխրաձայն հարց պատասխանիով. կա՞ս, — կա՞մ, — կա՞ս, — կա՞մ:

— Ո՛ւր էր որ, կը տեսնար անիկա, այս կա՞ս, — կա՞մ — ներուն տեղ Արմենակիս սիրտ խաղաղեցնող ձայնը լսելի: Ո՛ւր էր որ ամբողջ էութիւնս ու գոյութիւնս ապահովող իր ներկայութիւնը վայելէի այս պահուս:

Վրան ջերմ ու տենդ կուգար: Իսկ երբ պատահէր, որ վայրիկ մը աչքերը փակուելով ինքնամոռացութեան մէջ իյնար, յանկարծ կը սթափէր ընդոտ, և անկողնին մօտը վառող մոմի պատրոյգը քնթառով մը կը մաքրէր, որպէս զի աւելի լաւ

լուսաւորուի ննջասենեակը: Ու միշտ զգոյշ կը մնար ունէ աղմուկ ու շշուկ հանելէ, մօրը քունը չխանգարելու համար:

Եւ սակայն, եղաւ վայրկեան մը, ուր անոր այնպէս թուեցաւ, թէ իր դիմացը կանգնող կարմիր ուրուականը կը շարժի, կը քալէ, և իրեն վրայ կուգայ....:

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, փրկէ զիս, մոքովը աղօթեց անիկա, վախով ու հաւատով, չհամարձակելով նոյն իսկ անկողնին մէջը շարժիլ, կամ տեղէն ելիլ:

Աղօթքին վրայ, հրէշային պատկերը անհետացաւ աչքերուն առջևէն: Բայց և այնպէս, անոր սարսափելի դաղափարը ոչ միայն անջնջելի մնաց իր մէջ, այլ նաև հետզհետէ սկսաւ միտքը աւելի տանջել, արիւնը աւելի սաստիկ վրդովել, և ջղագրգռութիւնը իր ծայր աստիճանին հասցնել:

Եւ ահա, այդ միջոցին, կարծեց լսել ներսէն կղպուած ննջասենեակի դրան սարսիլն ու անոր փականքին և ծխնիներուն ձունչը: Անիկա այս անգամ ինքզինք բոլորովին կորսնցուց, ահաբեկ ծիչ մը արձակեց: Յետոյ, պառկած տեղէն խելագարի պէս վեր թռաւ, և վաղեց մտաւ մօրը մահիճը, որ իրենէն քիչ մը անդին, նոյնպէս տարածուած էր գետնին վրայ:

Մայրն արդէն արձակուած ծիչէն յանկարծ արթնցած էր: Եւ մինչ, ինքզինք կը ջանար գիտնալ, թէ ի՞նչ կը նշանակէր այդ ծիչը, իր զրկին մէջ գտաւ դողահար աղջիկը: Ու ինքն ալ դողերու մատնուած, հարցուց անոր.

— Ի՞նչ պատահեցաւ, աղջիկս:

— Մայրիկ, մայրիկ....:

— Դուն իրիկուընէ ի վեր բան մը եղեր ես:

— Սա դուռը կոտորուելու ու բացուելու ձայն մը առի:

— Իրան:

Երկուքն ալ շունչերնին բռնած, և իրենց ամբողջ էութեամբ լսողութիւն կտրած, սպասեցին պահ մը:

— Ո՛ւր է ձայնը:

— Չեմ գիտեր, միայն թէ լսեցի: Դեռ սիրտս կը դարնէ:

Մայրը ձեռքը տարաւ աղջկանը կուրծքին վրայ: Յետոյ

դայն աւելի պինդ կերպով սեղմեց իր գրկին մէջ:

— Մի վախեր, հանդարտե՛ ու միամտե՛: Բան մըն ալ չիկայ: Ատո՞նու աչն ու աջը կը պահպանէ մեզ: Մեր դրացիները, Հայ թէ Տաճիկ, աղէկ մարդիկ են ամենն ալ:

Անոնք այլևս չկրցան քնանալ: Խօսեցան այլևայլ նիւթերու վրայ: Գլխերը կ'անցնէր տակաւ, և արշալոյսի նշոյլները նշմարելի կը դառնային:

— Ա՛լ եղինք, աղջիկս, լոյսը բացուեր, սուտու եղեր է: Մեզք է ասիէ, հոք պառկիր:

Այդ պահուն արդէն յաջորդաբար լսուեցան եկեղեցեաց կոչականերու հնչիւնները, և խօսող աքաղաղներու ձայները:

Մայր ու աղջիկ հագուեցան, անկողինները ժողկեցին, և ծագած լոյսէն սրտապինդ, սենեակէն դուրս ելան, գնացին խաչանոց: Լուսոյունցան, երեսնին խաչակնքեցին: Ապա, ըստ սովորութեան բարձրացան երդիր, ուր դէպի արեւելք դառնալով, միասին ծունր իջան, և սկսան աղօթել:

է-

Մարդարեայ տան մէջ սովորական խաղաղ կեանքը վերսկսաւ խառվայտոյ դիշերուն յաջորդ օրը:

Իրիկունս կողմ, մայրը տեսնելով, որ աղջկէն հակառակ ամենօրեայ սովորութեան, պարտէզ երթալու խօսք չըներ, ինքը չիշեցուց.

— Եզի իջնելու չենք, Սրբու:

— Այս օր ամենեւին տրամադրութիւն չունիմ...:

— Աղէկ, այն ատեն աղբօրդ համակը գրէ:

— Շիտակը, համակ գրելու ալ փափաք չեմ՝ դուք այս պահու:

— Ինչո՞ւ: Ի՞նչ ունիս: Տեղ մը կը ցաւի:

— Ոչ, ուե՛ տկարութիւն չունիմ, մայրիկ, սիրտս հանգիստ պահէ: Միայն ունտրամաղրութիւն մը կա՛ վրաս, և ինչ որ կ'ընեմ, չեմ կրնար աղատել անկէ:

— Դուն ատանկ բաներ չունէիր, դաւախ: Ինձի անանկ կուգայ որ զիշերուանս պարտալ վախդ քեզ այս օր ասանկ ըրաւ: Ինչ որ է, հիմա Արմենակը կուգայ ու քեզ ատանկ երեսակս չի թողուր:

Այդպէս ալ եղաւ: Արմենակին երեսունովը բոլոր դէմքերն սկսան ուրախութեամբ փայլիլ:

— Մայրիկ, դիմեց երիտասարդը ծերունիին, որոշեր եմ՝ որ այս իրիկուն ձախ ձեռքդ պագնեմ:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ աջդ շատ պագնելով մաշեցուցի կարծեմ:

— Միշտ այդ շէն բնութիւնովդ մնաս, տղաս:

Արմենակ գալէն ի վեր, Սրբուհին չտեսնելու տուած էր:

— Իսկ սա մեր պատուական օրիճորդ ուր է, որ մէջ տեղը չկայ: Կ'ուզէի դէնքը տեսնել, որովհետեւ խիստ կարեւոր գաղտնիք մը պիտի հաղորդէի իրեն...: Անանկ բան մը որ...

Եւ խօսքը առկախ թողնելով, դարձաւ, քաղից դէպի Սրբուհին, աչքերը դէպի ձեղունը: Ու անոր դպաւ:

— Օ՛, Օրիճորդ, դուք հոս էք եղեր:

— Օ՛, Պարոն, դուք հոս էք եղեր, միևնոյն ձեռով կատակեց Սրբուհի, և քիչ մը անդին քաշուեցաւ:

Արմենակ, ձեռները բերնին շուրջը բոլորելով, մօտեցաւ Սրբուհիի ախանջին: Եւ փոխանակ բան մը ըսելու, ակտրճանօք ու կոկորդալիւր ծիծաղ մը ձգեց: Յետոյ, անմիջապէս, խից Սրբուհիին ձեռքը, հոյնալէս գնաց ծերունիին ձեռքը բռնեց, և երկուքը միասին իրեն հետ բռնի քաշելով, սկսաւ սլոտիկ տղու մը պէս խենթ ու խելառ ցատկաբեկ սենեակին մէջ: Անդադար ցատկելով հանդերձ, քթին տակէն ալ խաղ մը կը մրմուրար:

Քիչ ետքը, ամենն ալ դառնալէն յոգնած, ու խնդալէն թուլցած, ինկան մէջ մէկ կողմ:

— Թե՛նթա՛կ, թե՛նթա՛կ, հեհեւաց Սրբուհին, ձեռներովը կողերը բռնած:

— Ուր էք որ Վահանա ալ հիմա հոս ըլլար, ու մեզի

հետ ան ալ ուրախացնելի, սիրտը քաշեց ծերունին, միեւնոյն ժամանակ տակաւին չկրնալով զսպել իր խնդուքը:

Եւ ի պատասխան ծերունիին, Արմենակ անմիջապէս որոշեց.

— Ահա ես ալ իրեն նամակ մը պիտի գրեմ՝ հիմա, և պիտի հրամայեմ, որ նամակս ստանալուն պէս, ցորեկ ըլլայ թէ զիշեր, ի մէջ զիշերի թէ ի հաւախօսի, ճամբայ ելլէ ու գայ: Ալ մէկ երկու ամիս սպասելը ինչ պիտի ըլլայ եղեր: Հարկաւ գտակը լեցուցած է ոսկիով: Վաստիւսով իր թոռնեւորուն ալ ու ծոռներուն ալ կ'օգտէ:

— Ես ալ պիտի գրեմ որ աւելի շուտ գայ, Արմենակին ձայնակցեցաւ Սրբուհի: Ի՞նչ կ'ըսես, մայրիկ:

— Գրեցէք, ձագուկներս, գրեցէք: Ըսէք որ ալ իր կարօտին չեմ դիմանար, ու համբերութիւնս հատեր է:

Արմենակ զլուսն օրօրելով, խօսքը ծերունիին ուղղեց.

— Դուն քու Բաղիւղ լաց, մարիկս, ես ալ խմինս: Ես կ'ուզեմ որ այդ տղեկը շուտ մը գայ ու կարգուի, որպէս զի մենք ալ սա մեր անկարգութենէն դուրս ելլենք օր առաջ...

Ու Սրբուհին դառնալով հարցուց.

— Անանկ չէ:

Անանկ չէ...:

— Օ՛, այդ քու «անանկ չէ»դ հասկնալի է: Լեզուդ «ոչ» կ'ըսէ, իսկ աչքերդ «այո» կը գոռան: Չեմ ուզեր, գրպանս ձգէ: Ինչ որ է, այլ ևս նստինք ու նամակնիս գրենք:

Եւ Սրբուհի ու Արմենակ մէյմէկ թուղթ ու գրիչ առնելով, նստան Վահանին նամակ գրելու:

Ը.

Այդ նամակագրութենէն քանի մը օր ետքն էր, որ Պոլսէն խիստ ծանր, ընդհանուր գուժկան լուր մը հասաւ Ալը: Նոյն օգոստոս ամսուան Հայոց կոտորածը տեղի ունեցած և անոր սարսափն ու սուզը Պոլսէն տարածուած էր Հայաստանի բոլոր

գաւառները: Աւելի խոր թախիծով մը համակուած էին մասնաւորապէս այն քաղաքներն ու գիւղերը, որոնք շատ պանդուխտ ունէին Պոլիս: Ու ասոնց կարգին մէջ, ամենաառաջինը կը համարուէր Ալը:

Արդ, այն Ակնցիները, որոնք ազատուած էին աղէտէն, փութացած էին ամենն ալ հեռագիր քաշել հայրենիքը իրենց սիրելիներուն, թէ իրենք ողջ և առողջ են:

Ակնայ փողոցներուն մէջը, անսովոր երեւոյթներով կը վիստային ծերունի ծնողներ, երիտասարդուհի ամուսիններ, պատանիներ ու մանուկներ: Անոնցմէ ոմանք տխուր ու տրտում, մեռելագոյն, և արտասուելից աչքերով: Ուրիշներ ժպտաղէմ, և ուրախ ոգեւորութեամբ մը կայծկլտուն: Ողջութեան հեռագիր ստացողները կը փութային իրարու աչք լուսելու: Չստացողներն ալ ասդիս անդին ինկած, իրենց սիրելիներուն վրայ տեղեկութիւն կը հարցնէին: Անմիջապէս, և կամ մէկ երկու օրուան ընթացքին մէջ, հեռագրուոր չառնողները, իրենց յոյսերը կը վերապահէին թղթաբերի ժամանումին, որուն կը սպասէին հոգեմաշ անհամբերութեամբ մը:

Արդարեւ, դէպքէն յետոյ մեկնող առաջին թղթաբերը տրամաթախիծ շատ սրտեր ուրախացուցած էր: Եւ սակայն, դեռ կային, որ երկրորդ թղթաբերին կը սպասէին, իրենց չաւազոյժ զգացումները մէջերնին խեղդել ջանալով: Ութ օր ետք, հասաւ յաջորդ սուրհանդակն ալ: Այս անգամ, անստուգութեամբ հիւժող թշուառներէ ոչ մէկը չերջանկացաւ: Ելած նամակները կը պատկանէին անոնց, որոնք ողջութեան հեռագիր և կամ թէ նամակ ստացած էին արդէն: Միայն թէ այս երկրորդ սուրհանդակով եկած նամակներուն մէջ յիշատակութիւններ կային գրողներուն կողմէ իրենց այն ազգականներու, բարեկամներու ու ծանօթներու մասին, որոնք զոհ զնացած էին կոտորածին:

Մարգարենց տան մէջ սրտածովիկ վհատութիւն մը կը տիրէր: Ոչ միայն հեռագիր ու նամակ չի կար Վահանէն, այլ նոյն իսկ ունէ մէկուն կողմէ տեղեկութիւն մը չէր տրուած

անոր վրայ: Հէք ծերունի մայրը, վշտէն ու կսկիծէն հիւանդացած, ինկած էր անկողին: Սրբուհին, եղբօրը մասին դգացած ցաւը սքօղելով, կ'աշխատէր մայրը մխիթարել Արմենակին հեա, որ հիմա օրը քանի մը անգամ կ'այցելէր, և զանոնք միացնակ չէր թողուր:

— Այս ինչ ձուն է որ եկաւ զլսուս, կը հեծեծէր ձեւունին հողեմորմոք: Ոչ ինքը զեր զրկեց ու ոչ ալ մէկը բան մը ըսաւ անոր վրայ: Ախ, որդի, ո՞ւր ես: Ի՞նչ եղար դուն, իմ անուշիկ գառնուկա: Ես կը մեռնիմ այս ցաւէս: Մարիկ Աստուածածին, երեսո նայէ ու ողորմէ:

— Համբերէ, մայրիկ, սիրտ կուտար շարունակ Սրբուհի: Կարելի է անանկ տեղ մը և անանկ վիճակի մը մէջ կը զրուսուի, որ չկրցաւ մինչեւ հիմա լուր մը տալ: Փառք Աստուծոյ, մեզ յուսահատեցնող բան մը չի լսեցինք իր վրայ: Գէշ լուրը շուտ կը հասնի: Իր սղջառողջութեան բարի յոյսովն ու հաւատքովը մնանք ուրեմն:

Երբորդ թղթաբերի ժամանման նախորդ երեկոյն, Արմենակ Մարգարեայ տունէն ներս մտաւ աւելի ուրախ տրամադրութեամբ մը:

— Ձեզի բան մը ըսեմ, առաջին խօսքն եղաւ անոր, ինծի անանկ կուգայ, թէ վաղը անպատճառ նամակ պիտի կլէ Վահանէն:

— Վահանէս նամակ, ողբերուած գոչեց ծերունին, ազդուելով Արմենակի վստահ շեշտէն:

— Այո՛, ըսածս կը հաստատեմ, և ձեզ կ'ապահովեմ, որ վաղուան սուրհանդակով նամակ ունինք անկէ: Ես անձամբ պիտի երթամ նամակատուն ու առնեմ այդ նամակը, ձիշտ ձեռքս զրածի պէս:

— Աստուած լսէ ձանիկդ, գաւաւս:

Որդւոյն ցաւովը հիւանդ մօր կուրծքէն սիրովանքի հաւաքանքներ ելան: Անկա աչն գիշերը, զօրաւոր ներշնչումներու բարերար ազդեցութեան տակ, ինքզինք մոռցաւ, և լաւատես մտածումներով սիրտը թրթուռն, երկար ու երկար ժամերով

ասղիս անդին դարձաւ անկողնին մէջը: Բայց յետոյ, առտուան կողմ, տկար ջիղերը բոլորովին յոգնեցան: Անկա վրան անդիմադրելի թուլութիւն մը զգաց, աչքերը խփեց, և քնացաւ:

Լուսցաւ յաջորդ օրուան առտուն: Ու ծերունին արթնացաւ: Միայն թէ իրիկուան բարեյոյս ողբերութեան տեղ խռոված երեւոյթ մը ունէր: Անկա ջուր ուղեց Սրբուհիէն: Երեսը լուաց, և անկողնին մէջ արտասուադին ու պաղատադին աղօթք մը ըրաւ Աստուծոյ, որ արժանացներ զինքը իր գաւկէն ողջութեան լուր մը առնելու երկնային երջանկութեան:

Ապա, աչքերը դուռը, անհամբեր, անհանգիստ ու բաբախտ սրտով, սպասեց Արմենակի գալուն:

Թ.

Արմենակ ծերունին խաբելու ծրագիրը պատրաստած էր արդէն, Սրբուհիի համաձայնութեամբ: Գիշերուընէ կեղծ նամակ մը պատրաստած էին, ձիշտ Վահանի ձեռագրին ու անոր զրեւու ձեւին նմանութեամբ: Այդ յուսադրական նամակը պատրաստած ժամանակնին անոնք խղճահարական տագնապէ մը բռնուած էին: Սրտերնին սեղմուած, և ձեռքերնին դողացած էր: Երկուքն ալ իրենց կեանքին մէջ առաջին անգամն էր որ լուրջ, ծանր և պատասխանատու կեղծիքի մը կը դիմէին: Եւ սակայն անոնք շուտով հանգստացուցած էին իրենց խիղճն ու սիրտը սա պարզ մտածումով, թէ ծերունին այդ կերպով միայն պիտի կրնային յոյս ու մխիթարութիւն տալ: Այդ միջոցը ժամանակ մը հոգեպաշ պիտի ընէր գայն, ապա թէ ոչ ան կրնար վշտէն մեռնիլ: Իսկ վերջն ալ, ո՞վ գիտէ, գուցէ բարեպատէզ զիպուած մը տեղի ունենալով, ցանկալի անակնկալ մը յառաջ գար: Ձէ որ արդէն Վահանի զոհ գնացած ըլլալու մասին ալ լուր մը առած չէին:

Օրուան ժամերը քանի կը յառաջանային, իր գաւկի բարի լուրին սպասող մօր տկար կուրծքին բաբախումն ալ այնքան կ'աւելնար:

— Ուշ մնաց Արմենակը, անհանգստութեամբ դիմեց անիկա իր աղջկան: Մինչև հիմա եկած պիտէր:

— Բայց մայրիկ, դեռ կէսօր չեղաւ: Մինչև որ բոլոր նամակները ցրուեն, բաւական ժամանակ կ'անցնի: Եւ յետոյ խնդիր է, թէ սուրհանդակն ալ եկաւ...:

— Ձմեռ է որ ուշ հասնի:

— Ո՛վ գիտէ: Կրնայ բան մը պատահած ըլլալ և սովորական ժամանակէն ուշ գալ: Ձեզած ու չըլլալիք բան չէ...:

— Մի՛ ըսեր, զաւակս, մի՛ ըսեր: Ես կը վախիմ որ համբերութիւնս կը հատնի: Ա՛խ, այս գիշերուան տեսած երազս...:

— Անպատճառ եղբայրս տեսած ըլլալու ես:

— Այո: Բայց երեւի աչքերս կուրնային ու խեղճ տղեկս այն վիճակին մէջ չի տեսնէի իմ առջեւ...:

— Ի՞նչ ըսել է:

— Առտուընէ ի վեր կ'ուղէի միտքէս հանել ու քեզի ալ բան մը չըսեր: Ձի կրցայ:

— Իրաւ որ, ինչ կերպով որ ալ ըլլար, ես պիտի կամէի որ զինքը տեսնէի վայրկեան մը առաջ:

— Ձորնամ, ինտո՞ր ալ իմ խեղճ ձագուկս մարդասպանի պէս ձեռքերն ու ոտքերը կապած, բերին աչքիս առջեւէն անցուցին...

Այս խօսքերուն վրայ ծերունին ձեռքերը զարկաւ գլխուն, և վշտով ու սոսկումով պաշարուեցաւ վերստին: Սրբուհիին դէմքն ալ գունատեցաւ: Սակայն անիկա իր ալլալութիւնը յայտնի չընելու համար, անտարբեր ձայնով մը հարցուց.

— Նայինք, ետքը ի՞նչ է եղեր:

— Բայց զաւակս մեղք մը չունէր: Անոր ճակատը սուրբի մը ճակտին պէս անարատ, կը փալկար: Ուղեցի զինքը զրկել: Քովը կեցող մարդակերպ դեւերը չի թողին: Ու այն ինչ նայուածք էր որ ձգեց վրաս, իմ անմեղուկ գառնուկս...: Ձորնամ ու կռնծիմ:

Այդ միջոցին դռնահարին ձայնը լսուեցաւ:

— Դ՛հուը, գոչեցին մայր ու աղջիկ միաբերան, դարհուրելի երազէ մը արթնցած:

Սրբուհի վազելով սանդուխներէն իջաւ վար: Ու ծերունին ալ չկրցաւ պառկած դիրքին մէջ մնալ: Ելաւ, նստաւ, արագաբար իրարու վրայ քանի մը անգամ խաչակնքեց երեսը, և շունչը բռնած՝ սպասեց:

Եւ ահա վարէն Արմենակի ու Սրբուհիի ուրախ ձայները բարձրացան.

— Աչքդ լո՛յս, մայրիկ, նամակ կայ:

Իսկապէս ալ հէք ծերունիի աչքերը լուսողողուեցան: Արտասուաց կաթիլներ սկսան զլորիլ երեսն ի վար: Անիկա, իր ահագին ուրախութենէն ինքզինք յանկարծ քաջառողջացած զգալով, ոտքի ելաւ: Ու ո՛չ միայն կանգնեցաւ անկողնին մէջ, այլ նաեւ քալեց, գնաց մինչև սենեակին դուռը, վայրիկ մը առաջ դաւկին նամակը համբուրելու անպարագրելի փափաքով մը լեցուած:

Ժ՞

Անիկա, խլելու ձեռով մը, արագաբար առաւ նամակը Սրբուհիի ձեռքէն, և տարաւ ամուր մը սեղմեց իր շրթուներուն վրայ: Բայց Սրբուհի և Արմենակ ափիւրբան մնացին, տեսնելով ծերունիին ոտքի ելլելը:

— Այդ ի՞նչ է, աղաղակեցին երկուքը մէկէն, և իրենց շփոթումէն, յուզումէն ու ուրախութենէն զրկելով զայն, առաջնորդեցին մինչև անկողնին քով:

Ծերունին չէր լսեր անոնց խօսքերը: Նամակը երկու ձեռքովը շարունակ սեղմած շրթանցը վրայ, գուրգուրադին հեկեկանքներ կ'արձակէր, և անհասկնալի բառեր մը կը մրմնջէր:

— Նստէ, մայրիկ, նստէ, կարծեմ թէ շատ անհանգիստ ես, զգացուց վերջապէս Սրբուհի մօրը, որ իր վատոյժ, տկար սրունքներուն վրայ կը դեղեւէր ու կը տատանէր արդէն:

Ծերունին նստաւ անկողնին մէջ, ակնոցը դրաւ աչքը, դողդալով բացաւ նամակը, և սիրական նայուածք մը ձգելով

վրան՝ սկսաւ կարդալ. « Սիրելի մայր իմ, և քոյր իմ... »:

— Ա՛խ, չեմ կրնար կարդալ, աչքերս խժիշ բժիշ կ'ըլլան: Առ, աղջիկս, դո՛ւն կարդա:

Սրբուհի շարունակեց նամակին ընթերցումը: Վահան կը նկարագրէր, թէ ինչեր պատահեցան Պոլիս: Գիտէր, թէ նամակը ուշ մնալուն սրբան սրտադողերու ենթարկուած ու գուցէ յուսահատած ալ էին: Սակայն այդ յապագումը իր կամու եղած չէ: Միայն թէ ինքը բոլորովին առողջ է, և իր մասին հոգ ընելու ունէ պատճառ չի կայ: Ու նամակը կը վերջացնէր ըսելով, թէ հետզհետէ կը պատրաստուի ուղեւորիլ դէպի հայրենիք...:

— Իմ խեղճ գաւակս, հառաչեց ծերունին, երբ լրացաւ նամակին ընթերցումը, արդեօք ինչ ահեր ու վախեր անցուցեր է:

— Է, հիմա գոհ չեմ այս նամակէն, որ դարձեալ ատանկ խօսքեր կ'ընես, գոչեց Արմենակ զուարթօրէն: Իրաւ որ դուն զարմանալի կնիկ մըն ես, և զիս այնքան կը բարկացնես, որ սատանան կ'ըսէ ելիր, տանը մէջ ինչ որ կայ չի կայ բոլորը կոտորէ, ջարդ ու փշուր ըրէ ու չաթը թափէ:

— Կ'ընես, կ'ընես, դիտեմ որ կ'ընես, հեղինորէն հաստատեց Սրբուհի, գլուխն օրօրելով, և դէմքին վրայ բռնադբօսիկ ծալիս մը նկարելով:

— Ի՛նչ, կը կարծես որ չեմ կրնար ընել ըսածս, պոռաց Արմենակ, և կանգնած տեղը սկսաւ մարտական խոշոր շարժումներ ընել: Թո՛ղ զիս, թո՛ղ զիս...:

— Բայց քեզ բռնող մը կայ:

— Թո՛ղ զիս կ'ըսեմ, ալ համբերութեանս գաւաթը լեցուցաւ ու կը վաթի:

Ծերունին Արմենակի կատակերգական խօսքերուն ու ձեւերուն դէմ չկրցաւ բռնել ինքզինքը ու խնդաց:

Արմենակ հասած էր իր նպատակին:

— Ինչ որ է, գնա նորէն սա կնկանը շնորհակալ եղիր, որ բարկութիւնս քիչ մը անցուց, թէ չէ քեզի ցոյց պիտի տայի, Սրբուհի ես, ինչ ես: Ես քու անանկ զխոցածներէդ չեմ

և ըսածս անպատճառ կ'ընեմ, եթէ նոյն իսկ աշխարհք իրար գայ ու վերջին դատաստանի օրն ըլլայ, հասկցա՛մ:

Եւ Արմենակ, ինքզինք ուռեցնելով, բռնի, զօրաւոր ու տիրական հաղ մը փրթցուց:

— Ծաղրածո՛ւ զրեղ...:

— Օ՛, շնորհակալ եմ, Օրիորդ, ձեր ինձ ըրած այդ խիստ փաղաքշական պատիւին համար, որուն արժանի...:

Արմենակ դեռ խօսքը չէր աւարտած երբ սանդուխներէն ոտնաձայներ լսուեցան:

— Դուռը բաց ենք թողած, բացագանչեց Սրբուհի, մոռացութեան մը անախորժ հետեւանքին առջեւ յանկարծակիի գալով:

— Ո՞վ է այն, պոռաց Արմենակ, և ուղղուեցաւ դէպի սենեակին դուռը:

Բայց հաղիւ թէ երկու քայլ առաւ անիկա, երբ սեմին վրայ երեցաւ Մանուկ աղբարը, թաղին համակրելի դէմքերէն մէկը, քրտինքներու մէջ ողորուած ու շունչը կտրած:

— Ես եմ, ձայնեց անիկա ցնծազին. աչքերնիդ լո՛ւս, Վահանը եկաւ:

— Վահանը եկաւ, գոչեցին երեքը միաբերան, անհաւատալի դիպուածին ու անակնկալ երջանիկ աւետիսին առջեւ ապուշ կրթած:

— Այո, եկաւ, և ուր որ է հիմա ներս կը մտնէ:

Ամենն ալ իրար անցան: Իսկ Մանուկ աղբար, որ զգացած էր թէ իր փուխ սիրտը չալիտի կրնայ դիմանալ տեղի ունենալիք տեսարանին հանդէպ, քրտինքները սրբեց և կամացուկ մը կծիկը զրաւ:

ԺԱ.

Նոյն վայրկեանին, արդարեւ, Վահան ներս մտաւ սենեակէն: Մայր ու որդի գրկուեցան: Մայրը չկրնալով ժուժել վրան իյնող լեռնադանդ երջանկութեան ծանրութեանը տակ, նուազեցաւ, և տղուն թեւերուն մէջէն ինկաւ անկողին վրայ:

Սրբուհի ջուրի վազեց: Արմենակ սենեակին պատուհանները բացաւ: Սակայն շատ ջանք պէտք չեղաւ ծերունին սթափեցնելու համար: Ու երբ որ անիկա աչքերը բացաւ, դարձեալ գրկեց պանդխտութենէ և մահէ ազատուող իր զաւակը:

— Վահան, որդիս, այս դուն ես որ եկեր ես:

Վահան բառ մը խակ չէր կրնար հասնել բերնէն:

— Դուն էս, իրաւ դուն ես, կը շարունակէր ծերունին հեկեկանքները աւելի սաստկացնելով, և ջղաձգօրէն ցնցուող թեւերուն մէջ աւելի ուժեղ թափով մը սեղմելով իր որդին: Տեսածս երազ չէ, որդիս: Բայց դուն մինակ ես: Հնչող ուր է...: Ինչո՞ւ չեկաւ ան, ու օտար հողմերէն պառկեցաւ...: Ինչո՞ւ մեղի ասանկ թողո՞ւց ու գլուխն առաւ գնաց...: Ինչո՞ւ, ըսէ իմ որդի, ինչո՞ւ...:

— Ա՛լ բաւական է, մայրիկ, գոչեց Վահան, սիրտը փղծկած, և ուղեց մօրը գրկէն բաժնուելով:

— Բաւական, ինտո՞ր բաւական, զաւակս: Այս քանի տարի է որ տեսող գրկուած կ'ապրէի: Հիմա որ եկեր ողջ առողջ գիրկս ինկեր ես, ալ կրնամ ես իս բռնել ու քեզմէ զատուիլ:

— Է՛յ, այստեղ ուրիշներ ալ կան, բողոքեց Արմենակ, որ անհամբերութենէն կանգնած տեղը ստեղծելով գետնին կը զարնէր:

Վերջապէս Վահան մօրմէն բաժնուելով, Սրբուհիին փառեցաւ: Քոյր ու եղբայր վայրկեան մը գրկախառնուած մնացին: Իսկ երբ Վահան եկաւ ողջագուրուելու Արմենակին հետ, այս վերջինը ահագին աղաղակ մը փրթցուց:

— Ո՛ւշ, ո՛ւշ, ո՛ւշ. մամուլ ես, ի՛նչ ես, եղբայր, ոսկորներս կոտրտեցիր...:

Այս ողջագուրանքներէն յետոյ, երեքը բոլորեցան, նստան ծերունիի անկողնին շուրջը:

— Հիւանդ ես, մայրիկ, հարցուց Վահան տխրօրէն:

— Հարկաւ, պատասխանեց Արմենակ անմիջապէս, երբ որ դուն այսքան ատեն լուռ կը մնաս, չես գրեթէ մինչդեռ անոնք

բոլոր որ ողջ մնացեր էին, փութացած էին հեռագիր տալ, կամ նամակ հասցնել:

— Ժիշդ է, սակայն...:

— Ինչեւիցէ: Բարեբախտաբար այսօր ողջութեանդ նամակը... ստացանք, եթէ ոչ...:

— Նամակ, ինձմէ նամակ:

— Այո՛, ժիշդ քու գրովդ ու ստորագրութեամբ: Եթէ դուն ալ թովմա առաքեալին ցեղէն ես, ահաւասիկ, տես, դեռ այնքան թարմ է, որ ջրերը կը վազէ:

Վահան իր անուամբ գրուած նամակը ձեռքն առաւ, և սկսաւ դիտել զարմանքով:

— Վերջապէս այս հնարքը մտածեցի ու գործադրեցինք Սրբուհիին հետ, յարեց Արմենակ: Ուրիշ կերպ անկարելի էր հանգստացնել սա մեր խօսք չի հասկցող մայրիկը:

Մայր ու որդի նայեցան Արմենակին ու Սրբուհիին, որոնք կը խնդային, գոհ իրենց ըրածէն, քանի որ անոր արդիւնքը այնքան բարեբախտիկ եղած էր:

— Իրաւ որ սքանչելի տղայ մըն ես դուն, գովաբանեց Վահան Արմենակը, ձեռքըքանի մը անգամ անոր ուսին զարնելով:

— Շատ մի՛ գովեր ատիկա, Վահան, նկատեց Սրբուհի հրճուածայն, նշանակալից նայուածք մը ուղղելով իր եղբօրը: Բնաւ երես տալու չի գար, կ'եղէ շիտակ ուսիդ վրայ կը նստի:

— Ե՞ս, նախանձոտ օրիորդ, ես: Օ՛, օ, Աստուած մարդս հեռու պահէ սա Եւայի աղջիկներուն բանասիրութենէն...:

Եւ Արմենակ այս խօսքերուն վրայ, նախագոյն շարժական ձեւ մը ըրաւ, ու ապա մէկ ուստումով, ելաւ նստաւ Վահանի ուսին վրայ:

Վահանի տխրամած դէմքը թեթեւ ժպիտ մը ունեցաւ, և շրթներէն մրմունջ մը դուրս ելաւ:

— Միշտ նոյն կատակասէր Արմենակը:

— Եթէ յոգնած չըլլայիր, իրաւ որ քեզ ձի շինելով կը գոթցնէի քիչ մը: Բայց մեղք ես: Ուստի հիմա վար կ'իջնեմ

սա իմ արքայական փառաւոր գահէս, յուսալով թէ ուրիշ անգամ նորէն հոն բազմելու բախտը կ'ունենամ:

— Ինչպէս կը փափաքէի, որ ես ալ քեզի պէս ուրախ ու զուարթ ըլլայի:

— Յաւր ինչ է, ո՞վ քաջ սպարապետ Հայոց: Չըլլա՞յ թէ զաղտնի սիրահարութեան պէս բան մը ունիս...: Հիմա դուն, որ ի Կէն Պոլիսէն ողջ առողջ վերադարձած ես հայրենիք, պէտք է որ ուրախութենէդ ծափ զարնես, խաղաս ու ցատքոտես:

— Այո, հայրենիք վերադարձած եմ, բայց...

— Բայց ինչ: Կալածէ նայինք:

Վահան հառաչեց խորապէս, բոլորովին մռայլ կերպարանք մը առաւ, ձակատը կրթնցուց ձեռքին, և լուռ մնաց:

Ամենքն ալ շփոթած, անոր նայեցան:

ԺԲ.

Վահան արդարեւ զինքը խռովող և տանջող մտածում մը ունէր: Բայց լեզուն կապ ինկաւ և մէկէն ի մէկ, բացարձակօրէն յայտնելու քաջութիւնը չունեցաւ:

Մայրը թեւերն երկնցուց դէպի իր որդին, և անհանգստութեամբ, յուզումով ու արցունքով կանչեց զայն.

— Եկուր, զաւակս, եկուր տեսնեմ, թէ ինչո՞ւ ատանկ խուրուրդ ես: Եկուր իմ անուշիկ որդիս, իմ աչքերուս լուսը, զուխը հանգչեցուր սա կրծքիս վրան ու խօրաթէ ուր ձանձիկ առնեմ, զխէզ անցած չարերը մէկիկ մէկիկ լսեմ: Գիտեմ որ զահնդելի բաներ տեսար, մեծ վախեր քաշեցիր ու ծամբըտիքն ալ յոգնեցար, կ'երեւայ թէ հիմա ատոր համար ատանկ երեսփառ մնացեր ես:

— Իրաւ է մայրիկ, շատ յոգնած եմ...:

— Մեղմն իմ Աստուծոս, այս ինչքան ալ վատուժ ես: Ոսկորներդ տնկուեր և մազդ ու մօրուքդ ալ երկնցեր են: Կռնակիդ բաթը ինչո՞ւ այսքան հինցած ու մաշած է: Ասանկ տեսնալու էի քեզ, տղաս:

— Քաջածա գիտէ...:

— Վախ իմ խեղճ գառնուկս, իմ խեղճ ձագուկս: Երևա ջուր տաքցուր Սրբու, որ աղբօրդ օտքերն ու զուխը լուսա: Ետքն ալ թող երթայ քիչ մը հանգիստ ընէ ու վրան գլուխը փոխէ:

— Բայց ատոր ժամանակ չի կայ, մայրիկ:

— Ինչո՞ւ, տղաս:

— Հիմա երթալու եմ:

— Ո՞ւր:

— Սիրող հանգիստ պահէ: Հեռու տեղ պիտի չերթամ: Քաղաքին մէջն եմ:

— Չէ, որդիս, ես չեմ ուզեր որ դուն այս օրուան օրս տնէն դուրս ելլես: Վաղը, մէկալ օր ուղածիդ չափ ժուռ եկուր:

Վահան տեսաւ թէ ալ սպասելու ժամանակ չկար, և թէ վերջապէս քիչ մը ետքը ամեն բան ինքնին պիտի իմացուէր: Ուստի վճռեց ճշմարտութիւնը պարզել: Ջանաց սակայն թեթիւ ցոյց տալ իրականութեան ծանր պարագաները, ու ըսաւ.

— Քանի մը օր ստիպուած եմ կառավարութեան տունը մնալ: Այնպէս հրաման եղած է Պոլսէն: Ինձի հետ եկող հայրենակից ուրիշ քանի մը հայեր ալ կան, որոնք նոյնպէս քանի մը օր պիտի արգելափակուին: Բայց ես այնքան ալ շատ դժգոհ չեմ այս վճռէն...: Պէտք է որ դուք ալ համակերպիք ատոր, մտնելով որ ուրիշ թշուառներու պէս դո՛հ չգնացի: Մնաց որ ուզած ատեննիս, կրնանք զիրար տեսնել, կարծեմ:

Ծերունի մօր աչքերը պաղած, և դէմքի մկանսները անշարժացած էին: Սրբուհի տխրօրէն նայեցաւ եղբօրը, բայց միւլնոյն ժամանակ ջանաց սրտոտ երեւոյթ մը առնել մօրը առջեւ, և

— Այո, մայրիկ, վրայ բերաւ անկիւս սփոփարար շեշտով մը, եթէ յիշենք այն բազմաթիւ մայրերն ու քոյրերը, որոնք իրենց սպաննուած զաւակներուն ու եղբայրներուն վրայ կ'ողբան այս վայրկեանիս, պիտի տեսնենք թէ մենք շատ երջանիկ ենք: Վահան ողջ առողջ հասած է հայրենիք. ասիկա փաստ

մըն է՝ ու պատահածը, շատ շատ ամենաանշան դժբախտութիւն մըն է, և ուրիշ ոչինչ:

— Եւ ոչ իսկ ամենաանշան, աւելցուց Արմենակ: Քանի մը օր կառավարչատան մէջ արգելափակուիլը կը նշանակէ Երուսաղէմ ուխտի երթալ: Ու ճշդապէս ինչ կ'արժեն ինծի պէս այն բոլոր երիտասարդները, որ այդ ուխտատեղին գէթ անգամ մը այցելած չեն: Հաւատո՞ւ Վահան, որ կը նախանձիմք քեզի: Եթէ կարելի ըլլար, ամենամեծ հաճոյքով պիտի փոխարինէի տեղդ, ու երթայի քիչ մը վէճ խաղալու հոն գտնուող մէկալ երանելի լուսաղբարիներուն հետ:

Վահան ոտքի ելաւ և ծռելով դէպի մայրը, անոր ձեռքը տարաւ իր շրթունքներուն, ու հրաժեշտ տուաւ:

— Հիմա կու հիմա մնաս բարով մայրիկ: Շուտով կը տեսնունք նորէն, հոգ մի ըներ: Գիտնալու է, որ եթէ ժամանակին չերթամ, ինծի համար առժամայ կերպով երաշխաւորողը կը նեղեն:

— Վաղը միասին կ'երթանք զինքը տեսնելու, քաջալերեց Սրբուհին իր մայրը, անոր աչքերէն զլորել սկսող արցունքի կաթիլները սրբելով:

Բայց ճերուհին, անմխիթարօրէն ու սարսափահար, ձեռները զարկաւ ճնկուլներուն ու ողբաց:

— Երազս, գէշ երազս ելաւ...: Երկնաւոր թագաւոր, իրաւէն զաւակս կը տանին...: Օխտը տարի կարօտը քաջեցի, նոր զերկս դարձաւ, բայց ինծի չեն թողուր, ձեռքէս կ'առնեն...:

Եւ մինչ Սրբուհի մայրը հանդարտեցնելու ջանքեր կը թափէր, Վահան և Արմենակ միասին դուրս ելան:

ԺԳ.

Երկու երիտասարդները, փողոցին մէջ արագօրէն քալելով հանդերձ՝ անդադար ալ կը խօսակցեին իրարու հետ:

— Լաւ ուրեմն, Վահան, այսպէս աքսորուելուդ պատճառն ինչ է:

— Որովհետեւ ջարդէն զերծ մնացած դաւառացի Հայ երիտասարդ մըն եմ:

— Խեղճ տղայ: Եւ սակայն ինչ մեծ երջանկութիւն, որ փոսթդ անջնաս աղատեր ես, առանց նոյն իսկ սկրդուկ մը կրելու:

— Յիրաւի այդ ահռելի կոտորածէն իմ ազատիլս հրաշք մըն է ուղղակի: Երբ որ մէկէն ի մէկ իրարանցումը սկսաւ, ալ աչքիս բան մը չերեւաց: Ո՛չ խանութի, ո՛չ ապրանքի և ո՛չ ալ դրամի վրայ խորհեցայ, և անմիջապէս դուրս փախայ խանութէս: Բարեբախտաբար, քիչ մը անդին, ծանօթ Եւրոպացիներէ բնակուած տան մը դուռը բաց տեսայ, ու ներս մտնելով՝ շունչս վերի յարկը առի:

— Կը նշանակէ խանութդ ալ ծածիկ խուժաններու ապահով պահպանութեանը յանձնեցիր:

— Երբ որ քանի մը օր ետքը՝ խաղաղութիւնը վերահաստատուեցաւ ամեն կողմ, բոլոր պահուելու հայերուն պէս ես ալ դուրս ելայ իմ ապաստանարանէս, ուր սրտոտ Եւրոպացի դրացիներու գուրգուրանքին առարկան եղած էի: Ու այն ատեն, աչքերովս տեսայ, որ խանութիս փեղկերը անկանոն կերպով գոցուած ու դուռը առանց կղպուելու վրայ քաշուած էր: Բացի դուռը: Ներսը սրտածմլիկ դատարկութիւն մը կը տիրէր:

— Ատկէց աւելի լաւ պահպանութիւն մը չէր ակնկալուեր անշուշտ այդ անխճածներէն:

— Յոռահատ, տարտամ ու լքուած մոռածութեան մէջ խորասուզուած, կանգնած էի ինծի համար այնքան սուղ արժող թալանուած խանութիս առջև, առանց գիտնալու, թէ ո՛ր պիտի երթամ և ինչ պիտի ընեմ: Զիշտ այդ պահուն անցաւ թաղին ոստիկաններէն մէկը:

— Գէշ հանդիպում:

— Արդարեւ, գուշակածիդ պէս, զիս բռնեց, պահականոց տարաւ, վրաս խուզարկեցին, ունեցածս առին: Եւ հարցաքննութիւն հարցաքննութեանց: Ետքը երկար տեղեկագիր մը,

ու շխտակ ոստիկանութեան դուռը: Երկու օր բանտը պառ-
կեցնելէ ետք, զիս կանչելով յայտնեցին թէ պիտի աքսորուիմ
հայրենիք:

— Հիմա դուն ինձի այն ըսէ, թէ բանտարկութիւնդ որո-
շապէս հրքան ժամանակի համար է:

— Ժամանակն անորոշ է: Բայց կարծեմ թէ ամեն բան
կառավարչին ձեռքն է: Անկիւ կրնայ զիս ազատ թողուլ, եթէ
կանոնաւոր երաշխաւորութեան մը հետ զօրաւոր բարեխօսու-
թիւն մը ըլլայ:

— Գուցէ կրճօնը ատոնցմէ ալ աւելի աղէկ գործ աեսնէ:

— Հաւանական է: Միայն թէ ինձի մօտ...

— Զի քո է կարողութիւն. գիտեմ: Բայց իմ վաստակածս
որո՞ւ և հր օրուան համար է, եղբայր:

— Շնորհակալ եմ: Պղտիկ խնայողութիւն մը ունիմ Պոլիս
ձգած, և քանի մը օրէն պիտի ստանամ: Բարեբախտաբար
այդ գումարիկը մօտս չէի պահած, եթէ ոչ այն ալ խանութիս
պէս ձեռքէս ելած ու հիմա բոլորովին չքաւոր վիճակի մը
մէջ ինկած պիտի ըլլայի:

Այդ միջոցին անոնք իրենց ետեւէն ձայն մը լսեցին.

— Թուչն էք, ինչ էք, քիչ մը կամաց:

Կանգնելով ետեւ դարձան: Պղտիկութենէ իրենց ծանօթ
ղրացի Ահմէտն էր ան, այսինքն Սրբուհիի անդորրութիւնը
խանդարող թուրք երիտասարդը:

— Բարի ես եկեր, վահան, յարեց Ահմէտ, և մօտենալով
անոր ձեռքը սեղմեց:

— Բարի տեսանք, Ահմէտ:

— Օ՛, Ահմէտ, զուարճաբանեց Արմենակ, դուն դեռ ո՞ղջ ես:
Ահմէտ որ վարժ էր Արմենակի կատակներուն, խնդաց, և
իր խօսքը դարձեալ վահանին ուղղեց.

— Կանոնը ատանկ է, զրացին. գոնէ լուր մը տալ չիկնայ
որ եկեր ես: Եթէ մեր ջորեպանը քեզ տեսած չըլլար, ես
ուրիշ պիտի գիտնայի դադ:

— Ժամանակ չունեցայ:

— Ինչ որ է: Հիմա հըր կ'երթար այսպէս:

— Կառավարչատուն:

— Կառավարչատուն: Բարի ըլլայ: Ի՞նչ գործ ունիք հոն:
Վահան համառօտ կերպով պատմեց ամեն ինչ:

Ահմէտ, բոսէ մը մտախոհ մնալէ ետք, ըսաւ Վահանին.

— Բնաւ հոգ մի՛ ըներ, Վահան: Ես պէտք եղածին պէս
պիտի խօսիմ հօրս քու մասիդ: Ան կառավարչին մտերիմ բա-
րեկամն է: Դուն բանտէն պիտի ազատիս:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Ահմէտ, իրան, յուսմամ:

— Կը վստահացեմ քեզ:

— Երախտապարտ պիտի ըլլամ քեզ ու հօրդ:

— Ես կը սիրեմ ձեր ընտանիքը, և կ'ուզեմ այդ սիրոյս
ապացոյցը տալ...

— Արեւուդ սոխ ու սխտոր տնկեմ, նորէն Ահմէտը խըն-
դացուց Արմենակ: Աստուած մէկ օրդ երկուք չընէ: Սխալ ըսի:
Այնքան երկար կեանք ունենաս որ ծանձ դառնաս ու պատը
փակչիս: Բայց կատակը մէկ զի, դուն աղէկ աղէկ մը կ'ե-
րեւաս: Միայն թէ մեղք որ ծածիկ ես ու քեզ թրփատած եմ:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Ահմէտ քահաջեւով:

— Այն ըսել կ'ուզեմ, որ երբ օր մը ձողիս ու անդիի
աշխարհքը չուես, քեզ արքայութեան դռնէն ներս չես ընդու-
նիր ու սատանաները քաշկռտելով շխտակ դժոխք կը տանին:

Անոնք արդէն հասած էին կառավարչատան առջեւ:

— Ժամ մը ետքը կուգամ ես, պէտք եղած բաները հետս
առնելով, խոստացաւ Արմենակ և սպասեց որ մինչև վահան
ներս երթայ:

— Գնա՛ հանդիստ սրտով, միամտացուց Ահմէտ Վահանը:
Հաստատ զիտցիր որ վաղը ազատ պիտի արձակուիս:

Վահան չարաշուք դռնէն անցաւ ներս: Արմենակ փութաց
բանտարկեալին համար հարկ եղած պիտոյքները բերելու: Իսկ
Ահմէտ զձայն հայրը տեսնելու և Վահանին ըրած իր խոստումը
կատարել տալու:

ԺԴ.

Յաջորդ օրը, իրիկուան կողմ, Վահան տեսաւ որ իր բանտախուցի դուռը բացուեցաւ և ծեր բանտապահը, հակառակ իր սովորական դանդաղ քալուածքին, արագորէն ներս մտնելով յայտնեց.

— Եկուր ինձի հետ. քեզ կ'ուզեն:

Վահան, որ գիշերն ի բունն ոչ քնացած և ոչ խօսկալաւ էր, թէև տունէն անկողին մը բերած էր Արմենակ, և ունեցած դրական ու բացասական բիւրաւոր մտածումներէն երեւակայութեամբ գրգռուած վիճակի մը մէջ կը գտնուէր, բանտապահի այդ խօսքերէն շատ գէշ ազդուեցաւ: Անիկա դողաց մէկէն ի մէկ և վարանեցաւ տեղէն շարժուելու:

— Ձի գնա հետս, կրկնեց պահապանը:

— Ի՞նչ կայ....:

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, բախտդ բանուկ է եղեր:

Վահանի մթնցած միտքը ողորուեցաւ լոյսով:

— Հասկցայ:

— Քալէ ուրեմն: Բայց ետքը չի մոռնաս զիս տեսնել....:

Երբ որ Վահան կառավարչի դահլիճէն ներս մտաւ, իսկոյն ծանցաւ իրենց վաղեմի դրացի ալեւոր Մուստաֆան, որ զինքը տեսնելուն ժպտեցաւ ու ըսաւ.

— Բարի եկեր ես:

— Ողջ եղէք, տէր իմ:

Վահան ոտքի վրայ ֆնաց, ձեռքերը կոծքին վրայ դնելով, իսկ կառավարիչը, դաժան նայուածք մը ձգեց անոր վրայ, և Մուստաֆան ցոյց տալով յայտարարեց.

— Այս մարդուն քղանցքները համբուրելուես, որ երաշխաւոր ըլլալով քեզ բանտէն կ'ազատէ: Անշուշտ ինքզինքդ պիտի ուղղես այլևս:

— Անիկա խելօք ու պարկեշտ կեանք մը պիտի ունենայ ասկէ ետքը, հաւաստեց Մուստաֆա գլուխն օրօրելով:

— Ձեր երկուքէն ալ շնորհակալ եմ, ըսաւ Վահան, և յարգալից խոնարհութիւն մը ըրաւ:

— Օն, գնա դործիդ, հրամայեց կառավարիչը Վահանին: Բայց պիտցիր, որ եթէ անգամ մըն ալ յանցանքով հոս բերուիս, այլևս այս պատուական բարեկամիս բարեխօսութիւնն ալ պիտի չսես:

Վահան դուրս ելաւ դահլիճէն: Անոր զգացած ուրախութիւնը այնքան մեծ էր, որ ոտքերը գետնէն կը կտրուէին:

Կառավարչատան դրսի դրան առջեւ պատահեցաւ բանտապահին ու Արմենակին, որոնք իրեն կը սպասէին:

— Ուրեմն սա դաղածին տուած աւետիսը ձեզի է, հարցուց Արմենակ:

Վահան, ուրախ զէմքով, հաստատական նշան մը ըրաւ:

— Ներսը ըրած խոստումդ հարկաւ միտքդ է, ըսաւ բանտապահը, Վահանին մօտենալով:

— Արմենակ, բան մը տուր սա մարդուն:

— Գլխուս վրայ:

Եւ դառնալով բանտապահին.

— Տեսնեմ, ծերուկ, սուր ականներ ունիս սա ոսկորը կրծելու, յարեց Արմենակ, և գրպանէն արծաթ դրամ մը հանելով տուաւ մարդուն:

Բանտապահը շնորհակալ եղաւ, և ապա գոհունակ շեշտով մը աւելցուց.

— Եթէ ուրիշ անգամ ծակը մտնէք, ձեր յարգը պիտի գիտնամ:

— Կարծեմ թէ աղէկ պիտի ըլլար, Արմենակ, որ Պոլսէն ինձի հետ աքսոր եկող տղոց համար ալ բան մը տայինք այս պահապանին:

Արմենակ, պատրաստակամ, գրպանէն ուրիշ արծաթ դրամ մը հանեց, և խօսքը պահապանին ուղղելով ըսաւ.

— Ինձի նայէ, ծանօթ, դուն բանդէտ մէկը կ'երեւաս աչքիս:

— Կարծածէդ ալ աւելի:

— Շուտիկը տանի այդ կտորակիւր լեզուդ: Ահա այս տուածս ալ, այն խեղճ տղաներուն համար է որ երէկ Ակը հասնելով մեր բարեկամին հետ հիւր եղան քու պալատիդ մէջ:

— Կը ծանցնամ ատոնք:

— Եթէ անոնց աղէկ նայիս ու անոնցմէ զոհուեալութեան տող մը բերես ինծի, նորէն կրճօն ունիս: Իսկ եթէ աղէկ չի նայիս, դուն զիտես, մեղքը ձիւդ: Ասկէ ետքը ոչ բարեւ ոչ Ասածու բարին: Հասկցանք ըսածս, լորտու:

— Աղբարներուս պէս պիտի նայիմ անոնց, խոստացաւ բռնութեան տկար գործիքը ներկայացնող մարդը, որուն աչքերը ուրախութենէ կը շողային: Անոնք դեռ երկար պիտի պառկէին:

— Պիտի աշխատինք որ անոնց մասին ալ զիւրութիւն մը գտնենք ու օր առաջ հանենք, պատահիսանց Վահան:

— Ինձի նայեցէք, փափոսց Թուրքը՝ շուրջը զաղտազողի նայուածք մը ձգելով և բովն ու ցուցամատը իրարու քսելով, դուք ասկէ լուր տուէք...: Մեծաւորը կ'ուսէ...: Միայն թէ ձամբան գտնելու և տալուն կերպը գիտնալու է...:

— Շատ աղէկ, շատ աղէկ, կրկնեցին երկու երիտասարդները, և ցնծութեամբ զեղուն, ուղղուեցան տուն:

ԺԵ.

Հարսնիքի տուն մը դարձաւ Մարգարեաններու բնակարանն այդ օր: Մերունի մայրիկը, թէև տկար, բայց իր փափաքին համաձայն հագուած, բերուած էր հիւրասենեակ, որ լեցուած էր աչք լուսի եկող բարեկամներու, աղգականներու և զրացիներու բազմութեամբ: Անիկա, այնտեղ, անկիւն մը, կէս ընկողմանած ու գլուխը բարձի մը յեմած, սրտի բռուն ուրախութեամբ մը հիւրերուն շնորհաւորանքները կ'ընդունէր:

Երջանիկ օրը իրիկուն եղաւ, և հիւրերը մէկ կողմէն ալլես սկսեցին հրաժեշտ տուել: Ամենէն ետքը մեկնեցան Արմենակները: Ու անուրնները ամենն ալ, օրերէ ի վեր անքուն ու անհանգիստ՝ մտան անկողին: Միայն Սրբուհի չկրցաւ քունի կաղ-

դուրիչ ու կենսանորոգ քաղցրութիւնը ձաշակել: Անիկա կը մտածէր.

— Ինչպէ՞ ծածիկ տղան եղբօրս մեղքնախն համար միջնորդեց իր հօրը ու աղատել տուաւ դայն: Երբեք չեմ կրնար հաւատալ ատոր: Ու կը վախեմ, թէ այս աղատութիւնը չաւրաղէս հետեւանքներ պիտի ունենայ...:

Այս մտածումէն ետք, անիկա ինքզինք կշտամբեց.

— Սակայն, միթէ կը վայլէ, որ ինչ դժբախտութիւն ալ որ պատահի տրտնջամ, քանի որ ասիկա արքայական եղբօր մը կատարեալ ազատութեան սիրոյն համար պիտի ըլլայ:

Պահ մը ջանաց իր անհանգիստ միտքը հանդարտեցնելու.

— Գուցէ բնաւ վտանգ մըն ալ չկայ, և իմ երեւակացութիւնս է որ այս գէշ երազները կը հիւսէ ու գիւ կը տանջէ: Եւ ինչ չարիք պիտի կրնայ պատահիլ, քանի որ եղբայրս մեղք հետ է այլևս ասկէ ետք:

Այնուամենայնիւ, անիկա, դարձեալ չկրցաւ խաղաղիլ, արթուն մնաց, և տարակոյսներու ուղեմանին մէջ արեւմտի տառանցաւ, շարունակելով իր խորհրդածութիւնը.

— Արդեօք խնդիրը եղբօրս յայտնեմ: Բայց եթէ այդ յայտնութիւնը գէշ արդիւնք մը ունենայ: Գուցէ ամուսնութեամբս ամեն չար մարի, երթայ, քանի որ այս տնէն բաժնուելով, աչքէն պիտի հեռանամ: Այս պարագային պսակս փութացնել հարկ պիտի ըլլայ: Սակայն ինչպէս կարելի է այդ տեսակ առաջարկութիւն մը ընել իմ կողմէ: Եւ յետոյ, չէ որ նախ ինձմէ մեծ եղբայրս պէտք է որ ամուսնանայ: Արդեօք այս մասին անգամ մը Արմենակին հետ խօսիմ բացէ ի բաց: Օհ, չեմ գիտեր, իրաւ որ չեմ գիտեր ինչ ընել...:

Ջղերը սաստիկ լարուած, և հոգին խռովացող, լալու անդուսպ փափաք մը ունեցաւ անիկա: Եւ լացաւ դառնօրէն ու երկարօրէն, առանց աղմուկի, հեկեկանքները իր մէջ խեղդելով:

Աւտուն, սակայն, մայրն ու եղբայրը նկատեցին, որ Սրբուհի աչքերը կարմրած ու կոպերը բշտուկած էին:

— Լացեր ես, աղջիկս, հարցուց մայրը անհանգստութեամբ:

— Ի՞նչ ունիս, Սրբուհի, խնդիր բնաւ նոյնպէս Վահան: Իրիկուընէ ի վեր եր նկատեմ, թէ դուն մեղի պէս ուրախ չես, և ճիծաղներդ ու ըրած խօսքերդ բռնազրօսիկ են: Ինձի անանկ կուգայ, թէ դուն ցաւ մը ունիս ու գաղտնի կը պահես մեզմէ:

— Մինակ իրիկուընէ չէ, տղաս, քանի մը օրէ ի վեր է ուր այս աղջիկը իր առջի ուրախ ու շէն սիրտը չունի:

— Բայց ինչո՞ւ: Ի՞նչ է ատոր պատճառը քուրիկա: Ըսէ ինձի: Ես կ'ուզեմ գիտնալ:

Սրբուհի խուսափողական պատասխաններով, հարցապնդումէն ազատեցաւ:

Վահան փափաք յայտնեց պարտեզ իջնելու: Սրբուհի, ակամայ, հաճոյակատար գտնուեցաւ եղբօրը: Իսկ ծերունիին, թէ և ինքզինք բաւական լաւ կը զգար և անկողնէն ելած էր, բայց յոգնութենէ դերձ մնալու համար, չուզեց անոնց ընկերակցիլ այս անգամ:

Աշնանամուտի առաւօտեան զաղջ արեգակի մը ծառա-գայթները վերէն կ'իջնէին վար, տակաւ մերկացող ծառերու ձիւղերու մէջէն: Պարտեզին ամեն մէկ ծառն ու անկիւնը մէջ մէկ յիշատակ ունէին Վահանին համար: Պանդխտութենէ դարձող երիտասարդը լիաթոք կը շնչէր մաքուր, անապակ օդը, և աչքերը մեծ հաճոյքով կը պտտցնէր ամեն կողմ: Ու անիկա, իր այդ հիասքանչ տպաւորութեան տակ մըմնջեց.

— Ո՛վ իմ հայրենական քաղցր ու սիրելի պարտեզ, որքան քաջեցի քու կարօտդ, կեանք խամրող մթնոլորտի մը մէջ բանտարկուած ապրելով շարունակ:

Ապա քրոջը դառնալով յարեց.

— Արդարեւ, քոյրս, բաղմամարդ մեծ քաղաքներու մէջ բնական կեանք չկայ: Ըստ իս, ամենամեծ զրկանք մըն է մարդուս համար, որ բնութեան ծոցը ծնելէ ու մեծնալէ ետք, օր մը կը հեռանայ անկէ, կ'իյնայ չոր ու ցամաք միջավայրի մը մէջ, ու տարիներով կը մնայ այնտեղ: Օ՛, զարուհը գալուն, անպէս պիտի ծաղկեցնեմ այս պարտեզը, որ տարիներով

քաջած զրկանքիս վրէժը պիտի լուծեմ: Ի՞նչ կ'ըսես, Սրբուհի, միթէ իրաւունք չունիմ: Սակայն դուն բնաւ չես խօսիր:

— Ի՞նչ խօսիմ, Վահան:

— Քեզի բան մը ըսեմ, աղջիկ, դուն անպատճառ ներքին վշտով մը կը տառապիս, ու լուռ կը մնաս: Բայց եղբօրմէդ ալ քաջուիլ ու անկէ բան պահել կ'ըլլայ:

— Բան մը չունիմ որ յայտնեմ...:

— Կը մտածեմ, բայց չեմ կրնար ըմբռնել, թէ ինչ կրնաս ունենալ:

— Բարի լոյս ձեզ, քովի պարտեզէն ձայնեց Ահմէտ:

Վահան տրուած բարեւը փոխադարձեց, և ժպտուն դէմքով մը մօտեցաւ երկու պարտեզներուն սահմանը գծող պատին, որուն միւս կողմը կանգնած էր Ահմէտ:

— Ես վեր կ'ելեմ, Վահան, շնջեց Սրբուհի, Էսթեամբ համբուն դողահար, և տենդոտ քայլերով գնաց, մոռաւ տուն:

Վահան և Ահմէտ, պատին երկու կողմը, դէմ առ դէմ կանգնած, սկսան խօսակցիլ իրարու հետ:

ԺԶ.

Այս անցուդարձերուն վրայ դեռ շաբաթ չէր սահած, երբ Ալն ամբողջ, մէկէն ի մէկ տակն ու վրայ եղաւ: Տեղին Թուրք ժողովուրդը, զինուորականութիւնն ու ասոնց զործակցող շրջավայրերու Քիւրտերը, ամենն ալ զինուած, կառավարութեան զրդումով յարձակեցան Հայոց վրայ, որոնք աւանդ, անդէն ու անպատրաստ էին: Անոնք կը քնանային...: Այս էր պատճառը, որ ուրիշ տեղեր նմանը չի տեսնուած զարհուրելի կոտորածի մը մատնուեցան Ալնայ թշուառ Հայերը:

Շուկան գտնուող խանութպանները յանկարծակիի եկած՝ սկսան փախչիլ դէպի թաղերը: Խանութ, ապրանք ու դրամ երեսի վրայ թողած կը վազէին անոնք, իրենց հոգին ազատելու ու ընտանեաց մօտ հասնելու համար: Սակայն անոնցմէ շատեր գնդակահար կամ սրախողխող, տեղն ու տեղը կ'իյնային: Ծանր վիրաւորները կէս ծամբան կը մնային:

Կոտորածին հետ թալանը, հրկիզումն ու աւերումը շուկայէն տարածուեցաւ դէպի Հայ թաղերը: Եւ քաղաքին մթնոլորտը լեցուեցաւ հրացանի պայթիւններով, կանանց ու երեխաներու ճշուրճութեամբներով, և զարնուողներու օրհասական աղաղակներով: Մարտափառար վազքը ու խելայեղ խուճապը նաև աներէն դուրս դէպի պարաէզները, դէպի դետեգերքները և դէպի քաղաքէն դուրս, սարերն ու ձորերը: Տուններէն փախչիլ շիրջողները կամ դրացիի մը տունը իրենցինէն աւելի ապահով կարծելով՝ այնտեղ շունչ առնողները չէին ազատուեր: Մարդ ու կին, տղայ և աղջիկ, ծեր ու երեխայ, նոյն խակ հիւանդներ, հաւասարապէս կը սպաննուէին: Մահանալէ առաջ անոնք երբեմն կ'ենթարկուէին մարդկային բանականութենէ դուրս, անուր, հրեշային նրբութիւններով լեցուն տանջանքներու: Հայ արիւնը կը հոսէր ամենուրեք վտակներու պէս: Տուններու մէջ՝ աներեւակայելի ծակուծուկերու խորերը պահառողներէ շատեր, օղի պակասէն և կամ հրդեհի մուխէն շնչահեղձ կ'ըլլային: Ուրիշներ բոցերէն կը խորովուէին, կ'աճախային: Դիակներ դեանին վրայ, դիակներ դեանին ու աւերակներուն տակ: Յարձակող թշնամի խումբերուն ու բանակներուն դէմ կանգնելով ինքզինքնին պաշտպանել ձգող Հայերը չափազանց քիչ էին: Ամբողջ քաղաքին մէջ գրեթէ քանի մը տասնեակ քաջ երիտասարդներ: Զարդէ առաջ Հայ թաղերու մէջ տեղի ունեցող բնդհանուր խիստ խուզարկութենէն պահած էին անոնք իրենց գէնքերը: Վճռած էին, որ եթէ նոյն խակ շօշափելի արդիւնք մըն ալ չկարենան յառաջ բերել, գէթ ոչխարի պէտ չմորթուին, կեանքներին սուղի ծախսեն թուրքերով խառն եղող թաղերու մէջ, երբեմն Հայ ընտանիքներ կը զիմէին իրենց վաղեմի թուրք զբայներուն, և անոնցմէ պաշտպանութիւն ու ապաստան կը խնդրէին: Սակայն դիմողներէ շատեր չարաչար կը սուծուէին այդ բարի դրացի ու բարեկամ կարծուած թուրքերէն: Աղջիկներ կը բռնաբարուէին, կիներ կը լլկուէին: Անոնց վարդերն ու մարդոց քսակները կը յափշտակուէին: Կրօնուրացութեան բռնադատումներ ու սպառ-

նալիքներ կը կատարուէին: Ու այս ամենէն ետքը խոշտանգում ու մահ, կամ տան տէրերու ձեռքով և կամ փողոցի խուժաններուն առջև ձգուելով: Երբեմն մեծագին ու հագլիւ հնարաւոր եղող փրկանքներու վճարմամբ կամ պարտատոմսերու ստորագրութեամբ պահուողներ կ'ըլլային: Բայց ասոնք ալ գերծ չէին տարակույսի, անվստահութեան և ահ ու երկիւղի ծիրումէն: Ու չզիտցուեցաւ, թէ իրօք գտնուեցան թուրքեր, որոնք առանց ունէ շահու և ակնկալութեան, զուտ մարդասիրական գաղափարէ դրդուած, պահպանեցին իրենց ապաւինող Հայերն ու անոնց պատկանող տներն ու ինչքերը:

Վերջապէս ահաւոր օրը իրիկուն եղաւ: Սգաւոր սեւ դիշերուան թանձր քօղը պատեց քանդուած քաղաքը: Բայց դեռ չէր հնչեր դադարի փողը: Հայ կեանքի բնաջնջման զարհուրելի գործը միշտ յառաջ կը տարուէր միևնոյն կատաղի սաստկութեամբ: Հրդեհուած Հայ թաղերէ բարձրացող բոցերու հսկայ սիւնները չարաշուք ցոլբով մը կը լուսաւորէին Եփրատի արիւնաներկ ջրերը, և քաղաքին շրջակայ լեռները, որոնք լուռ ու անտարբեր վիճակ կը հանդիսանային իրենց հովտին մէջ կատարուող դժոխային խժոժութիւններուն: Երկինք նոյնպէս անխռով հանդիսատես մը...

ԺԷ.

Ահմէտ, առաջին հրացանի պայթիւնին, եկած կանգնած էր Մարգարենց տան դրանը առջև: Իրեն ընկեր առած էր ուրիշ երեք թուրք երիտասարդներ, երեք մտերիմներ: Եւ Մարգարենց տունը, թաղին մէջ միակ բացառութիւն կազմող Հայ տունն էր, որ չէր ենթարկուած ոչ յարձակումի, ոչ ջարդի և ոչ կողոպուտի: Մէկ խօսքով անոր մանր մոլորած չէր, շնորհիւ Ահմէտի և անոր ընկերներու ցոյց տուած պաշտպանութեանը:

— Այս տունը մեր բաժինն է, աղդարարած էին անոնք տան վրայ եկող խուժանախմբերուն:

Այս կերպով մինչեւ իրիկուն հսկելէ ետք՝ երբ մութը կոխեց,

Ահմէտ դուռը զարկաւ, բարձրաձայն պոռալով որ լսուի.

— Ե՛ս եմ, ես, բացէ՛ք դուռը:

Ներսը, ծերունի մայրիկը, ջարդի վախէն դարձեալ տկարացած, ինկած էր անկողին: Անիկա սոսկումով ու սրտմաշ տուայտանքներով կը դողդղար: Բնաւ չէր թողուր Վահանին ու Սրբուհիին ձեռքը: Աղգակներու, բարեկամներու և զրացիներու մասին յաճախ հարցումներ կ'ընէր, և անդորրացուցիչ պատասխաններ կը ստանար: Վահան, հոգեխուով անստուգութեան մը մէջ էր: Չէր կրնար որոշապէս գուշակել, թէ վերջ ի վերջոյ ինչ վախճան պիտի վիճակի իրենց: Այնուամենայնիւ միշտ կը պահէր իր պաղարիւնութիւնն ու արտաքին հանդարտ երեւոյթը: Կ'աշխատէր իրեններուն սրտերը ապահովող խօսքեր ու քաջալերող ներշնչումներ ընել: Անիկա անոնց կ'ըսէր թէքանի որ Ահմէտ իրենց պահապան կանգնած էր, այլևս տեղի չկայ ահաբեկութիւն: Կը յայտնէր նաեւ, որ եթէ Ահմէտն ալ չըլլայ, ինքը ամեն միջոց ի դորձ պիտի դնէ, ու մինչեւ իր վերջին շունչը զիրենց պիտի պաշտպանէ: Անիկա, զէնք ունենալով հանդերձ՝ ցորեկը իրեններով փախչիլ չէր ուզած, խորհելով որ տունը պահպանութեան տակ էր, և յետոյ իրենց փախուստը խուժաններէն կրնար նշմարուիլ գուցէ, և աղէտալի հետեւանք մը ունենալ: Բայց երբ մութը վրայ առաւ, և մոմը վառեց, ալ իրենց ուրուստեալ տան մէջ մնալը վտանգաւոր համարեցաւ: Ու որոշեց որ ինքը իր տկար մայրը շալկէ և երեքը մէկ վար իջնելով, պարտեզներէն անցնին ու երթան Ահմէտենց տունը: Եւ կամ եթէ այդ Թուրք զրացիներուն տունը մտնել և մնալ անկարելի ըլլայ, այն ատեն կարճ ճամբով մը իջնեն գետեզերք, ուր կը յուսար թէ պիտի կրնային պատսպարուելու տեղեր գտնել: Եւ իր այս որոշումը իրեններուն հաղորդելու ու ընդհուպ անոր գործադրութեանը ձեռնարկելու վրայ էր, երբ որ Ահմէտ զարկաւ իրենց դուռը: Իսկ Սրբուհի, որ մնա հացու տրտմութեամբ ու սոսկումով պաշարուած էր, Արմենակի ինչ ըլլալու մասին, և Ահմէտի պաշտպանութեանը կասկածելուն, վարէն հասնող ձայնէն ցնցուեցաւ ու վեր թռաւ: Անոր

երակներուն մէջ հոսող արիւնը եռաց: Ու դէմքը բոսորատիպ, աչքերը բոցաւառ, ամբողջ մարմնով դողդողուն, յառաջ նետուեցաւ ու կեցուց իր եղբայրը, որ կ'երթար դուռը բանալու:

— Դուռը բանալու չէս, Վահան:

— Ինչո՞ւ:

— Վտանգաւոր է:

— Բայց դուռը զարնողը Ահմէտն է: Հարկաւ դուն ալ լսեցիր անոր ձայնը:

— Ճիշտ անիկա ըլլալուն համար, ես ալ չեմ ուզեր որ բանաս:

— Չեմ հասկնար, Սրբուհի, թէ ինչ ըսել կ'ուզես:

— Ես հաւատացած եմ, թէ այդ ծածիկը բարի նպատակաւ չէ որ մեզ պահպանեց, և հիմա ալ կուզէ վեր գալ:

— Աղջիկս, անդիէն խօսքի մէջ մտաւ ծերունին, այսքան բարեք ըրաւ մեզի, հիմա դուռը չի բանալ կ'ըլլայ:

Դուռը կրկին զարնուեցաւ: Վահան, անհամբեր ու անհանգիստ, գնաց մինչեւ սանդուխին զուլար: Եւ Սրբուհի անոր հետ յառաջացաւ միշտ, թեւերը վհատօրէն գալարելով, և զայն զգուշացնել աշխատելով.

— Եղբայրս, եղբայրս, կ'աղաչեմ, մի՛ երթար, խօսքս բռնէ: Դուռը մի՛ բանար. ետքը գէշ կ'ըլլայ: Փախչինք այս ատեն: Ձանանք մենք մեզ աղատելու միջոց մը գտնել:

— Բայց, սիրելիս, տանը առջեւ խուժան չի կայ: Եւ Ահմէտ ինչ պիտի կրնայ ընել մեզ: Դուցէ անիկա կարեւոր ըսելիք մը ունի: Անշուշտ կարելի է փախչիլ, և սակայն հիմա անպատշաճ է: Նոյն իսկ տեսակ մը վատութիւն է զինքը չընդունիլը:

— Այդ պարագային պատուհանը բաց, վերէն խօսէ հետը, ու հասկցիր թէ ինչ կուզէ ըսել:

— Իրաւ որ իմ անուշիկս, զիս նեղ գրութեան մը մէջ կը ձգես: Ինչէն կը վախնաս: Մի՛թէ ես քովդ չեմ:

Երրորդ անգամ դուռը զարնուեցաւ, և քանի մը հեղ իրարու վրայ, արագ, ուժգնադին:

Այլ զնա ներս մայրիկին մօտ, վերջնապէս ստիպեց Վահան Սրբուհիին, և ինքը սանդուղներէն վար վազեց:

— Գնաց, հեծե՛ծեց Սրբուհի ահալից ձայնով մը, և մօրը մօտ դարձաւ:

Անկէա հիմա, մտեալի պէս դեղնած, վախէն դողահար, կծկտեցաւ մօրը սնարին քով:

— Սիրող ամուր բռնէ, զաւակս, ըսաւ մայրը: Վախնալու բան մը չիկայ: Հազար երեւել էր ուր ամեն ալ մեղի պէս պահուած ըլլային: Տիրոջ օգնութիւնը հասնի առաջ ամեն Հայ քրիստոնէի, ու ետքն ալ մեղի:

Եւ բարեպաշտ կիներ, անկողին մէջը շտկուելով, սկսաւ ձեռքին համրելը քաշել, և աչքերը ձեղունին յառած, աղօթք մը մըմնջել:

Այդ պահուն, Վահան և Ազմէտ ի միասին ներս մտան սենեակէն:

ԺԸ:

Ազմէտ ներս մտնելուն պէս, բռն կերպով անձկացրեաց, սեւեռաբեր նայուածքը կեղրոնացուց Սրբուհիի դէմքին վրայ: Եւ Սրբուհի, որուն երեսին գոյնը անզաղար կը փոխուէր, չկեցաւ իր աչքերը գետնէն վերցնել ու դիտել նորեկը:

— Նստէ, դրացին, առաջարկեց Վահան Ազմէտին:

— Ողջ ըլլաս, ու Աստուած սրտիդ բոլոր փափաքները կատարէ, օրհնեց ծերունին զայն:

Ապա Սրբուհիին դառնալով յարեց.

— Աղջիկս, ելի՛ր ու մեղ պահպանող սա կտրիճին սուրճ մը եփէ: Կարելի է որ անօթի ալ է: Քիչ մը ուտելիք բեր որ անուշ ընէ:

Սրբուհի կծկած տեղէն ու դիւրբէն չջարժեցաւ: Ազմէտ իր անհամեստ նայուածքը բնու չէր հեռացներ Սրբուհիէն: Վահան սկսաւ նեղուիլ ու ծնշուիլ, Սրբուհիին հանդէպ Ազմէտի ունեցած այս ակնյայտի ապերասան կեցուածքէն: Եւ անոր մէջ ծանր կասկած մը արթնցաւ: Մէկիկ մէկիկ յիշեց

քրոջ խօսքերը: Սակայն անկէա անխաճեմութիւն համարեցաւ յախուռն ու ծայրայեղ միջոցի մը դիմելը: Ուղեց աշխատիլ որ չարիքին առաջքն առնէ: Գնաց Ազմէտին քով, ձեռքը դրաւ անոր ուսին, և քաղցր ձայնով մը ըսաւ.

— Ազմէտ, եկուր երթանք սա քովի սենեակը ու հոն խօսինք իրարու հետ: Կարելի է որ մայրս ու քույրս անհանգիստ կ'ըլլան բան մը լսելով:

Ազմէտ տեղէն չեւերաց: Բայց անոր մոխրագոյն դէմքի մկանունքները սկսան խօլապէս պարել, աչքերուն կըքոտ հուրը աւելի մոլեգնոտ, աւելի գազանային դարձաւ, և ամբողջ մարմինը ջղային հսկայ ցնցում մը բռնեց:

— Երթանք, կրկնեց Վահան, և այս անգամ բռնի առաջնորդելու ձեւով մը քաշեց Ազմէտը, որ

— Թող զիս, գոչեց, հակառակորդի սուր ակնարկ մը ձգելով Վահանին վրայ:

Սրբուհի սոսկալի ճգնաժամի մը մէջ էր:

— Տղաս, ինչո՞ւ կը պնդես, միջամտեց միամիտ ծերունին, թող հոս նստի այդ բարի տղան: Մենք ծածկի կնիկ չենք, որ մարդոց ներկայութենէն քաշուինք:

Վահան տեսնելով, թէ ուեէ կերպով չաջողիր Ազմէտը քրոջը դէմէն հեռացնելու, այլևս համակերպեցաւ ծագելիք խնդրը լուծելու ըստ դիպաց: Եւ դարձեալ քաղցրութեամբ թուրքին դիմեց.

— Ուրեմն հոս նստէ, Ազմէտ: Հանդիստ ըրէ քիչ մը: Շատ յոգնած ըլլալու ես: Գիտեմ որ դուն ու հայրդ մեծ մարդասիրութիւն ցոյց տուիք մեզի հանդէպ: Հայրդ՝ իր բարեխօսութեամբ զիս բանտէն ազատեց, և այս օր ալ դուն, իբրեւ քաջ պահապան, մեղ պահպանեցիր մինչեւ հիմա: Բայց վստահ եղի՛ր որ մենք ապերախտ մարդիկ չենք: Երբեք պիտի չամուսնայ մեզի ըրած այս բարեքններնիդ, ու պիտի ջանանք կրցածնուս չափ երախտահատօց ըլլալ: Նստէ: Տեսնենք ինչ պիտի ըսես ու ինչ պիտի ընենք, վասն զի կը զգամ թէ հոս ասանկ մնալ չըլլար այլևս:

— Ես բան մը ուզելու եկած եմ....:

— Պատրաստ եմ, Ահմէտ, ձեռքէս եկածը չխնայելու, իբրեւ տրիտուր ձեր մեղի ըրած աղէկութիւններուն: Եւ, նախ քան քու առաջարկը, թոյլ տուր ինծի յայտնելու քեզ, թէ մեր սրտի ինքնաբեր փափաքով ձեզի կ'ընծայենք մեր պարտէզին այն կէս մասը, որ ձերինին կ'ըլլայ: Ատոր համար արդէն քու հայրդ առաջները քանի մը անգամ առաջարկութիւն ըրած է մեզի, և ուզած է որ ձեզի տանք զայն: Ու դեռ անցեալ օր էր որ նորէն յիշեց հայրդ իր այդ ցանկութիւնը, երբ իրեն հանդիպեցայ շուկան: Ուստի կը խնդրենք, որ ընդունիք մեր այդ նուէրը, իբրեւ երախտագլխութեան յիշատակ:

— Ատիկա ետքի խնդիր է: Ես հիմա ուրիշ բան մը կ'ուզեմ, և անմիջապէս....:

— Ըսէ ուրեմն:

— Սրբուհին ինծի տալու էք:

— Ահմէտ....:

— Ո՛չ մէկ խօսք: Անիկա իմն պիտի ըլլայ:

Եւ Ահմէտ յարձակման շարժում մը ըրաւ դէպի Սրբուհին:

Վահան, թէեւ Թուրքին ընթացքը կասեցնելու զիրք մը առաւ, բայց Ահմէտ բռնն կատաղութեամբ մը զայն հրեց անդին, և խոյացաւ Սրբուհին վրայ: Այն ատեն, Վահան առիւծի պէս յառաջ նետուեցաւ, և Ահմէտի ուսերէն բռնած դէպի ետ քաշեց, և զայն ձգեց գետին: Սրբուհի ձգելով մօրը փարած էր, որ ինքզինք կ'որոնցուցած՝ փռուած էր անկողին մէջ:

Սրբուհի ձիւներուն վրայ, Ահմէտի կողմէ իր ընկերներուն կանխապէս տրուած հրահանգին համաձայն, տան գոց դուռը խորտակուեցաւ: Վահան և Ահմէտ, երկուքն ալ մոլեղնորէն իրարու պըլուած, կը մարտնչէին ու կը տապալակուէին գետնին վրայ: Եւ մինչ, միջոց մը, Վահան վրայ ելլելով կը ջանար խել Ահմէտի մէջքը գտնուող զէնքը, սենեակէն ներս խուժեցին անոր ընկերները՝ ձեռքերնին մէջ մէկ դաշոյն բռնած:

ԺԹ...

Վահան Թուրքերը տեսնելուն պէս, խիտն ցատքեց մօրն ու քրոջը առջեւ, դանձր պաշտպանելու համար, և զրպանէն ատրճանակ մը հանելով՝ կրակ ըրաւ ներս խուժողներուն վրայ: Թուրքերէ մէկը զնդակահար վար ինկաւ: Ահմէտ և իր երկու ընկերները՝ կատղած վազրերու պէս, յարձակեցան Վահանի վրայ: Զայն պառկեցուցին գետինը, զինաթափ ըրին, և ծունկերովն անոր վրայ չոքած՝ սկսան դաշոյններու անխնայ հարուածներ տեղացնել:

— Զարկէք, չարաչար սատկեցուցէք սա շունը, ու ետքն ալ նա ջատուկը, պոռաց Ահմէտ, և ոտքի ելաւ որ Սրբուհին վրայ երթայ:

Բայց Սրբուհի չկար սենեակին մէջ: Ահմէտ՝ աչքերը դարձած, ուղղուեցաւ դէպի դուռը: Եւ դեռ դուռն ելած չէր անիկա, երբ ներս մտաւ Սրբուհի, ձեռքը ուրազ մը բռնած: Սրբուհի ուրազը նետեց շիտակ Ահմէտի գլխուն, որ ձկուն կըլումով մը հարուածէն վրիպեցաւ: Ուրազը գնաց դէմի պատուհանի ապակին աղուլոս ըրաւ:

— Եղբայրս, մայրս, հեծե՛ց Սրբուհի խելայեղօրէն, և նորէն դուռն ելլելու նպատակով դարձաւ դէպի դուռը: Բայց Ահմէտ հասաւ, և իր թեւերուն մէջ առաւ զայն: Սրբուհի իր պատիւը պաշտպանելու համար, գերբնական ջանքով մը ու կորովի քաջութեամբ մը կը մարտնչէր: Իր գալարուն ոգորումներուն մէջ, երբեմն յարձակողին հետ վար կ'իյնար, կ'եղէր ու նորէն կ'իյնար: Իսկ քիչ մը անդին, երկու Թուրքերը Վահանի մարմինը կ'այլանդակէին իրենց դաշոյններով: Սակայն, անոր անմիջական մահ պատճառող կենդանական մասերուն չէին դաչեր: Հէք երիտասարդին արիւնը ջուրի պէս վազելով՝ տախտակամածին վրայ կը տարածուէր:

Եւ հիմա, այդ տագնապագին վայրկեանին որպէս երկնառաք հրեշտակ, սենեակի սեմին վրայ երեւաց Արմենակ: Նայուածքով մը հասկցաւ ամեն բան:

— Սրբիւնչ Մոնկոլ, գոռաց անիկա, և ձեռքին ատրճանակը քաշեց Ահմէտին վրայ:

Թուրքը թեթեւ մը վիրաւորուեցաւ զիստէն: Սրբուհի անկէ ազատուելով, վազեց Արմենակին քով:

— Հասէք, աղաք, մանչեց Ահմէտ և ինքն ալ քաշեց իր ատրճանակը Արմենակին վրայ:

Ահմէտ չաջողեցաւ: Արմենակ վերստին կրակեց, իրարու վրայ, ըստ զիստաց: Ահմէտի ընկերներէն մէկն ալ գետին փռուեցաւ:

Այն ատեն սրտախոշոշ տեսարան մը պարզուեցաւ սենեակին մէջ: Հրդեհներու գնդակները հատած էին, և դանոնք լեցնելու ժամանակ չկար: Ուստի ամենը իրար անցան: Դրսի հրդեհներուն աղօտ լոյսը, և ներսի փայլատ ձրազը, այս մուլեղնաճանաչութեան խօշակոյն ուստուսներուն և զահալէժ շարժումներուն աւելի զիւայլին, և աւելի ահաւելի երեւոյթ մը կուտային: Ու այդ թոհ ու բոհին մէջ, Վահան սուր ու անըմբերելի, և կենսապառ կտաւանքներու տակ քաշքռուելով՝ աւանդած էր հոգին: Անոր մայրն ալ, անկողինն մէջ, ինքն իր տեղը և ինքն իր կսկիծէն ու զարհուրանքէն մեռած էր: Անոր աչքերը բաց մնացած էին, և խաճած լեզուին ծայրը բերնէն դուրս ինկած էր: Իսկ զգետնուած Թուրքերէ մէկն արդէն զիակ մը, ու միւսը հոգեվարք մը:

Կենդանի մնացողներուն միջեւ մահաբեր իրարանցումը անընդհատ կը շարունակուէր: Այսպէս, երկու Թուրքերը Արմենակը դաշունահար ձգելու հետամուտ, հարուածողական հազար ու մէկ ձեւեր առնելով կը մօտենային, կը հեռանային ու զարձեւալ կը մօտենային: Անոնք չէին հասներ իրենց նպատակին, վասն զի Արմենակ պատուհանին մէջէն ուրազը խլած՝ անով կը պաշտպանէր թէ ինքզինք, և թէ միւս թեւին մէջ գրկած Սրբուհին:

Վերջապէս Ահմէտ համոզուելով, որ դիւրութեամբ պիտի չկրնայ զգետնել Արմենակը, դնաց յափշտակեց յարկադարակին վրայ վառող մոմի ծանր աշտանակը, և նետեց անոր երեսին:

Արմենակ յանկարծակիի գալով այս ծանր հարուածէն, հաւասարակշռութիւնը կորսնցուց, և դէմքը ձեռքերուն մէջ առնելով, ինքն իր վրայ դարձաւ ու ինկաւ վար, գոչելով:

— Շիտակ գետեղերը փախիր, Սրբուհի:

Ահմէտ այս անկումէն, և տիրող կէս մթութենէն օգտուելով, սուրաց դէպի Սրբուհին, որ մօրն ու եղբոր մահը և իր սիրելիին անկումը տեսնելով հանդերձ տկարացաւ: Ընդհակառակը, անիկա իր վրայ եկող Ահմէտը այնպիսի ուժով մը հրեց, որ մէջքին վրայ գետին ձգեց զայն, և անոր ձեռքէն դաշոյնը խլելով, զինքը բռնել ջանացող միւս Թուրքին կուրծքը խոթեց մինչեւ կոթը: Ու մինչ Ահմէտ, իր անասնական կրքէն ու կատաղութենէն հրաբորբոք, ոտքի կը ցատքէր, և անոր ընկերը գետինը արեան ծաղաղիքներու մէջ օղակ օղակ պտտուելով վերջին շունչը կը փչէր, Սրբուհի դուրս թռաւ սենեակէն: Սանդուղներէն սահելով իջաւ վար, և տան դռնէն ելաւ փողոց: Հրդեհներէ գոյացած կծու ծուխ մը, և կարմրուրակ առասպելական լոյս մը տարածուած էր ամեն կողմ:

Սրբուհի իրենց տան առջեւի երկարաձիգ փողոցին մէջն էր դեռ, երբ նշմարեց որ Ահմէտ իր ետեւէն կը վազէ: Այն ատեն իր ընթացքն աւելի արագացուց: Անիկա կը վազէր հերարձակ, աչքերը տարապայմանօրէն բացած, վշտի, նողկանքի ու սոսկումի ուրուականին առջեւէն հալածական: Ու այսպէս մտաւ ուրիշ ծուռ ու մուռ փողոց մը, անկէ ալ ուրիշ մը, և վերջապէս, շիտակ գետեղերը տանող զառիվայր ծամբան բռնեց:

Ահմէտ միշտ կը հետեւէր անոր:

Ի.

Սրբուհի և Ահմէտի միջեւ գտնուող հեռաւորութիւնն երթալով կը կարճանար: Եւ չնայելով խորտ ու բորտ ու փըլ-

փլկած սանդուղներով ճամբուն, ու անոնց անհաւասարակշիւ քայլերուն և ոտտումներուն, ոչ մէկը կ'իյնար ոչ միւսը: Գոռացող Եփրատին ու կործանող քաղաքին ընդհանուր խլացուցիչ ժխորին մէջ անգամ մը Սրբուհիին ականջը հասաւ Ահմէտի ձայնը, որ կը կանչէր իրեն.

— Կեցիր, Սրբու, ո՛ր կը վազես ատանկ: Խենթութիւն մի՛ ըներ: Մի՛ փախչիր ինձմէ: Տես ինչ պիտի ըսեմ քեզի... Կեցիր, կեցիր...

Սրբուհի հասաւ գետեղերքի խճուղին: Անցաւ միւս կողմը, մխրճեցաւ գետափի ծառերուն շուրջը կուտակուող խոշոր քարերուն մէջտեղերը:

Ահմէտ, յանկարծուստ, Սրբուհիի հետքը կորսնցնելը տեսնելով, գազանային մռնչիւն մը արձակեց: Ու սկսաւ, քարերուն վրայ աօդիս անդին ցատքառելով, զայն փնտռել: Ու գտաւ: Սրբուհի, ջրեղերքը, կորաքամակ ծառի մը հաստարմատ բունի ետին պահուլտած էր:

— Վերջապէս ... ալ ձեռքես չպիտի ազատիս ... աղաղակեց Ահմէտ, և մոլեգին արբշտութեամբ մը ինկաւ Սրբուհիին վրայ:

Հէք աղջնակը, վրան թառող մարդ-անգղի մարմնին տակէն անդին նետուելով, ազատուեցաւ անարատ: Բայց արդէն ոտքերը ջուրը: Շրջագգեստի մէկ պատառն ալ գիշատիչի ճանկերուն մէջը: Ու անիկա, ըռպէսապէս, ձեռքերն ու աչքերը ուղղեց դէպի կարմիր երկինքը, և ապա նետուեցաւ գետի հոսանքին մէջ:

Տխրաշշուկ ձողփիւն մը միայն: Ու թէեւ նոյն հետայն աներեւութացաւ անոր մարմինը, սակայն քիչ մը վարը վերստին երեւան ելաւ, և փետուրի մը պէս քշուելով գնաց, ու այս անգամ բոլորովին անհետացաւ:

Ահմէտ իր ցանկալի որսը ձեռքէն ընդմիջտ փախցնելուն համար, մնաց շմորած: Անիկա նոյն իսկ չի կրցաւ նկատել Արմենակը, որ իր առջեւը ցցուեցաւ այդ պա-

հուն: Բայց Արմենակ իսկոյն Թուրքին փաթթուեցաւ, քարերուն մէջ տեղը վար գլորեց զայն, և ա՛նոր վիզը ձեռքերուն մէջը առնելով, սկսաւ իր բոլոր ուժովը սեղմել:

— Վիզս ... հռնդաց Ահմէտ խուլ ու խեղդուկ ձայնով մը: Ես յանցաւոր չեմ...: Սրբուն ինքզինք ձգեց դետը...:

— Ի՞նչ կ'ըսես, հարցուց Արմենակ շփոթուած:

— Իրաւ որ ես բան մը չըրի իրեն...: Անիկա ինքզինք ջուրը ձգեց ու խեղդուեցաւ...:

— Խեղդուեցաւ... գոչեց Արմենակ շանթահար, և թողուց Ահմէտի վիզը ու կանգնեցաւ խելացնոր շարժումով մը:

Ահմէտի աչքերը գոցուած էին: Անիկա ինքնակորոյս վիճակի մը մէջ, անշարժ փռուած էր այլ եւս: Այդ միջոցին Արմենակ, կրած ահաւորագոյն վշտի ծանրութեան տակ չքացած, անթարթ աչքերը Եփրատի ջրերուն, արձանացած մնաց ուր որ կը գտնուէր: Ու նոյն վայրկեանին, անոր աչքերուն առջեւէն շարժուն պատկերի պէս, իրարու ետեւէ եկան անցան օրուան բոլոր դէպքերը: Հօրը հետ շուկայէն փախչելուն, իրենց տան առջեւ, հայրը գնդակահար մեռած էր: Ասոր վրայ մայրը խենթեցաւ, ինքզինք պատուհանէն վար նետած ու մահացած էր: Ինքը, ահագին խուժանէ մը շրջապատուած, իրենց տան երդիքը ելած էր, և ցուրդին ծաղերէն պարանով մը ետեւի պարտէզը իջնելով, ուղղուած էր դէպի Սրբուհիենց տունը: Ճամբան դարձեալ խուժաններ: Հալածուելով քաղաքէն դուրս ինկած էր: Ու երբ յաջողած էր դարձեալ քաղաք մտնել, արդէն մութ էր: Շիտակ Սրբուհիենց տունը: Ի՞նչ տեսարան...: Վահանն ու մայրը մեռած: Սրբուհի բորենիի թաթերուն մէջը: Ազատած էր զայն: Բայց յետոյ ինքը վերաւորուելով, Սրբուհի վերստին վտանգուած էր: Ու յետոյ ... ու յետոյ ... անիկա ինքզինք տարած Եփրատին յանձնած էր, իր պատիւը փրկելու համար:

Տողանցող այս սգալիկները պատկերներուն վերջապետումը, Արմենակ իր արձանացած դիրքէն շարժեցաւ: Հոգեւորական հաւաքանք մը հանեց, և ձեռքերը յուսահատաբար գալարելով, ուռած ու արիւնոտած դէմքը ձեռքերուն մէջ առաւ: Անկիա զգաց, որ զինքը կեանքին կապող բան մը գոյութիւն չունէր այլեւ: Աշխարհ արարատ մութ խաւար: Սրբուհին, իր պաշտելի հոգեհատորիկը, ջուրերուն մէջը, խեղդունձ: Գեհեհեհեհեհ տանջանք մը այլեւ իրեն համար ապրիլը: Իսկ մահը, որ զինքը Սրբուհին կը միացնէր, ինչ քաղցր ու երանաւէտ երջանկութիւն: Ու այդ երջանկութեան վրայ մտածեց: Երջանկի մահուան պաշտարարով պաշարուեցաւ: Այն ժամանակ, Եփրատը անոր թուեցաւ գեղեցիկ առաջատար մը...: Եւ տեսաւ, որ իր աննման Սրբուհին, այդ առաջատարին մէջը մտած, հարսանեկան զգեստներով զարդարուն, իրեն կը սպասէ անհամբեր, ու զինքը կը կանչէ իր քաղցրանոյշ ձայնովը...:

Այդ պահուն Ահմէտ աչքերը բացաւ, և նշմարելով որ Արմենակ ձեռքերովը դէմքը ծածկած է ու զինքը չի տեսներ, կամացով մը ելաւ պառկած տեղէն, որպէս զի հեռանայ ու ինքզինք ազատէ: Բայց հակառակ իր շրճած ամենամեծ զգուշութեանը, կանգնած ատենը Արմենակին զգաւ: Արմենակ այս հպումէն ցնցուեցաւ, և ձեռքերը դէմքէն անդին տանելով, շուրջը նայեցաւ: Ու նկատեց, որ Ահմէտ կը փախչի, թէև ջլատուած սրունքներով: Անկիա անմիջապէս հասաւ, և թուրքը բռնելով գոչեց.

— Ո՛ւր կը փախչիս ատանկ գող կ'առուի պէս: Սպասէ քիչ մը, հետդ գործ ունիմ:

Ահմէտ, որ զիտէր թէ առանց զէնքի, իր բնական ուժերովը անկարող է յաղթել Արմենակին, ստակաց, և իր վախճանը հասած համարեցաւ, երբ մանաւանդ տեսաւ որ անկիա, աչքերը մոլորագին բացած, խելայեղ թափով մը զինքը քաշելով, կը տանի դէպի գետ:

— Ինձի նայէ, իմ բարի և սիրելի Արմենակա... կակաղեց անկիա, ինչ որ կ'ուզես քեզի կուտամ...: Թո՛ղ զիտ...: Աստուած վկայ, Սրբուն ես չի ձգեցի գետը...: Ինքնիրենը ինչ կաւ...: Վնիս, վնիս, խեղճ աղջնակ...:

— Գիտեմ, թէ դուն ինչ անմեղ գառնուկ մըն ես... և թէ որքան կը սպաս Սրբուհին...: Ընչո՞տ ատոր համար է, որ քեզ ալ հետս առնել կ'ուզեմ...:

— Բայց, ո՛ւր ասանկ...:

— Սրբուհին փնտռելու ու գտնելու:

— Գիտիմ մէջը...:

— Այն:

— Անկիա շատոնց գնաց...:

— Ուրեմն ածապարենք, որ շուտ մը իրեն հասնինք:

— Խենթեցանք...:

— Ձէ, չէ, քեզի աղուոր պաղ լոգանք մը առնել պիտի տամ ինձի հետ...:

Արմենակ, իր երկու թեւերը ամբարշտորէն ու անբակտելի կերպով Ահմէտի մէջքին անցուցած, շարունակ կը քաշկռտէր դէպի գետը: Անոնք անգամ մը քարերուն մէջտեղերը ինկան վար: Բայց Արմենակ դարձեալ վերցուց Ահմէտը, միշտ մէջքէն բռնած, ու յառաջանալով, յալեց.

— Աղուոր պաղ լոգանք մը հրաւորեց մարմնոյդ, կարմրուկ հրէշ...:

— Ձեմ ուզեր:

— Ես կ'ուզեմ...:

— Ի՞նչ սոսկալի փորձանքես եղեր դուն...:

Վերջապէս անոնք, քաշ ընդ քաշ, հասան եզերք: Արմենակ ոտքը ջրին մէջ դրաւ: Իսկ Ահմէտ պակուցեալ ձայնով մը պրուաց.

— Մուհամմէտի սիրոյն, հասէք, հոգի աղատող չի կանչ...:

— Ահն ես: Այ ինչ կ'ուզես, քեզ շիտակ քու մարգարէիդ գողը պիտի տանիմ...:

— Թո՛ղ զիտ, կ'ըսեմ, անհաւատ շուն...:

— Անանկ բան չկայ: Երկուքս միասին պիտի երթանք Սրբուհին փնտռելու ու գտնելու...:

Ահմէտ, օրհասական վերջին ձիգով մը, փորձեց յետ ընկրկիլ: Իսկ Արմենակ, որ ոտքին տակ աւագուտ ու անհաստատ գետին մը ունէր, քիչ մը հակեցաւ Ահմէտի կողմը: Ահմէտ Արմենակին ծնօտը խածաւ կատաղօրէն: Սակայն, Արմենակ, այդ խածուածքին բնաւ կարեւորութիւն չտուաւ, և այս անգամ, աւելի զօրեղ ու աւելի մեծ ոստում մը ըրաւ գէպի գետը, թեւերը ընդ միշտ շղթայած Ահմէտի մէջքին:

Այն ատեն, երկուքը միասին, գլխիվայր, ինկան ջրին մէջ, խեղդուեցան, և արագավազ հոսանքէն խլուելով քշուեցան, գնացին « Սրբուհին փնտռելու ու գտնելու »...:

ԳՈՀՈՒԹԵԱՆ ԱՂՕԹՔ

(1909 թուին կոստրածի մասնուած Ասանա ֆաղափին բնակիչներէն Արեւեան Մարտիրոսի տան մէկ ընդարձակ սենեակը, Մեջ տեղը, շախսակաւածը ծակուած, կակնուած և հաս զերաններէ շինուած խաչ մը, որուն վրայ ձեռքներէն ու ոտներէն զաւնուած և Մարտիրոս Անոր կիսաւսօղ մարմինը վերքերով պատուած է. հաշտիայքը քիչ մը նակուած է դեպ յառաջ: Դուռը արձակուած հրագեղներու պայքիւններուն և խառնաշփոթ աղաղակներուն հետ, տան մեջէն կը շուրջն ոտքի դարձնուէր, մարդոց ձայներ, և կնոջ ու երեխայի ձայնըստի):

ՄԱՐՏԻՐՈՍ. — (Գլուխը կրծքին վրայ ծռած, դեմը մեռելագոյն, և նայուածքն ու ձայնը նոյն աղուն:) Տէր, ահա քու մահուան տանջանքիդ ենթարկուած, կը հոգեսպառիմ: Եւ դուն զիտես, որ ես ալ քեզի պէս անմեղ մըն եմ, ու կեանքիս մէջ ոչ ոքի չարիք ըրած չեմ: Զիս չարչարեցին ու խաչեցին: Ատոնց բոլորը կրեցի: Բայց, քիչ մը առաջուան այս տեղ սլառահասին, ու հիմա սա անդիլի սենեակին մէջ անցած դարձածին ինչպէս համբերեմ...: (Լալով:) Օհ, ո՛հ, ո՛հ, չեմ կրնար համբերել: Գիտեմ որ կեանքս վերջացած է, ու ալ չեմ կրնար օգնութեան հասնիլ կնոջս ու զաւկիս: Առ ուրեմն թշուառ հոգիս բոլէ մը առաջ, ու ազատէ զիս անողորմօրէն զաւարող սա զարհուրելի չարչարանքէն: (Տան մեջի վազվոտները և սոսկումի ձիւերը աւելի կը սաստկա-

նան, եւ ապա յանկարծ կը մտնէին: Ի՞նչ եղաւ, Աստուած իմ: Իսկապէս ինչո՞ւնք, ու ամեն բան լինեցաւ...: (Կանչեցաւ): Սիրվարդ, Լուսին: Վա՛յ իմ լուսնոյդ ու լուսամասերդ երկնային հրեշտակներ: (Սիրվարդի խեղդող կիսաձայնը կը լսուի): Սիրվարդ, իմ անմահ հոգեակ, դուն կ'ապրիս ուրեմն: Հապա Լուսինը: Օհ, երկինք, երկինք, ինչպէս համբերութեամբ կը դիտես այս բնութենէ դուրս եղող եղեռնազորութիւնները: Ինչո՞ւ աչքերս չի կուրցան քիչ մը առաջուան հրեշտակն անաբանին հանդէպ: Անարատ Սիրվարդս ու անմահ զուկ Լուսինը գազաններու գրկերուն մէջը տեսայ...: Մայրը զաւկին թեւը բռնած, գետինը քաշկռտուելով, հասաւ մինչեւ քովի սենեակը, ու հոն նստէն նոյնը...: (Վերստին Սիրվարդի խեղդող ձայնը): Մահ, յամբ մահ, ալ փութի: Ինքզինքս չեմ կրնար մեռնիլ...:

ՍԻՐՎԱՐԴ. — (Հագուստները պահած, մագերէ գիրնշան. խեղդողորէն վազելով կուգայ Մարտիրոսի խաչափայտին կը փարի, ու շրթունքները անոր ոտքերուն փակցնելով, կուգայ անգուցորէն): Մարտո, Մարտո, նորված մարմնիս մէջը ամբողջ կրակ է, կ'երիմ, ու միտիլ չեմ դառնար...: Բայց Լուսինը չդիմացաւ քաջած ցաւերուն ու...:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ. — Մեռաւ:

ՍԻՐՎԱՐԴ. — (Ներս եկող երեք Թուրքերը տեսնելով): Եկան, Մարտո...:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ. — (Հեծեծելով): Ահ, ի՞նչ ընեմ...:

ԱԼԻ. — Աղետը կնիկ, մի՛ վախեր, ալ բան մը պիտի չընենք...:

ՊԷՔԻՐ. — Ինձի նայէ, Ալի, ասկէ հոգը թագուհի կանչելուս այդ կնիկը, քանի որ ատոր էրկը Հայերուն թագաւոր ըլլալու արժանի մէկն է: Այս խաչը հանածնիս, իբրեւ բարի, իմաստուն, և իբրեւ ազգասէր մարդ, մեծ համբաւ կը վայել իր ազգին մէջ: Հաւանական է, որ եթէ Հայերը յաջողէին ազատութիւն ձեռք բերել, թագաւոր պիտի ընէին զայն:

ՄՈՒՀԱՄԵԴՏ. — Եթէ շիտակը նայիս, պետք է որ իր

խաչին գլուխը գամէինք Եշանատախտակ մը, որուն վրայ գրուած ըլլար սա բառերը. « Մարտիրոս, Ատանայի, թագաւոր Հայոց »: Այս պիղծ արարածները անանկ կը հաւատան, որ իբր թէ Յիսուս մարգարէն խաչեր ու անոր խաչին վրայ ալ գրեր են. « Յիսուս, Նազովրեցի, թագաւոր Հրէից »:

ՊԷՔԻՐ. — Կարգացողէ մը աւելի բան գիտես, բնիկ: Թէեւ ես ալ բաւական գիտեմ, բայց իմ գիտցածս քուկնիկ չափ չէ, շիտակը:

ԱԼԻ. — (Բերանը բաց, հիպոքրիտ) Երանի ձեզի, որ այդպէս շատ բան սորված էք:

ՄՈՒՀԱՄԵԴՏ. — Ես այն մեր բոլոր կարգացողները զընդանա կը դնեմ, և ջուրը տանելով, ծաբաւ ետ կը դարձնեմ: (Փողոյցէն խուժանին գոչումները լսելով, կ'երթայ պահուսնակին առջեւ): Չէ, չէ, մի՛ գաք, զուր տեղը մի՛ յոգնիք: Մենք բաւական շատուոր ենք հոս: Եւ արդէն կարծածնուդ չափ տեսնելիք մեծ գործ չկայ: Մենք ալ յուսախաբ եղանք...: Ինչ որ է, Աստուած յաջողէ ձեզի: (Ձեռքովը հեռանալու նշաններ կ'ընէ խուժանին):

ՊԷՔԻՐ. — Լաւ որ վեր չի թափեցան այդ անօթի գաշկերը: Արդէն մաս մը բան տուինք այն գիւղացի մշակներուն, որոնք մեզի օգնեցին այս տունը մանելու ու սա մարդը խաչը հանելու համար: Ալ մնացածը երեքիս արդար բաժինն է:

ԱԼԻ. — Հարկաւ: Անոնք ալ թող երթան ուրիշ տեղ ծաւակելու: Կառավարութիւնը ամենուս ալ անսահման իրաւունք տուած է մեր թշնամի Հայերը ջարդելու, և անոնց բոլոր ունեցածները սեպհականացնելու: (Սիրվարդը յոյց տալով): Օրինակի համար ասանկ գեղեցիկներն ալ: Բայց դուն ինչո՞ւ ասանկ շարունակ կուլաս, Հայ կնիկ: Մեղք չեն այդ թափած մարգարտի հատիկներդ: Տես, աչքերդ ալ ուռեցած են: Ես գիտեմ, դուն անպատճառ քու պղտիկ աղջկանդ վրայ կուլաս: Բայց աւելորդ է:

ՊԷՔԻՐ. — Նոյն խի մեղք կը գործես դուն, անհաւատ թագուհի: Գիտնալուես որ անիկա Աստուծոյ առաքեալ Մու-

համեմատի գործը նստած է հիմա մեր շնորհիւ....

ՄԱՐՏԻՐՈՍ. — Դահլիճներ....

ՊԷՔԻՐ. — Դռն ինչ կը դրդրաս խաչիդ վրայէն: Դո՛հ չես որ քեզ հանգիստ կը թողունք: Հիմա բերանդ պատռեմ: (Դրպանեմ աւրճանակ մը հանելով կը պարսպէ: Դիպակը կը վրիպի) Տես դուն, ուրիշ կապար ալ չի մնաց քովս: Բայց հոգ չէ, ես ուրիշ կերպով կրնամ խօսք հասկցնել քեզ: (Մեքեմ դաշոյնը փաշելով հարուածներ կուտայ անոր մէկ սրունքներուն: Վազած արիւնը խաչափայտին վրայէն երկնաշաղկապով կ'իջնէ գետինն)

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Համբերէ քիչ մը, ընկեր: Ատանկով շուտ մը գործը կը լմնայ: Քիչ մը եւս գուարճանանք իր աչքերուն առջեւ, ու ետքը դիւրին է: Ինձի նայէ, թագուհի, քիչ մը ասդին եկուր ու սա թագաւոր էրկանդ խաչին առջեւ երեսդ խաչակնքէ մէջ մը: Տեսնենք, աղէկ խաչ հանել դիտես: Ինչո՞ւ խաչ չես հաներ: Երկրպագութիւն մը քրէստոնեայէս, որ ոչ ալ չես ըներ: Բայց դուն ի՞նչ տեսակ քրիստոնեայէս, որ ոչ կ'երկրպագես, և ոչ ալ խաչ կը հանես:

ՊԷՔԻՐ. — Եկեղեցի ինչպէ՞ք որ ըլլայիր, ի՞նչ պիտի ընէիր: Չպիտի աղօթէիր: Այս սենեակն ալ ահա եկեղեցի սեպէ, սրովհետեւ ծիշտ եկեղեցի մը տեսարանը կը ներկայացնէ: Ու նոյն իսկ եկեղեցիէն ալ աւելին, քանի որ սուտ պատկերին տեղ, հոս իրաւը կայ:

ԱԼԻ. — (Խնդալով:) Ինտո՞ր ալ աղուոր կը յարմարցնէք այդ բոլորը:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Լաւ ուրեմն, քանի որ դուն չես աղօթեր, ես աղօթեմ, տես: (Բրիւստնեայի ձեռով կ'երկրպագէ, եւ կանգնելով երեսը կը խաչակնքէ) Աղուոր չըլլի, տիկին: Օ՛, թագուհի պիտի ըսէի քեզի ու մոռցայ: Կը ներես, Հայոց թագուհի: Ինչ որ է: Բայց հիմա ուրիշ աւելի գուարճալի խաղ մը պիտի ընենք: (Դուռս կ'երկէ)

ԱԼԻ. — Ինչ որ ալ ըլլայ, իրաւ որ սիրտս չդիմանար, քանի սա քու լացդ կը տեսնեմ, սիրուն թագուհի: Մի՛ լար,

մի՛ լար: Դուն քու ապագայիդ վրայ բնաւ մի՛ մտածեր: Ետքը շատ աղէկ պիտի ըլլայ: Ես քեզ....

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — (Կը վերադառնայ, ձեռքը բռնած գլխի վրայ՝ վեցամեայ Լուսիկի արիւնքներէ մարմինը: Բովի դաշոյնովը կը կտրէ անոր գրուխը: Յետոյ մարմինը մէկ կողմ նետելով, ձեռքը կ'ստնէ կտրուած գրուխը:) Օն, գնդակ պիտի խաղանք ասով: Ամենէն առաջ քեզի պիտի նետեմ, մեծ թագաւորդ Հայոց: Բռնէ: Մէկ, երկու, երեք: (Կը նետէ գրուխը, որ Մարտիրոսի կրծքին զարնուելով խաչափայտը կ'երեւցնէ, կ'իյնայ Սիրվարդի գլխուն վրայ, ու անկէ ալ գետինն)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ. — Ո՛ւր էք, երկինքի կայծակներ: (Աչքերը կը գոչի:)

ՍԻՐՎԱՐԴ. — (Զաւկին գրուխը գետնէն վերցնելով կը սանի իր շրթնակներուն, յետոյ գրկին մէջ կը սեղմէ գուրգուրանքով ու հեծնծելով, եւ դարձեալ կը սանի շրթնակներուն) Զաւակ... Լուսիկ....

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Տո՛ւր գլուխը: Հիմա քեզի պիտի նետեմ:

ՍԻՐՎԱՐԴ. — Իմ խեղճ, իմ պաշտելի՛ հրեշտակ....

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Չիտնա: (Կ'ուզէ գրուխը առնել, բայց ընդդիմութեամբ հանդիպելով, բռնաբար կը կորզէ զայն)

ՍԻՐՎԱՐԴ. — Գազան....: (Ինքզինքն եղած, աչքերը բոցավառ. ուժգին բռնուցք մը կուտայ Մուհամմէտի դէմքին)

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Վայ կատաղի քած: (Հարուածի ցաւէն Լուսիկին գրուխը անդին նետելով, ձեռքերը կը դնէ աչքին վրայ)

ՊԷՔԻՐ. — Սպասէ ուրեմն, որ յանդգնութեանդ պատիժը տամ քեզի: (Գետնին վրայ բան մը փնտռելով դուռս կ'երկէ)

ԱԼԻ. — (Փութալով Մուհամմէտին ֆով) Քիչ մը կարմրած է աչքդ: Բան մը չէ, եղբայր, շուտով կ'անցնի: Երանի թէ ինձի զարնէր....

ՍԻՐՎԱՐԴ. — (Շուրջը դիտելով) Առիթն է: (Դեպի

դուրս կը վազէ: Բայց սենեակի դրան առջեւ դեմը եղող Պեֆիրեն ներս կը հրռի: Կերթայ մինչեւ Մարտիրոսի խաչին ստորոտը, եւ այնտեղ կ'իյնայ վար: Ապա նորեկն կ'եղէ, բռնելով խաչափայտը, որ ա՛յ աւելի կը հսկի դեպ յառաջ: Օհ, մարիկ Աստուածածին...:

ՊԷՔԻՐ. — (Ձեռքը մուրճ մը 'եւ երկայն գամ մը բռնած կը մօտենայ Սիրվարդին:) Եկուր, Ալի, օգնէ ինձի. բռնէ սա կատղածը:

ԱԼԻ. — Եկայ (Սիրվարդը կը բռնէ քեւերովը:) Բայց ինչ պիտի ընես, ընկեր:

ՊԷՔԻՐ. — Հիմա կը տեսնես: (Սիրվարդի մէկ ոտքը տախտակաւսին վրայ դնելով գամը վրան կը բռնէ, եւ մուրճով կը զարնէ:) Ահա ասանկ լաւ պիտի ըլլայ, եւ ուզածնուս պէս պիտի կրնանք հետը խաղալ:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Այո, շատ աղէկ մտածեցիր ատիկա: Ես հիմա ատոր պիտի կերցնեմ իր Էրկանը ու իր աղջկանը միւր:

ՍԻՐՎԱՐԴ. — (Գտնուած տեղը տանջալից գալարումներով կը բռնաբռայ, կ'ազատի Ալիի քեւերէն, եւ առջեւը գտնուող Պեֆիրի գլխուն մագերէ բռնելով, ակոսանքը սեղմած, ջղային քափով մը, սաստիկ կը փաշէ, կը փեփսփէ:) Ճիւղ արարած... ճիւղ արարած...:

ՊԷՔԻՐ. — Ո՛ւշ մտղերս, ո՛ւշ... (Վեր կը ցցուի կասաղած, Սիրվարդը կը պառկեցնէ գետնը. ծոռնկերովը կը չոփի վրան, եւ ձեռքին մուրճը շիտակ կ'իջեցնէ անոր գլխուն):

ՍԻՐՎԱՐԴ. — Ա՛ն ան... (Տկար խոնջածայն մը կը հանէ, եւ կը մեռնի:)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ. — (Աջերը կիս մը բանալով:) Սիրվարդ... Լուսիկ... (Վերջին շունչը կ'արձակէ:)

ԱԼԻ. — Ձեզի բան մը ըսեմ, ընկերներ, մեզք եղաւ որ այս աղբուր կնիկը մոռցուցիք: Ես մտադիր էի զայն մեր լոյս հաւատքին բերել ու կանանոցս դնել:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Իսկ ես կ'ուզէի քիչ մը աւելի եւս տան-

ջել զայն, եւ վրէժս լուծել ու զուարճանալ: Միտքս աղբուր բաներ կար: Բայց ինչ որ է, եղաւ: Հիմա տեսնենք, թէ սա խաչը հանածնիս ինչ ջրերու վրայ է: (Կը մօտենայ Մարտիրոսին:) Կարծես թէ դեռ հոգին վրան է:

ՊԷՔԻՐ. — Կ'երեւայ թէ կատուի պէս եօթը հատ հոգի ունի իր մէջը:

ԱԼԻ. — Էհ, ընկերներ, ես մէկ կողմէն կը սկսիմ կամայ կամայ բաները կրել վարի բակը, մինչեւ որ դուք ալ ընկիւր-նիդ լմնցնէք ու ինձի հետեւիք: Բայց տեսէք, հիմա կ'ընէ կ'ըսեմ, թէ կղպուած պաշարանները երբեք միասին պիտի բանանք, որպէս զի կուր չեղլէ մէջերնիս, ու իրարու հետ գէշ չըլլանք: Իսկ երբ որ ամեն սենեակ կը պարպենք, այն ատեն տանը կրակ տալը շատ դիւրին է: Խոհանոցը թիթեղ մը լեցուն քարիւղ տեսայ: (Մէկ կողմ գտնուող գորգերը ուսին վրայ կ'առնէ:) Ո՛ւշ, ո՛ւշ, որքան թանկագին, այնքան ալ ծանր են: (Դուրս կ'եղէ:)

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — (Դաշոյնին ծայրովը Մարտիրոսին կողը ծակելով:) Է՛յ, խօսէ նայիք, ինչ լուր ունիս Հայաստանէն, Հայոց թագաւոր: Աչքերդ բաց ու տես թէ ինչպէս Հայոց թագուհին հոս, դեմինը, իր փառքին հասած, պառկած է:

ՊԷՔԻՐ. — (Մարտիրոսի միւս կողը դաշունահարելով:) Շարժում մը նոյն իսկ չըրաւ: Ձէ, Հայոց վեհափառ թագաւորն ալ իր գահի բարձունքին վրայ պայտերը տնկեր, սատկեր է, խոր սուգի մէջ թողելով համայն Հայ ազգը...:

ԱԼԻ. — (Մտնելով:) Միշտ նոր նոր փառաւոր բաներ կը տեսնեմ ամեն կողմ ալ, ընկերներ: Դուք ինչ ըրիք, դեռ չի լմնցուցիք զուարճութիւննիդ: Ա՛լ ժամանակը ուշ է: (Սենեակին մէջ ասդիս անդին կ'երթայ, եւ ցան ու ցիր իրերը ժողովելու կ'աշխատի:)

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Տես ինչ պիտի ըսեմ, ո՛վ սատկած Հայ թագաւոր: Իրաւ որ պիտի հաւատանք, թէ դուն արդար սուրբ մարդ մըն ես, եթէ նորէն հոգի առնես ու խաչէդ իջնես վար: Օ՛ն ուրեմն, հոգի առ, խաչէդ վար իջիր: Ձեռք լսիր:

Խնկես, ինչես... (Դաշոյնը Մարտիրոսի փորը կը խորէ):
Յոյց տուր հրաշքդ մեզի, Հայութեան ու քրիստոնէութեան
հակառակորդներու, որ զիտնանք, թէ Հայ ազգութիւնն ալ ու
քրիստոնէական կրօնքն ալ Աստուծոյ հաճելի են եղեր...:

ԱԼԻ. — (Ձքադած:) Մի՛ մոռնաք, սիրելի ընկերներ, որ
բաւական գործ կայ ընելիք:

ՊԷՔԻՐ. — Աճապարէ, խաչեալ սուրբ թագաւոր, շատ
ժամանակ չունինք: Քեզի կը սպասենք: Դուն ողջնջիր ու նոյն
խակ մեզի պատժէ...:

ԱԼԻ. — Ինչեր ալ կը մտածէք ու կ'ըսէք:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Այո, մեզ հիմա հոս, կայնա՞ծ տեղերնիս
շանթահարէ: Հայերուն արդարութիւնը, ու քրիստոնէութեան
գորութիւնը յայտնի ըրէ...:

ՊԷՔԻՐ. — Բայց շատ երկնցուցիւր գործը: Բան մը ըլլա-
լիք ու ընելիք չունիմ...:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Ձգէ, ձգէ, ալ հասկցուեցաւ որ սուտ
է ինքն ալ, իր աղբն ալ, իր կրօնքն ալ, իր Աստուածն ալ:
Հիմա, Պէքիր, եկուր որ սա երեք անհաւատներու արիւնովը
լուացուինք, ու մեր ճշմարիտ Աստծուն գոհութեան աղօթք մը
ընենք, որպէս զի իրեն աւելի հաճելի ըլլանք: Այս պարտքեր-
նիս կատարելէ ետք, մեր աւարը կ'առնենք: Օ՛, երեք հոգի
ենք, շուտ մը կը լմնցնենք, ու այս օր նորէն ուրիշ Հայու
տուն ալ կրնանք մտնել:

ՊԷՔԻՐ. — Առաջ Աստուած:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — Ուրեմն, ես կը սկսիմ: (Թեւերը կը
սորսէ, ձեռքերովը գեսնեն արիւն առնելով յուացումի
գործողութիւնը կը կատարէ, եւ ապա արիւնոս մահները
կը շօշ ախորժանօք:)

ՊԷՔԻՐ. — Ահա ես ալ: (Թեզգիները վեր փաշելով,
կը յուացումի արիւնով:)

ԱԼԻ. — (Միշտ զքադած:) Իմ տեղս ալ աղօթեցէք, բա-
րեպաշտ ընկերներ:

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ. — (Ծռնկ կը չոփի:) Մեծդ Աստուած,

քու սուրբ կամքդ պէտք եղածին պէս կատարելէ ետք,
ահա աղօթքնիս կ'ընենք այս անհաւատներու արիւնին վրայ:
Քեզ կը յայտնենք մեր գոհութիւնը: Քեզմէ կը խնդրենք, որ
մեզ միշտ ասանկ հաճելի օրերու արժանացնես: Թող քու
օրհնութիւններդ գան ու լիառատօրէն թափուին մեր ու մեր
զաւակներուն վրայ: Ամէն: (Դրուխը կը խոնարհէ, եւ ձեռ-
ներն ու շրթունքները կը դնէ արիւնոս գեսնին):

ՊԷՔԻՐ. — Ով արարիչ բոլոր աշխարհի, շնորհակալ ենք
քեզմէ մեր վայլած բոլոր հաճոյքներուն փոխարէն: Նայնպէս
շնորհակալ ենք քեզմէ այն բազում բարիքներուն համար,
որոնք հիմա մերը պիտի ըլլան: (Կ'երկրպագէ:)

ԱԼԻ. — (Սիրվարդի ախանջներուն օդերը նշմարելով,
իր ընկերներէն գաղտնի կ'երթայ, կը հանէ զանոնք ու
գրպանը կը դնէ: Յետոյ, երբ անապարանջով ու բար-
ձրաձայն սուտ հագով մը անդին կ'անցնի, անգգաւարար
կը դպչի բոլորովին դէպի առաջ ծռած խաչին: Բառաբեւ
ծանր փայտը իր բեռով միասին, կը դառնայ. եւ շախսի
պէս կ'իյնայ Մուհամմէսի ու Պէֆիրի գրուներուն,
որոնք այդ միջոցին գեսնեն վեր կը բարձրանային: Ու
կը տեսնեն, թէ Մուհամմէս եւ Պէֆիր, շանթահար կը
սարածուին գեսինը: Դողդողալով կը մօտեցայ գեսնասարած
ընկերներուն, եւ ծռելով, ձեռքերովը կը շարժէ անոնց
գրուներն ու մարմինները: Այն ասէն զսպանակէ մը
նկուածի պէս, կը ցցուի վեր, զարհուրագին աղաղակ
մը կ'արձակէ, եւ կանգնած տեղը ետ ետ կ'ընկրկի: Ասոնք
զլուխներնէն զարնուած ու վախերնէն մեռած են: Արդեօք
իրաւ հրաշք մը...: Բայց ահա, ես ալ ինքզինքս գէշ կը զգամ:
Կոկորդս կը ձմլուի, շունչս կը կտրի, կը խեղդուիմ...: (Վար
կ'իյնայ, Վարկեան մը ետք գրուխը կը բարձրացնէ, կը
նստի:) Մաճը... մաճը...: Աստուած... արդեօք ողջ գուրս պիտի
ելլեմ... այս անիծեալ տնէն...: (Սոսկումէն ջրասուած, ան-
գոր ձիգերով, եւ գեսնին վրայ փաշկոտելով, կ'ուղղուի
դէպի դուռ:)

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԿԵՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԴՐԱՑԻՆԵՐ

(Տեսարանն և Տանկասանի զաւառական փոփոխի
ֆադայի մը կառավարչասան մօտ գտնուող փողոցին
անկիւնը: Սոսառօտ Կ.)

(Գէպքը կը պատահի 1910 ին)

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — (Հանգստեան ֆարի մը վրայ նստած):
Ծրագիրնիս հիանալի է: Ընկերս, ձեռքով, բաւական խելք ու
համարձակութիւն ներշնչեց ինծի այս գործը զլուսն հանելու
համար: Այդ անհաւատը ամբաստանութեամբ կառավարութեան
մասնելով բանտարկել պիտի տանք: Ընկերս անոր կնկանը
աչք ունի, ես ալ անոր խանութը գոցուելուն մէջ մեծ շահ
ունիմ, որովհետեւ իմ ծախած ապրանքներս ան ալ կը ծախէ,
և ինձմէ շատ առեւտուր կ'ընէ: Թէև ես նոր եմ դեռ, քանի
մը շաբաթ է միայն որ խանութս բացած եմ անոր քովը,
բայց պէտք է որ իմ գործս անանկ լաւ ըլլայ որ անիկա
վերս ընէ ու փախչի երթայ: Ինչ որ է այս գործադրելիք
միջոցս անոր յաճախորդները պիտի ստիպէ որ ուզեն չուզեն
ինծի գան: Մօտերը ուրիշ նպարավաճառ չկայ, որ իրենց
պէտքերը անկէ հոգան: (Անհանդարտութեամբ փողոցին
ծայրը դիտելով): Բայց մեր ընկերը չերեւար տակաւին: Չեմք

բան մը պատահի, ուշը մնայ ու անհաւատը գայ անցնի:
Ի հարկէ մինակս բան մը չեմ կրնար ընել: Սակայն երբ ձեռքով
գայ, պէտք եղած պարագային, անոր ակաւանները բերանը կը
թափենը, ու ետքն ալ մեր ընկեր քանի մը ամբաստանու-
թիւնները կը յայտնենը կառավարութեան: Մէկ երկու սուտ
վիպութիւն տուողներ ալ կը գտնենք, որով գործը օրինական
ու վաւերական ձեւ մը կ'առնէ: Արդէն տարակոյտ չի կայ որ
մեր հաւատարկից զատուորներն ալ մեր կողմը պիտի բռնեն:
Ինծի կուգայ, որ եթէ ամենան ալ մէյմէկ պզտիկ կողով
պտուղ զրկենք ու բերանին անուշիկներ՝ գէշ չըլլար: (Ձեռքով
նկատելով): Ահա, վերջապէս կուգայ մեր ձեռքը:

ՃԷԼԱԼ. — (Մօտենալով): Անցան:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — Ոչ տակաւին: Բայց ժամանակն է հիմա:
Դուն բաւական ուշը մնայիր:

ՃԷԼԱԼ. — (Ապստույրանի ֆով նստելով): Իրաւունք ու-
նիս: Ինծի նայէ, ընկեր, զգոյշ ըլլալու է: Կարելի է անոր
անցած ատենը ուրիշ հայ մը կ'անցնի:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — Չեմ կարծեր: Բայց եթէ ատանկ բան
մը պատահի, այն ատեն գործին բոլորովին ուրիշ տեսակ ուղ-
ղութիւն մը կուտանք:

ՃԷԼԱԼ. — Նպատակաւ գործադրութիւնը կը թողունք
վաղը առաւան, անանկ չէ:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — Այո:

ՃԷԼԱԼ. — Շիտակը որ կ'ուզես, ես կրնայի այդ անհա-
ւատ մէջտեղէն վերցնել: Բայց այդպէսով անոր տունը կը
կործանուէր ու հարաւ չէի կրնար ձեռք անցընել: Քանի մը
անգամ ալ խորհեցայ անիկա իր խանութը եղած ատենները
մննել տունը ու գործս տեսնել: Սակայն վախնալով որ ցորեկ
ատեն զրայնները կրնան զիտ տեսնել ու հետեւանքը ազէկ
չըլլար, այդ խորհուրդէս ալ ետ կեցայ: Իսկ հիմա, երբ զայն
ծախը նետել տանք, ու բանտարկութեան զատուորութիւնը
կրէ, ես բոլորովին կը միամտիմ, և գիշերը կ'երթամ կերպով
մը անոնց տունէն ներս կը մտնեմ:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Բայց եթէ հարս ու կեսուր ելլեն պո-
քան, ճշուրտեն, այն ատեն:

ՃԷԼԱԼ. — Ատիկա արդէն նախատեսած եմ: Լեցուած
ատրճանակ մը պիտի առնեմ հետս ու անով պիտի սպառնամ
անոնց, որպէս զի ձայնձուն չի հանեն: Ամեն պարագայի մէջ
երկու անպաշտպան կիներու յաղթելը աշխարհի ամենաղիւրին
բանն է: Եւ անգամ մը որ ուզածս ըրի, անկէ ետքը միշտ
կրնամ շարունակել զիրենք խայտառակելու և կամ սպաննելու
ահաբեկումին տակ:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Երբ ժամանակ մը զայն բանտարկեն,
ես ալ անոր բոլոր յաճախորդները ձեռքս կ'անցնեմ: Բայց
սիրելի ընկեր, պէտք է զիտնալ, թէ մեր մասնաւոր շահէն
զատ, այս դործով մահաբերութեան ընդհանուր շահին ալ
ձառնալով կ'ըլլանք: Քիչ կը մնայ որ այդ անդգամները ելլեն
ու մեր գլուխներուն վրայ նստին:

ՃԷԼԱԼ. — Արդարեւ անոնք չափն ու սահմանը կ'անցնին:
Սահմանադրութիւն է, ազատութիւն է ու հաւասարութիւն է
ըսելով, կ'ուզեն մեր բոլոր առանձնաշնորհաւ իրաւունքները
իրենք ալ վայելել: Ի՞նչ ըսել է որ հպատակ անհաւատները
երկրին տէրերուն եղբայր ու հաւասար պիտի համարուին:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Ատանայի մէջ անոնց արուած դասը
սքանչելի էր:

ՃԷԼԱԼ. — Արդեօք պիտի ըլլայ օր մը, որ նորէն հրա-
մայութի մեզ զանոնք ջարդել, և անոնց ինչքերուն, կիներուն
ու աղջիկներուն տիրանալ:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Ո՞վ զիտէ... (Ստեփանը նշմարելով)
Ձգենք այս խօսքերը: Ահա մեր որսը կուգայ:

ՃԷԼԱԼ. — Եւ մինակ է: Լաւ առիթն է:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Պատրաստուինք:

ՍՏԵՓԱՆ. — (Ապստոլականի ու ճեղքի առջեւն ան-
ցած ասեմը) Բարի լոյս ձեզ:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Բարի լոյսդ զուլսդ փարատի, անխիղճ
մարդ: Դուն իմ խանութս գոցելու համար ետեւէս փոս կը

փորես, զիս կործանել կը ջանաս, ու երեսիս բարի լոյս կ'ըսես:

ՍՏԵՓԱՆ. — (Կանգ առնելով) Բարի ըլլայ: Ի՞նչ կ'ըսես:
Ես քեզի գէշութիւն մը երբ ըրած եմ: Ընդհակառակը, դուն
եկար քովս խանութ բացիր ու իմ ընտանիքիս հացը կտրուե-
լուն պատճառ կ'ըլլաս: Ես զանգատելու տեղը դուն կը
զանգատիս:

ՃԷԼԱԼ. — Լռէ, կեղծաւոր անբարոյական շնն, դեռ կը
համարձակիս բերանդ ալ բանալ:

ՍՏԵՓԱՆ. — Կը խնդրեմ, ըրած խօսքդ զիտցիր:

ՃԷԼԱԼ. — Ես աս մարդէն աւելի շատ քեզի դէմ դրողուած
եմ: Ըսէ տեսնեմ, թէ ինչո՞ւ դուն իմ կնկանս գէշ գէշ նայեր
ու անոր նշաններ ըրեր ես կիրակի օրը փողոցէն անցած
ատենդ, երբ որ անիկա մինակը մեր պարտէզը իջած պտուղ
կը ծողվէր:

ՍՏԵՓԱՆ. — Մեղայ Աստուծոյ: Ե՞ս: Դուք ձեզի եկէք
երկուքդ ալ: Ի՞նչ խօսքեր են ատոնք: Մենք ամենքս ալ զրա-
ցիներ ենք, և զրացնութեան մէջ չի վայելի ասանկ բաներ:

ՃԷԼԱԼ. — Ես զրացնութիւն մրացնութիւն չեմ ճանչնար:
Ըսածիս պատասխանը:

ՍՏԵՓԱՆ. — Ես բան մըն ալ չեմ ըրած:

ՃԷԼԱԼ. — Սուտ ես, ըրած ես:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Այո, ըրած ես:

ՍՏԵՓԱՆ. — Բայց ամօթ է, վերջ տուէք: Ձէք մտածեր
որ ետքը իրարու երես պիտի նայինք: (Տեսնելով որ Ապ-
ստոլական ու ճեղքը ոտքի ելած սպառնաձեռն դիպի իրեն
կուգան, ետ ետ կ'երթայ եւ կը ջանայ խուսափիլ):

ՃԷԼԱԼ. — Ո՞ր կ'երթաս առանց զիս գոհացնելու: Ո՞ր,
օձի ձագ:

ՍՏԵՓԱՆ. — Թողէք զիս, երթամ ձամբաս: Դուք կուի-
կը փնտռէք:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՅ. — Ի՞նչ, կը նախատես մեզ, մեր օրէնքին
ու կրօնքին կը հայհոյես: (Ապստի մը կ'ուզէ իջեցնել Ստե-
փանի երեսին, բայց կը վրիպի)

ՍՏԵՓԱՆ. — Ի՞նչ իրաւունքով զարնել կ'ուզես ինձի: Ես երբ հայհոյանք ըրի:

ՃԷԼԱԼ. — Ինչո՞ւ մեր օրէնքին ու կրօնքին հայհոյեցիր, հը: (Բռնունցովը կը զարնէ Ստեփանի գլխուն):

ՍՏԵՓԱՆ. — (Մեջքը պատին տալով պաշտպանողական յիշի մը կ'անեն): Ի՞նչ կ'ընէք, անիրաւ մարդիկ: Դուք ասանկ կ'ընէնք սահմանադրութիւնն ու արդարութիւնը:

ՃԷԼԱԼ. — Աս քեզի սահմանադրութիւն: (Ոտովը կը հարուածէ Ստեփանին մեջքը):

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — Ահա արդարութիւնը: (Գետնէն խոշոր ֆար մը առնելով կը նետէ Ստեփանին):

ՍՏԵՓԱՆ. — (Բարի հարուածէն խռատփոխով, ոտովը կը զարնէ իրեն մօտեցող ճեղաչին, եւ կը փորձէ փախչի): Թշուառականներ, թշուառականներ:

ՃԷԼԱԼ. — (Գետնէն իյնալով): Հասէք, լսեցէք այդ ջունք:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — (Վրայ վազելով Ստեփանի հագուստին ծայրէն կը բռնէ): Եկէք, շատ եկէք ոտիկաններ, զինուոր-ներ: (Թուր մը տեսնելով): Ի՞նչ լաւ հասար, ո՞վ եղբայր:

ԱՆՑՈՐԴ ԹՈՒՐԲԸ. — Ի՞նչ կայ: (Կը մօտենայ):

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — Նախ չի թողունք որ փախչի, ետքը կ'ըսեմ:

ՃԷԼԱԼ. — (Ոտի ելլելով միւսներուն պէս ինքն ալ կը բռնէ Ստեփանը): Ե՛յ ոտիկաններ, ոտիկաններ:

ՈՍՏԻԿԱՆ-ՉԻՆՈՒՈՐԸ. — (Բնաքաքախ աչկերը շփելով կը հասնի): Ի՞նչ է այս առաւօտ կանուխ:

ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ. — Մեր օրէնքին ու կրօնքին հայհոյեց ատիկա: Դեռ ուրիշ բաներ ալ ըրած է:

ՈՍՏԻԿԱՆ-ՉԻՆՈՒՈՐԸ. — Ի՞նչ կ'ըսես, վնայ անհուա-տորդի անհաւատ: Սա պիղծ ու անիծուած բերնովը հայհոյե-ցիր մեր սուրբ կրօնքին: (Մեջքէն կախուած պատեանոս սուրին ծայրովը կը զարնէ Ստեփանի շրթերին):

ԱՆՑՈՐԴ ԹՈՒՐԲԸ. — Ե՛յ, հարկաւ, չէ որ սահմանա-

դրութիւն եւ ազատութիւն է: Տեսէք ինչպէս պիտե՞րը ոլորած ու վեր անկած է: (Ստեփանի պէխերը կը փաշէ):

ՍՏԵՓԱՆ. — (Բերանն արիւնոսած եւ ցաւի աղաղակ-ներով Թուրքերու ձեռքերուն մէջ կը զարարուի): Ո՞ւր կը տանիք զիս: Թողէք, ի սէր Աստուծոյ, ի սէր ձեր հաւատ-քին: Ընտանիքի տէր մարդ եմ: Ի՞նչ կ'ուզէք ինձմէ: Ես հայհոյանք ըրած չեմ, մեղք մը չունիմ, արդար եմ, արդար... (Վար կ'իյնայ, եւ մեջքին վրայ փաշկոտեղով կը տարուի դէպի կառավարչատուն):

ՊԱՏԿԵՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՆՊԱՇՏՊԱՆ ԿԻՆԵՐԸ

(Կառավարութեան մասնաւոր Ստեփանի տան մէկ սենեակը: Անկիւն մը լամպար մը կը վառի: Հարս ու կետուր իրարու ֆոյ նսած):

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Աղջիկ, դուռը ադէկ գոցեցի՞ր:

ՀԱՐՍԸ. — Այո, մայրիկ: (Պահ մը շուռ): Հիւրերը քացին ու մենք մեր տխուր առանձնութեան մէջ ինկանք:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Վաղը լուր օր է: Ամեն մարդ ալ իր բանն ու գործը, եւ իր ցաւերը ունի: Շնորհակալ ենք որ եկան ու աշխատեցան մեզ մեղմարել:

ՀԱՐՍԸ. — Մխիթարէլ...: Կրակը ինչպէս տեղը կը վառէ: (Հառաչելով): Աստուած իմ, Աստուած իմ, ինչ աներեւա-կայելի փորձանք: Տաք ոսկի տուգանքը ինչ որ է, գլուխին ուտէ, բայց վեց ամիս բանտը պառկիլ: Հապա եթէ ելլեն նորէն ձեռքն ու ակումբներուն պէս տեղ մը կոտորեն: Սոսկալի վաշիկներ բան մը այս ձեռք: Անկա ոչ ձեռք եւ ոչ ալ բանտի կրնայ զիմանալ: Ու դուք էլ չլանդանայ. ինչ պիտի ընենք այն ատեն: Ալ թողունք մէկ կողմ գործին խանդարուին ու մեր միմեկ մնալը:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Շիտակ է: Անմեղ որդիս անիրաւ տեղը
զրպարտեցին, վրան սուտ յանցանքներ զրին, աղտ քսեցին
ու անարդար դատաստան ըրին: Չորնամ ու կռնծիմ: Սիրտս
կը դանկտուի, ու մումուռը հոգուս կը դարնէ: Դուն ան միս
ծախող ճէլալը տեսար. գլխաւոր թշնամինս ան է, որ մէ-
կալին հետ մէկ եղած այս անօրէնութիւնը ըրաւ: Իբր թէ
զրացին ալ պիտի ըլլայ: Ձի գիտեմ, ինչ կ'ուզէ մեզմէ:

ՀԱՐՍԸ. — Ձէ որ Հայ ենք:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Աս անիրաւ ճաճկներուն ո՞ր մէկ ըրածը:
Ձարդերնին ու թալաննին դեռ չէինք մոռցած, երբ օր մըն
ալ ըսին թէ ազատութիւն է, ու ասկէց ետքը ալ գէշութիւն
չպիտի ընեն հաւտացուցին: Բայց ինչ ազատութիւն, ինչ բան:
Բոլորն ալ սուտ: Ձեռքերնէն եկած չարութիւնը նորէն կ'ընեն,
ու առջի պէս կտրածնին կտրած ու կախածնին կախած է:

ՀԱՐՍԸ. — Որովհետեւ մենք մեր ուժերովը դարձեալ ան-
զօր ենք անոնց դէմ:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Կը մտմտայի թէ կարելի է Առաջնորդա-
րանը բան մը ընէր: Բայց վնչ գլխուս, մեր մեծունաքը մեզմէ
աւելի ճարահատեր, մնացեր են: Մինակ սաքանը ըսին, որ
Պոլիս Պատրիարքին պիտի դրեն, քանի որ այստեղ զիմեմնին
ու բողոքեմնին օգուտ չունի:

ՀԱՐՍԸ. — Պատրիարքը ինչ պիտի կրնայ ընել որ...
Այնքան խնդիրքներ ու դիմումներ կան անկատար մնացած:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Աղօթելու ենք, որ Երկնային Տէրը երես-
նիս նայի ու ամուր ձեռք բռնէ զաւակս: (Կը յիշեցայ.)
Բարի ըլլայ: Տղաս յիշեց մեզ:

ՀԱՐՍԸ. — Այսօր շատ քրտնեղեղ ու սլաղելեղ հարբուիս
եղար: Երթամ ներսէն բան մը բերեմ վրադ ձգեմ:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Ձէ, չէ: Ալ երթանք պառկինք:

ՀԱՐՍԸ. — Բայց միթէ աչքերնիս քուն կան:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Ատենը ուշ է: Աղէկ չէ աւելի նստիլը:
Վաղը հիւանդի պէս ասդիս անդին կ'իյնանք: Օգո՞ւտը
ինչ: Ելի: Աստու ըսածը ինչ որ է ան կ'ըլլայ: Համբե-

րելու է. ուրիշ ծար ու ծարակ չկայ:

ՀԱՐՍԸ. — (Ոտքի կ'եղէ:) Փուշերու վրայ պիտի պառ-
կինք: Բայց թող կամքդ ըլլայ, մայրիկ: (Երագուն.) Ախ,
եթէ կարելի ըլլար այս վաշկեանին երթալ, քարուքանդ ընել
բանտը, այնտեղ գտնուող բոլոր հէք անմեղ թշուառները
աղատել, ու զանոնք չարչարող մարդակերպ գաղանները շան-
թահարել...:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Աղջիկս, Աստուած շատ համբերող է, բայց
երբ որ օր մըն ալ համբերութիւնը հասնի ու բարկանայ՝
անօրէնին գլխուն անանկ մը կը դարնէ որ անոր մուխը կը
մարի: (Կը կանգնի.)

ՀԱՐՍԸ. — Երբ պիտի տեսնենք գերագոյն արդարութեան
այդ օրհնեալ օրը...: (Կ'երթայ յանպարը առնելու: Բայց
այդ միջոցին տես մեջքե՛ն տարօրինակ աղմուկ մը լսելով
եւ կը դառնայ, եւ ուշադիր ու դողահար սկսանք կը
դնէ:) Դուն ալ լսեցիր ներսի ձայնը:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Կ'երեւայ թէ բան մը ինկաւ, կոտրեցաւ:

ՃԷԼԱԼ. — (Սենեակի դուռն սեւիկն վրայ ձեռքը
առնալով մը բռնած:) Ո՛չ մէկ ձայն, ո՛չ մէկ շարժում,
եթէ ոչ կը կրակեմ:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — (Սարսափահար, տատանուած ու մարած
ձայնով.) Յիսուս Քրիստոս:

ՀԱՐՍԸ. — (Իր վախն ու յուզումը զայտելով, կե-
տուրը կը բռնէ որ վար չիյնայ.) Աւելի գէշ, եթէ ինք-
զինքնիս կորսնցնենք:

ՃԷԼԱԼ. — (Ինչ կը խօսիք ձեր լեզուովը: Կը տեսնեմ որ
շատ կը վախնաք: Բայց ես օտար մը չեմ, և կը հաւտացնեմ
որ ձեզի գէշութիւն մը չպիտի ընեմ, քանի որ ատանկ լսելօք
կը մնաք: (Երկու քայլ կ'առնէ դէպի ներս.) Եւ իբրեւ
ապացոյց որ ձեզի գէշութիւն մը չընելու միտք չունիմ, ահա
ատրճանակը գրպանս կը դնեմ: (Հրագեմը վերահիշուի
գրպանը կը դնէ.)

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Ըսէ, ո՞ր տեղաց մտար, և այս ժամանակ

Ինչ բան ունիս դուն այս տունը, ուր ոչ մէկ տանն ոտք դրած չես:

ՃԷԼԱԼ. — Իրաւունք ունիս հարցնելու, մեծ կնիկ, ու ես պարտք կը զգամ պատասխանելու: Ձեր պարտէզի բարձր ծառէն երկրք ելայ, դրան նիզը կտարեցի, խարխալելով իջայ վար, ու ահա այստեղ եմ: Իսկ թէ ինչ բան ունիմ այս տունը, ասոր ալ բացատրութիւնը հիմա կուտամ...:

ՀԱՐՍԸ. — Դուն անխիղճ ու անպատահելի զրացին մըն ես: Ինչո՞ւ անմեղ ամուսինս կառավարութեան մատնելով բանալը դնել տուիր:

ՃԷԼԱԼ. — Որովհետեւ այն քու սուրբ էրիկդ կնկանս աչք նետած է, մեր օրէնքին ու հաւատքին հայհոյած է, և այլն: Անկիւս խայտառակ սրկիւյ մըն է, և բնաւ արժանի չէ քու սիրոյդ...:

ՀԱՐՍԸ. — Սուտ է: Կատարեալ զրպարտութիւն:

ՃԷԼԱԼ. — Ինչ որ ըսես երեսիս, քեզմէ չեմ նեղանար:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Ինչո՞ւ ըրիր այդ գէշութիւնը: Դուն Աստուծոյ չես վախճար:

ՀԱՐՍԸ. — Ի՞նչ կ'ուզես մեղմէ:

ՃԷԼԱԼ. — Քու էրիկդ ինչ որ ուզած է ընել իմ կնկանս՝ ես ալ կ'ուզեմ միևնոյնը ընել քեզի... Կոր հարսնուկ:

ՀԱՐՍԸ. — Ի՞նչ խօսք է այդ:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Դուն չես ամէնար, որ կնիկդ ու զաւկներդ ձգած, գիշեր ուշ տանն գողի պէս քրիստոնեայ զրացի մը տունը կը մտնես ու անտիրական մնացած կնիկները կը վախցնեն: Գնա, ալ չեմ ուզեր որ մնաս, եթէ կտրես որ ըսելիք մը ունիս՝ վաղը առտու լուսով ու փողոցի դռնէն՝ մարդու պէս եկուր ու ըսէ:

ՃԷԼԱԼ. — Ի՞նչ, ինձի ճամբո՞ւ կը գնէք: Ահա այդ չեղաւ: Գիացէք որ առանց կամքս կատարել տարու ասկէ դուրս չեմ ելլեր:

ՀԱՐՍԸ. — Ի՞նչ կամք:

ՃԷԼԱԼ. — (Յառաջանալով դէպի հարսը.) Կը հասկընաս...:

ՀԱՐՍԸ. — (Հեռանալով:) Ի՞նչ կ'ընես, անպատկառ:

ՃԷԼԱԼ. — Եթէ երկուքդ ալ բարձր ձայն հանէք կամ դուրս փախչիլ փորձէք, լմնցած էք: (Ձեռքովը գրպանը ցոյց տալով.) Հոս է:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Խենթեցեր ես թէ զխնայով կ'ընես: Ձգէ մեզ ու դնա: Հիմա Աստուծոյ կը գտնես աս ըրածիդ պատիժը:

ՃԷԼԱԼ. — (Սեղի մօտենալով անկիւնը պահելու կըրքնած հարսին.) Միբուն հարսնուկ, հերիք է, ալ յանձնուէ: Ես բնաւ մարդու բան չեմ ըսեր, հոգ մի՛ ըներ: Ասկիւս միայն երեքս պիտի զխնանք, ու ասկէց ետքն ալ ամեն զաւուս, միշտ աղուսը նուէրներ պիտի բերեմ քեզի...:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — (Ճեղքի ոտքն իյնալով եւ չքողելով որ հարսին մօտենայ.) Կրօնքիդ սիրոյն, կնկանդ ու զաւկներուդ սիրոյն...:

ՃԷԼԱԼ. — Է՛ դուն ալ, անպիտան պառաւ: (Ոտքերը կաշկանդող ձեռքերէն ազատելով մոռնիկն կը նետուի հարսին վրայ, եւ քեռերը կ'անցնեն անոր մէջքը.)

ՀԱՐՍԸ. — (Դաշարուելով եւ ողի ի թռիկ ջանալով ձեռքի քեռերէն ազատելու.) Մայրիկ...: Դուրս վազէ...: Կանչէ...: Բայց չէ, չէ, եկուր ասոր թեւերը բռնենք...: Միտքս բան մը եկաւ...:

ՃԷԼԱԼ. — Ի՞նչ կ'ընես նորէն ձեր լեզուովը...: Բայց ինչո՞ւ ասանկ զօռարտութիւն կ'ընես..., թանկագին զոհարս...: Թո՛ղ, թո՛ղ, թո՛ղ կ'ըսեմ...:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — (Ճեղքի քեռերը հարսին մէջքին փակելով.) Անքէն անաստուած ծածկի:

ՃԷԼԱԼ. — Կորուէ դուն ալ, անխիղճ ջանալի...: Ի՞նչ քեզի կը խոթես այս գործին մէջ...: Դիտելիք որ կարը դորձդ գէշ է...:

ՀԱՐՍԸ. — (Յանկարճ ձեռքի գրպանէն աստիճանալի կը խշե, եւ ակհարկով մը անոր լեռն լոյսը հաստատելէ ետք կը բարձրացնէ ու կ'ուղղէ ձեռքի ձախիսն.) Հեռու, ապա թէ ոչ կը քաշեմ:

ՃԷԼԱԼ. — (Զարհուրահար ես ես կ'ընկրկիս) Ահ, ահ, այդ ինչ է...: Կ'աղաչեմ, խելքիդ եկուր...: Մի քաշեր...: Բան մը չեմ ըներ... կ'երթամ...:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — (Ապշած) Ողորմութեանդ մեռնիմ, Աստուած:

ՃԷԼԱԼ. — Խնայէ ինծի, Աստուածդ սիրես... Ի՛նչ կ'ուզես ան կ'ընեմ...:

ՀԱՐՍԸ. — Շատ աղէկ, կը խնայենք քեզ, և չենք պատժեր քու ոճրապարտ յանցանքդ:

ՃԷԼԱԼ. — Երկինքէն մինչեւ գետին շնորհակալ եմ, ով ազնիւ ու վեհանձն տիրուհի...:

ՀԱՐՍԸ. — Առջեւիս իյնալով պիտի քալես ու փողոցին դռնէն դուրս պիտի ելլես: Բայց տես, եթէ դէպի մեզ դառնաս, կամ կասկածելի շարժում մը ընես, ճշմարիտ կ'ըսեմ, գնդակը կ'ուռնես: Ու մեղի իրաւունք պիտի տայ օրէնքը, որ քան որ ալ անկա նոյնիսկ Սահմանադրութեան այս օրերուն մէջ Հայերուս նկատմամբ դարձեալ արդարութեամբ չգործադրուի:

ԿԵՍՈՒՐԸ. — Սա ալ գիտնաս որ քու զէնքդ քովերնիս պահելով մէկտեղ, մինակ ալ չալտի մնանք մինչեւ տղու բանտէն ելլելը: (Լաւնպարը ձեռքն առնելով) Ասիկա քեզի խրատ ըլլայ, որ ասկէց ետքը մէյ մըն ալ այս տունէն ներս ոտք չդնես: Հասկցանք:

ՃԷԼԱԼ. — Այո, այո, հասկցայ..., սիրելի մայրիկս...:

ՀԱՐՍԸ. — Ուրեմն հիմա դէպի դուռ: Քալէ մեր առջեւէն:

ՃԷԼԱԼ. — (Գլուխը խոնարհելով խորհրդաւոր ակնարկ մը կը ձգէ հարսին վրայ, եւ կը դառնայ դեպի դուռ) Ձեր գերին եմ յաւիտեան...:

ԻՐԱՒՈՒՆՔ ԵՒ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Աշխարհիս մէկ կողմը մեծ կալուածատէր մը կ'ապրէր, որուն համբաւը մինչեւ շատ հեռաւոր երկիրներ տարածուած էր: Անոր ունեցած կալուածի ընդարձակութիւնը սահման չունէր: Ուրիշ կալուածատէրեր, որոնք սահմանակից էին, երկիւղ կը կրէին անկէ, որովհետեւ անկա շատ զօրաւոր էր, կրնար ոտնձգութիւններ ընել, և իրենց կալուածներէ սեւ մասին տիրանալ, ինչպէս որ ըրած էր ուրիշ շատ անգամներ: Կալուածատէրը քաջուած կ'ապրէր իր փառաւոր բնակարանին մէջ, անպատու շուշլ կեանքով մը, և միայն հրամաններ կ'արձակէր: Եւ այդ հրամանները միշտ խստիւ ի գործ կը դրուէին կալուածի բազմաթիւ բնակիչներուն վրայ հսկող մեծ ու պզտիկ պաշտօնեաներէն, որոնք նոյնքան անգութ էին, որքան իրենց հրամայող տէրը: Ամեն ցեղէ ու դաւանութենէ խառն բնակիչներ կային այդ կալուածին մէջ: Անոնք ժրջանօրէն կ'աշխատէին, հողը կը մշակէին, հանքերը կը բանեցնէին, տեղւոյն բերքերը կ'արտածէին, և վաճառականութիւնը, արհեստներն ու արուեստները կը զարգացնէին: Այսպէսով կալուածատիրոջ ունեցած անբաւ հարստութիւնը հետզհետէ աւելի կը մեծնար: Բնակիչներուն մէջ կային նաեւ ամեն կարգի գիտնական, հեղինակաւոր և աշխարհահռչակ հանճարեղ մարդիկ, որոնք փառք ու պատիւ կը բերէին կալուածատիրոջ:

Բայց կալուածատէրը երբեք չէր գնահատեր անոնց արժանիքը: Ընդհակառակը զանոնք կը նախատէր ու կը հալածէր, որովհետեւ անոնք անվախօրէն ճշմարիտը կը խօսէին, և իրաւունք ու արդարութիւն կը քարոզէին միշտ և ամեն տեղ:

Բ.

Բնակիչներէ շատերը սակայն, միւսնոյն կալուածին մէջ, ժամանակով ունեցած էին իրենց սեպհական հողաբաժինները, որոնք անիրաւաբար, լոկ կալիտ ոչով զօրութեամբ, և կամ պարզապէս խաբէական միջոցներով խլուած, յախշտակուած էին կալուածատիրոջ կողմէ: Եւ որովհետեւ այդ իրաւագործիները շատ մը պատճառներով անկարող էին ուրիշ կալուածներու մէջ երթալ ապրելու, մնացած էին այնտեղ ուր ծնուած էին իրենք և իրենց նախնիները: Համակերպած, լուծ, և տեղերնին խաղաղ նստած էին այն հեռաւոր գեղադոջն յոյսով, որ դուքէ օր մը կալուածատէրը պիտի տկարանար, և իրենք պիտի կարենային դարձեալ ձեռք ձգել իրենց նախկին հողաբաժինները, և անկախ ու ազատ ապրելու իրաւունքները: Մտածած էին, թէ մեծ անմտութիւն մը պիտի ըլլար իրենց կողմէ այդ մասին արտունջ ու բողոք բարձրացնելը, իրաւունք ու արդարութիւն պահանջելը: Իրենք տկար ու ջախջախուած էին, իսկ անխիղճ հզօր, և իր յաղթական ոյժի ամենաբարձր գագաթին վրայ կանգնած էր: Համոզուած էին, որ այդ մարդը եղած ցոյցերը, նոյն իսկ ամենախաղաղ ձեւերու տակ, ցանկալի արդիւնք մը պիտի չունենային, և իրենց գլուխը հարուածող ահարկու թաթը կրկին պիտի իջնէր... Ամեն բան կրնար պատահիլ: Գուցէ կալուածէն դուրս վաճառուող դժբախտութիւն մըն ալ: Ուստի « մոռնալով » իրենց երբեմնի երջանիկ անցեալը, սկսած էին խոհեմաբար ծառայել կալուածատիրոջը, անոր հրամաններուն հնազանդիլ, և ապրիլ ինչ կերպով որ թոյլ կուտային զիրենք շրջապատող պայմանները:

Գ.

Բայց կալուածատէրը բաւական չէր եղած միայն կորզելով բնակիչներու հողաբաժինները, այլ նաեւ սկսած էր հետզհետէ անոնց քրտնաջան աշխատութիւններն ու ամեն տեսակ ընդունակութիւնները շահագործել: Հարստահարութեան ուրուականը միշտ ամենուն աչքին առջեւն էր: Կալուածատէրը, բնակիչներուն վրայ բարոյական ճնշումներ ու հալածանքներ ալ սկսած էր ի գործ դնել: Անոնք չէին կրնար իրարու քով հաւաքուիլ, իրենց ցաւերուն վրայ խօսիլ, և միջոց մը հնարել ճնշումի ու հալածանքի հասանքը դադրեցնելու, և կամ զէթ մեղմացնելու համար: Կալուածատիրոջ պաշտօնեաները, սուր հստառութեամբ անմիջապէս կ'իմանային հաւաքման տեղն ու ժամը, և զինուած վրայ թափուելով, հաւաքուողները կը ցրուէին: Բիրտ ու սպառնական ոյժը լեզուները կը կարկէր և ջանքերը կը ջլատէր: Անոնք չէին կրնար նաեւ գրել իրենց անցեալի ու ներկայի մասին ոչ հրապարակաւ, և ոչ իսկ մասնաւոր նամակներու մէջ: Հսկողութիւնն ու լրտեսութիւնը ամենուրեք: Իսկ երբ ուէ մէկը, արհամարհելով այդ բոլորը, անսաստէր, բանուելով տանջանքներու կ'ենթարկուէր: Աւելի խիղախները, մշտնջենաօրէս կ'անյայտանային մէջտեղէն...: Եղաւ ժամանակ մը, որ բռնաւորը իր կալուածին կրթարաններու ծրագիրներն ալ կրճատեց, փոփոխեց, կաղմեց ճիշտ իր ուզած ձեւով: Ապա օրէնք դրաւ, որ ամեն ցեղէ յաճախողները, կրթարաններուն մէջ իր տիրական լեզուովը միայն խօսին, գրեն ու կարդան: Այսպէսով իւրաքանչիւր ցեղի ու դաւանանքի պատկանող բնակիչներու ինքնուրոյն գոյութեան ապահովութիւնն ալ կը վերնար: Անոնք բարոյական մեծ վտանգի մը առջեւ կը գտնուէին:

Դ.

Հէք բնակիչներու հառաչանքներն ու հեծեմանքները կը

բարձրանային մինչեւ երկինք, որ խուլ կը մնար...: Կալուածատէրը տեսնելով թէ ինչ որ կ'ընէր իրեն կը մնար, կը հրճուէր, կը գոռոզանար, և իր մէջ միշտ աւելի բուռն պահանջ մը կ'ունենար բռնական յաղթանակներու: Անկախ իր բնակիչներուն համար այլեւ ոչ թէ տէր մը, այլ ահ ու սարսափ մը, կատարեալ պատուհաս մը եղած էր: Կեանքը հետզհետէ բոլորովին անտանելի կը դառնար այդ կալուածին մէջ ապրողներուն համար: Ի՞նչ կրնային ընել: Հեռաւոր կալուածատէրերէ ոմանք, լսելով այդ կալուածի խեղճ բնակիչներուն քաջածնէրը, երբեմն բողոքի միմունջներ կը հանէին: Եւ սակայն իրաւունք չէին համարեր գործնական միջամտութեան քայլ մը առնելու: Իրենց շահերուն վնասէին: Ասոր վրայ հէք կալուածաբնակները, ճարերնին հատած, մէկ երկու մասնաւոր ու հաւաքական դիմումի փորձեր ըրին: Գլխաւոր խօսքեր, աղաչանք, արցունք: Բոլորը անօգուտ: Կային սրտոտներ, որոնց արիւնը կը սկսէր գլուխին ցատկել: Չայրկեաններ կ'ըլլար, որ աչքերնին կը դառնար: Անոնք վերջին յուսահատ շարժում մը ընել կը մտադրէին, լաւագոյն համարելով մեռնիլ, քան թէ այդպէս մարդկային ամեն իրաւունք կորսնցուցած քաշկռտուիլ: Բայց ուրիշներ դանոնք կը ցորդորէին որ խաղաղ մնան: Կ'ըսէին, թէ բռնութիւնը խորտակել իրենց ոյժէն վեր էր: Եւ հակառակ ամեն անյոյս փաստի, դեռ կը սպասէին անոնք, որ օր մը վերջապէս կալուածատէրը պիտի տկարանայ, կամ թէ անոր զգացումները գերբնական փոփոխութիւն մը պիտի կրեն և սիրտը պիտի կակղի: Չէ որ ամեն վիճակ վերջ մը ունի...

Ե.

Իրերու զրուծիւնը մինչեւ այն տեղ հասաւ, որ բնակիչները օր մը տեսան, թէ իրենց երկար տարիներու ընթացքին տընտեսած ընտանեկան փոքրիկ գումարներն ալ օր ցորելով, քայքայեալ կ'ապէս կը կողոպտուին կալուածատիրոջ կողմէ: Այդ

փոքրիկ գումարներով նեղ նուազ կը խնամուէին իւրաքանչիւր ընտանիքի որբ, այրի, և կարօտեալ անդամները: Այս թշուառներու գոյութիւնն ալ տիրող հալածանքներուն արդիւնքը: Բնակիչներէ շատերը, որոնք որ ամենատկարները կը համարուէին, մէյմէկ ձեւերով, կամ պատճառաբանութիւններով հետզհետէ կողոպտուեցան, ճիշտ ինչպէս մարդիկ լեռներու մէջ աւազակներէ կը կողոպտուին: Աւելի ցաւալին այն էր, որ մէկ անգամ կողոպտուելով չաղատուեցան: Այնպիսի զրուծիւն մը հաստատուեցաւ, որով անոնք ինչ որ պիտի կարենային տնտեսել անկէ ետքն ալ, իրենց մօտ պիտի չմնար, այլ պիտի յանձնուէր կալուածատիրոջը ամենամանրամասն հաշուետուութեամբ մը: Բնակիչներուն մէջ ընտանիք մ'էն ալ կար, մեծ, նահապետական ընտանիք մը, որ թէև շատ խոշոր խնայողութիւն մը չուէր, բայց կալուածատէրը կ'ուզէր զայն ալ միւսներու վիճակին ենթարկել: Այս ընտանիքն եւս կողոպտուելու համար այն պատճառը բռնած էր, որ իբր թէ անկախ իր ունեցած գումարը կը յատկացնէր ոչ թէ առաջադրուած բարեգործութիւններու, այլ կը գործածէր դաւադրական նպատակներու...: Բարուրանքը հիանալի էր: Ճիշտ գայլին ու գառնուկին առակը: Այս ընտանիքը ոչ միայն այդպիսի խորհուրդ մը երբեք մտքէն չէր անցուցած, այլ նաեւ բնակիչներուն մէջ միշտ ամենէն հաւատարիմը եղած, և կալուածատիրոջն ալ բաւական մեծ ծառայութիւններ մատուցած էր:

2.

Բայց կալուածատէրը չուզեց մէկէն ի մէկ կողոպտել այդ ընտանիքը, խորհելով թէ կրնար անխորժ հետեւանքներ յառաջ գալ: Ինքնագիտակցութեան որոշ աստիճանի մը հասած էր այդ ընտանիքը: Բացի այդ բաւական բաղմունքով էր, և անոր մէկ կարեւոր մասն ալ կը գտնուէր զրացիներու կալուածներուն մէջ: Կալուածատէրը գիտէր, որ իր յափշտակելիք գումարին մէջ ուրիշ կալուածներու մէջ ապրող նոյն ընտա-

— Սակայն, ես չեմ կրնար այդ տիրոջը հաւատարիմ ծառայ ըլլալու համար դաւաճանել իմ խղճիս և ընտանիքիս իրաւունքներուն...:

— Ի՞նչ, այսքան դժբախտութենէ ետք, դարձեալ կը յաժմաւիք: Օ՛ն ուրեմն, իմ սիրելի օգնականներս, գործի սկսինք...:

Պաշտօնատարը իր բազմաթիւ հետեւորդներով շրջապատեց այն արկղը, որուն մէջ կը գտնուէր այդ ընտանիքի աւանդական խնայողութեան գումարը: Եւ որովհետեւ երկաթեայ արկղը շատ հաստատուն էր, բաւական դժուարութիւն քաշեցին այդ յերկրակները, մինչեւ որ խորտակեցին անոր դուռը: Ու ակընթարթի մը մէջ տեղի ունեցաւ յափշտակման գործողութիւնը:

— Մեղք որ ստիպեցիք մեզ գործը մեր ձեռքով տեսնելու, ըսաւ պաշտօնատարը դիւային ժպտով մը: Ինչ որ է: Մենք կ'երթանք այլևս: Մնաք բարով:

Թ.

Ու մինչ կը հեռանար աւաղակապետը իր հետեւորդներով ու աւարով, ընտանիքին զլխաւորը սկսաւ անոր ետեւէն կանչել.

— Ոհ, այդ գումարը իմ բազմաթիւ որբ ու կարօտեալ դաւաններու ապուէնն է, մի՛ տանիք:

— Զեր ամենուդ ապուէնը մեր ամենողորմած պետն է, պատասխանեց պաշտօնատարը դաժանօրէն:

— Անօթի պիտի մնան անոնք:

— Քար թող ուտեն:

— Բայց դուք բնաւ խիղճ չունիք ձեր մէջ. Աստուծոյ չէք վախնար...:

Հեղինակն ծիծաղներ, և յաղթական քայլերով մը նուազածութեան հնչիւնները բարձրացան կողոպտիչ խմբին: Այն ատեն, հէք վշտահար ալեւորը, բոլորովին յուսահատ, ձեռքերը բարձրացուց դէպի երկինք, յետոյ խափանուեցաւ երեսին վրայ, և աղիտղսրմ ձայնով մը հեկեկաց:

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, ուր է իրաւունքն ու արդարութիւնը...:

Սակայն այդ մեծ չարագործութիւնը կատարուած միջոցին, անդին զարմանալի ու անսպասելի դիպուած մը տեղի ունեցաւ: Գրեթէ ուղղակի հրաշք մը: Բոլոր հալածուած, ճնշուած, սարսափահար ու արկնաքամ կալուածաբէականներուն սիրտը ահազին ուրախութեամբ լեցնող պարագայ մը: Ահաւասիկ պատահածը: Բռնապետ մեծ կալուածատէրը, հեռաւոր շատ փոքրիկ կալուածատէրի մը հետ վէճի բռնուեցաւ այդ ատենները, կալուածական խնդրի մը համար: Անիկա իր ամբողջ ոյժը թափեց յանդուգն կալուածատիրուկին վրայ, որպէս զի զայն ջախջախէ, ու ոտքին տակ առնելով փոշի դարձնէ: Բայց իր դէմ համարձակ ու անվհէր պայքարող մը գտաւ: Աշխարհի պատմութեան մէջ քիչ անգամ երեւցած դէպք մըն էր այս անհաւասար ոյժերու ձակատումը: Համամարդկային համակրութիւնը դէպի պզտիկ մարտիկը, և հակակրութիւնը դէպի անոր ահագնազօր թշնամին: Իրարու հետ կռուի բռնուող այս երկու կալուածատէրերը կը նմանէին Աստուծաշունչ Գրոց մէջ ներկայացուած Դաւիթին և Գողիաթին: Ու վերջապէս, նոր Իսրայէլացին նոր Փղշտացիին յաղթեց: Փոքրահասակը հսկան տապալեց: Ի՞նչ ահաւոր անկում, ինչ ամօթալի պարտութիւն:

Ժ.

Եւ սակայն, մեծ կալուածատէրը, իր այս անկումը վերագրեց վերջին անգամ կողոպտած նահապետական ընտանիքի պետին ըրած «անէճք»ներուն, որոնց արձագանգը հասած էր իր ականջը: Ու սկսաւ տաղնապներ ու միջառնջներ ունենալ Անոր աչքին յաճախ կ'երեւար թշուառացած ընտանիքին զլխաւորը, որ սուրբի մը պէս լուսապայծառ դէմք մը ունէր, և արտասուալից աչքերն ու դողողուն ձեռքերը դէպի երկինք բարձրացուցած, իրաւունք ու արդարութիւն կը խնդրէր: Անոր այնպէս կը թուէր, թէ վերէն հուր կը տեղայ իր բնակարանին

վրայ, և թէ հեազհետէ ուրիշ շատ մեծ չարիքներ պիտի հասնին իրեն: Այն ատեն արամաղկը կ'ըլլար անմիջապէս ծերունիին վերադարձնել խրոած գումարը և հանգստանալ: Բայց երբ տազնապէ ու միճաւանջէ գերծ կ'ըլլար, իր ազահ ու գուռոյ ետք և այլ հաշիւներ թոյլ չէին տար իրեն, որ արձակած հրամանը յետս կոչէ: Միւս կողմէ կը դիտէր, թէ այդ ընտանիքը կողոպտուած ուրիշ ընտանիքներու չէր նմաներ իր նկարագրով: Անիկա, եղածը երբեք չէր մոռնար, կեղծ ու պատիր խոստումներէ չէր օրօրուեր ու չէր թմրեր, և օտարաբնակ իր եղբայրակիցներուն հետ միացած, սաստիկ կը բողբէր իրեն դէմ: Կարւածատէրը տակաւ ուրիշ մտահոգութեամբ մըն ալ կը պաշարուէր: Անիկա կը սկսէր կասկածիլ, թէ քանի որ ինք իր ոյժի բարձունքէն ինկած ու տկարացած էր, այդ բաղմանդամ ընտանիքը կրնար օգտուիլ առիթէն, և ուրիշ զօգո՛հ ընտանիքներու գլուխն անցնելով՝ իրեն դէմ ելլել, և իր կողմէ զրաւուած հողաբաժիններուն վերստին տէր դառնար: Ահա այս ծանր մտածումէն, անվերջ բողբներէն ու զինքը հալածող աղիտարեր ուրուականէն բռնադատուած, վերջապէս վճռեց գոհացում տալ այդ ընտանիքին, և օր մըն ալ, անոր վերադարձուց այն ամենը, ինչ որ բռնադատուած էր: Եւ նահապետական ընտանիքը, չի նայելով որ վաղորդեան ապահովութեան վստահութիւնը չուներ դարձեալ, բայց և այնպէս, գէթ այդ օրը մեծ ուրախութիւն մը զգաց, տեսնելով որ երջանիկ դիպուածով մը այս անգամ յաղթանակ տարին իրաւունքն ու արդարութիւնը:

ՀՈՎՈՒԵՐԳ

Երիտասարդ մը և երիտասարդուհի մը, խօսակցելով, Սողակէն կ'իջնեն վար:

Երկուքն ալ գեղապէմ, վայելչահասակ, լաւ հագուած:

Աղջկան աչքերուն մէջ առինքնող, գերեվարող ոյժ մը: Տղուն նայուածքին մէջ կորովի փայլ մը, կրակ մը:

— Գիտես, Կարօ, շուտ բաժնուելու եմ:

— Դժբաղ ապալես:

— Ի՛նչ ընեմ....:

— Երեք օր է, որ քեզ տեսած չեմ:

— Ստիպուած եմ, հոգիս:

— Երեք օր, թէ երեք տարի:

— Իսկ ինձի համար աւելի երկար ու անտանելի:

— Ա՛խ, Սօնա, Սօնա....:

Եւ երիտասարդը, աղջկան ձեռքը բռնելով, կը սեղմէ ջղաձին թափով մը:

— Ո՛ւժ, չնոր քեզի, ցաւցուցիր: Ի՛նչ ոյժ ունիս....:

Երեւանեան հրապարակին են արդէն:

Ոչ երեքտարեալներ և ոչ կառքեր կը բանին: Բոլոր խառնութիւնները գոց են: Թիֆլիզի այդ մեծ հրապարակը կատարեալ տօնական երեւոյթ մը կը ներկայացնէ:

— Ի՛նչ կը կարծես, Կարօ, արդեօք այս ընդհանուր ցոյցերը ցանկալի արդիւնք մը պիտի ունենան:

— Անշուշտ: Ճնշուած ժողովուրդը կ'ուզէ այլևս ազատ ապրիլ: Եւ կառավարութիւնը, ինչպէս որ կ'երեւայ, զիջած է:

— Սակայն եթէ յուսախմբ ըլլանք:

— Գի՞ծես, Սօնա: Այդ ի՛նչ կասկած է:

— Նախազգացում մը...:

— Յոռետեսութիւն:

— Գուցէ: Երանի թէ...:

— Կամբի ոյժ ունեցիր: Վանէ քեզմէ այդ զգացումը: Մի՛ թոյլ տար, որ անիկա քու հոգուդ մէջ բոյն դնէ, և քեզ թունաւորէ: Թեւդ:

* *

Տվարցով փողոցի առջեւ հասան:

— Սօնա, տես սա կողմը:

— Պուշկինի պարտէզը:

— Կը յիշես...:

— Ճիշտ բանաստեղծի արձանին առջեւ էր, որ առաջին անգամ իրարու հանդիպեցան մեր աչքերը:

— Նմանապէս մեր սրտերը:

— Մենք լուռ կանգնած էինք...:

— Սակայն, մեր հոգիները, ահագնաձայն կը գոռային...:

— Իսկ բանաստեղծը, կարծես, իր նայուածքովը մեզ կը քաջալերէր:

— Եւ իր ոսկի քնարը, մեր սէրը կը նուազէր:

— Ես, զինովի մը պէս տուն վերադարձայ...:

— Ես ալ խենթի պէս...: Ու հիմա ալ խենթի պէս եմ...:

Ի՛նչ, Սօնա, իմ սիրելիս, քիչ վերջը դարձեալ պիտի բաժնուինք իրարմէ...:

* *

Գողովինսկի ծառուղին են հիմա:

Ուրախ գուարթ կը շարժի բաղմախուռն ժողովուրդը: Կը ժպտի Թիֆլիզի գեղեցիկ երկինքը: Կարմիր դրօշակներ կը ծածանին ամբողջ ծառուղիի երկարութեանը: Ոգեւոր ճառախօսութեանց, ազատութեան կեցցէներու, երգերու ու նսաղներու ձայներ կը բարձրանան ամեն դիէ:

— Ինձի նայէ, Սօնա, ընդհանուր ազատութիւն է: Պէտք է որ մենք ալ ազատ ըլլանք: Ես այլևս չեմ կրնար քեզմէ հեռու ապրիլ, նոյն իսկ ըսպէ մը:

— Բայց մի՞թէ ես կրնամ:

— Ուրեմն վերջ տալու է այս անիմաստ դրութեան: Պէտք է որ սասկուինք, միանանք անմիջապէս:

— Այո, սակայն արգելքները...:

— Ամեն արգելք պիտի ջնջեմ: Հասկցա՞ր: Միամիտ եղիր դուն:

— Յնչոս, կենանք:

* *

Անոնք կանգ առին պահ մը Փառաց Տաճարին դէմի կողմերը:

Կարօ շեշտակի նայեցաւ Սօնային:

— Աչքերդ պաղեր են, Սօնա: Ինչո՞ւ: Ըսէ ինձի. ի՛նչ կը մտածես:

— Ե՞ս...:

— Երջանիկ կեսնք մը ունինք մեր առջեւ: Հասարակական գործունէութեան ընդարձակ ասպարէզ մը: Գաւառները պիտի երթանք, և միացած ոյժով պիտի գործենք: Մէկ խօսքով, ապագան մերն է: Կը լսես:

— Այո...:

— Ժպտէ ուրեմն:

— Սիրտս կը արօրիէ ուժգին...: Հանգստանալու տեղ մը: Մտնենք սա դիմացի պարտէզը:

— Բայց ի՛նչ պատահեցաւ քեզի, իմ անմահ հրեշտակս: Անոնք ուղղուեցան դէպի Ալեքսանդրեան պարտէզը:

* *

Հաղիւ քանի մը քաջ առած էին, երբ Գոլովինսկիի վրայ յանկարծ յառաջ եկաւ ահաւոր սարսափ մը, աղեղատառ վայնասուն մը, դիւահար խուճոյ մը...:

Բազմաթիւ դինուած Բողաքներ, աչքերնին արիւնով լի, զինուորներու հետ թափեցան աղատութեան երազներով օրօրուն ժողովրդին վրայ, և ահեղ հրաձգութիւն մը սկսան:

— Եկուր, գոչեց Կարօ, Սօնան կերպով մը դուրս քաշելով մարդկային հոսանքէն, և հասցուց դայն մինչեւ Փառաց Տաճարի դրան սանդուղներուն վրայ:

— Կարօ, Կարօ...:

— Ինքզինքդ բռնէ:

— Սարսափելի է...:

— Քաջութիւն...:

— Ի՞նչպէս պիտի պաշտպանուինք:

— Կրցածնիս պիտի ընենք:

Եւ Կարօ գրպանէն տարձանակ մը հանեց անմիջապէս:

* *

Բողաք մը իր հրացանը ռեզեց անոնց: Կարօ խելոյն հարուածեց: Բողաքը թաւալղոր ինկաւ վար ձիէն:

— Անի՛նչ արմատ, որոտաց ուրիշ Բողաք մը, և հրացանը պարպեց իր ընկերը սպաննողին վրայ:

Կարօ, այլեւ չլրցաւ տարձանակը քաշել, և փռուեցաւ գետինը, կուրծքէն դարնուած:

— Վա՛յ Կարօ... ձեց Սօնա խելացնոր, և իր սիրելին պաշտպանելու դիւքով մը, խափանուեցաւ անոր վրայ:

— Քեզ ալ հեալ, աղատասէր քած, հրհապ Բողաքը, և գնդակով մին ալ Սօնայի գլուխը ջախջախելով, ձին անդին դարձուց, հեռացաւ:

— Կարօ... հօժեց Սօնա:

— Սօնա... հառաչեց Կարօ:

Ու անոնք լռեցին, անհնչացան:

Արդեօք իրականութենէ երազի՞ անցան, թէ երազէ իրականութեան...:

Ժ Պ Ի Տ Ը

Ա.

Կը ժպտէր, միշտ սիրուն ժպտ մը ունէր այդ աղջիկը իր գէմբին վրայ: Կը ժպտէր անիկա երբ և ուր որ ալ ըլլար, ինչ հարկի ու պարագայի մէջ ալ որ դանուէր: Կը ժպտէր մերձաւորի ու հեռաւորի, ծանօթի ու անծանօթի, երջանիկի ու թշուառի: Ժպտալ անոր համար անհրաժեշտութիւն մըն էր: Առանց ժպտի չէր կրնար մնալ:

Ժպտակեցող այդ աղջիկը ունէր վայելուց արտաքին նկարագիր մը, և հրապուրիչ արտայայտութիւններ ու ձևեր: Բարձր ուսում մը ստացած ըլլալով հանդերձ, առանին ամենահաստատակ աշխատանքէ մը իսկ չէր խորշեր: Ոգեւոր կենդանութեամբ լեցուն ու արագաշարժ, միշտ կատակասէր ու սրախօս, և ուրախ ու զուարթ էակ մը: Գեւ շատ փոքր էր, երբ անոր չարաժպիտ գէմբը ամենուն ուշադրութիւնը գրաւած էր, և դայն կոչած էին Օրիւրդ ժպտալ: Անիկա այդ անունով ալ մեծցած ու հանրածանօթ դարձած էր Պաքուի մէջ: Միայն ծնողներն էին, որ անոր Իւզաբեր մկրտութեան անունը կը դորձածէին: Եւ որովհետեւ ժպտալ իր այդ կնքանունը չէր սիրեր բնաւ, շատ անգամ կը քաշքշէր դայն, ըսելով.

— Իւզաբեր, այսինքն ըսել կ'ուզուի իւզ բերող, իւզ ծախող, իւզի վաճառականութիւն: Ընող աղջիկ: Արդ, ով որ կ'ուզէ իւզօտիլ ու ձենձերտիլ, թող այդ անունը իր բերանը առնէ:

Ընդարձակ էր Ժպիտի ունեցած ամեն հասակէ ու սեռէ համակրողներուն շրջանը: Զայն իբրեւ զաւակ, իբրեւ քոյր, իբրեւ ընկերուհի և բարեկամուհի նկատողներ ու սիրողներ Կային: Ընդարձակ էր նաեւ Ժպիտի հասարակական գործունէութեան ասպարէզը: Անիկա, աղգային հարցերով զբաղող շրջանակներու մէջ փայլուն անուն մը ունէր: Ժողովներու միջոցին զուարթօրէն ու տրամաբանութեամբ կը խօսէր և կը վիճաբանէր: Գործին ջերմօրէն չլերաբերողները կ'ասողնէր, և ընդհանուրին ոգեւորութիւն կը ներշնչէր իր սրամիտ խօսքերովն ու տպաւորիչ ժպիտներովը: Անիկա զրականութեամբ ալ կը զբաղէր: Լրագրութեան մէջ մերթ ընդ մերթ կ'երեւային անոր ինքնուրոյն և կամ թարգմանական յօդուածները: Յաճախ հրաւեր կ'ընդունէր մասնակցելու բարեգործական հաստատութեանց ի նպաստ սարքուած երաժշտական երեկոյթներու, ուր կ'երգէր մշակուած, կըր ու քաղցրահնչիւն ձայնով մը, և շնորհալի կերպով ալ զաշնակ կ'ածէր: Անիկա իր սիրայօժար մասնակցութիւնը կը նուիրէր նաեւ բարի նպատակներու համար տրուած ներկայացումներու: Թալի շնորհովը օժտուած ըլլալով, ամենամեծ յաջողութեամբ կը կատարէր իրեն յարմար դերերը: Արդէն նուագահանդէսի մը կամ ներկայացման մը յայտադրին վրայ Ժպիտի անուան երեւումը, ձեռնարկին յաջողութեանը երաշխիք մըն էր: Անոր յանձնուած հանգանակութեանց պաշտօններն ալ արդիւնաւորութեամբ կը պսակուէին: Միւրով, և առանց ունէ պարծանքի այլոց օգտին ծառայող այս աղջիկը, իր ազատ ժամանակներուն կ'այցելէր նաեւ միսթաքութեան կարօտ, անտէր հիւանդներու ու վշտահարներու: Եւ, զրեթէ առանց բացառութեան, ամենուն վրայ ալ սփոփարար ազդեցութիւն մը կը թողուր անիկա իր յուսատու և զուարթ խօսքերովն ու անպայմանօրէն վարակիչ ժպիտներովը:

Բ.

Բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալով Ժպիտի ծնողները, բան մը չէին խնայեր կեանքերնին ամեն կերպով քաղցրացնող ու

երջանկացնող իրենց մէկ հատիկ զաւակին համար, որ սակայն շուալ ծախսող մը չէր: Ժպիտ կը հագուէր շատ պարզ, բայց մաքուր ու կոկիկ ծաշակով: Կոյր հետեւող մը չէր Եւրոպայէն հասնող ամեն նորաձեւութեան: Համեստ վայելչութենէն երբեք չէր շեղէր: Գլխարկին վրայ կը տեսնուէր միայն ժապաւէն. բնաւ թռչուն, փետուր ու ծաղիկ: Տնէն դուրս, անպայման ձերմակ ձեռնոց: Կուրծքին վրայ, ոսկիէ սղոթիկ ժամացոյց մը, առանց շղթայի: Ուրիշ ոչ մէկ զարդ: Ականջները ծակել տուած չէր: Բրնձափոշի չէր գործածեր, բայց մանուշակի հոտով կ'օծուէր միշտ: Անոր առատ սեւ մազերը ամեն ժամանակ, զանազան հաճոյատեսիլ ձեւեր կ'առնէին զլիւն վրայ: Ու այդ ինքնատիպ ձեւերէն օրինակ առնողներ շատ կային: Բայց այդ դասական աղջկան մազին ձեւը չէր միայն ուրիշներուն իբրեւ օրինակ ծառայողը: Ճշմարիտ յարացոյց մը նաեւ անոր ընդհանուր երեւոյթը, և բոլոր ձեւերն ու շարժումները: Այսպէս, ինչ ծաշակով հագուիլը, հովանոց ու հովազար գործածելու կերպը, քալուածքն ու կեցուածքը, խօսիլն ու նայուածքը, նստիլն ու ելլելը, երգելն ու նուագելը, բարեւումներն ու մեծարանքները, և այլ քաղաքաւարական եղանակները, իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով: Ու միայն անոր բնական զուարթութիւնն ու մշտնջեան ժպիտներն էին որ կը մնային անընդօրինակելի:

Անիկա մեծ սէր մը կը տածէր զուարթ ոճով գրուած վէպերու, և մանաւանդ երգիծական գրքերու նկատմամբ: Անոր գրադարանին մէջ կ'երեւային Արիսթօֆանի, Մօլիէրի, Պօմպօ-շէի, Մէրվանդէսի, Կօկօլի, Պալոնեանի, և ուրիշ բոլոր հին ինքնուրու երգիծաբաններու գործերը: Անպատճառ թատրոն պիտի երթար, երբ լսէր որ կատակերգութիւն մը կը ներկայացուի, Հայ կամ օտար դերասանական խմբի մը կողմէ: Նուագախաղերու մէջ ալ նախընտրութիւններ ունէր: Մօզարտի, Ռօսսինիի և Տօնիճէթիի քանի մը հանրաժանօթ հրաշակերտներէն զատ Օֆէնպախի, Օպէրի, Բլանդէթի, Սիլբէի, Ատամի և Լըքօքի նման երաժշտապետներուն գործերովը

շատ կը խանդավառէր: Եւ արդէն տունը և այլուր, առհասարակ, այդ վարպետներու արտադրած գործերէն կը նուազէր: Իր զծած զարնանային զուարթարար տեսարաններ ներկայացնող իւզաների զաշտանկարներով զարդարած էր տան բոլոր սենեակները:

Անկիւ սոսորութիւն ունէր, որ երբ եկեղեցի երթար քառաձայն պատարագ լսելու, կանանց շրջանակէն դուրս, մարդկանց մօտ կը կանգնէր, որովհետեւ կ'ուզէր հեռու ըլլալ բարեպաշտութիւններէն որոնցմէ բնաւ չէր ախորժեր: Եւ որովհետեւ ժպիտ հակառակորդներ ունէր, այս պարագան առիթ մը կ'ըլլար, որ անոնք իրենց լեզուին կապերը արձակէին: Բայց այդ նախանձամիտ կիներն ու աղջիկները, արդէն առանց այդ ալ, միշտ կը չարախօսէին անոր վրայ: Եւ ամեն անգամ որ անոնց բամբասանքները կը լսէր, ժպիտ կուշտ մը կը ծիծաղէր, և լրարերներուն զառնալով կը պատուիրէր:

— Գնացէք, կ'աղաչեմ, և այդ բարեսրտութիւններուն ու անուշեղութիւններուն ըտէք, թէ շատ ճորհալի եմ իրենցմէ զիս աչտալէս խնդացներուն համար:

Ի՞նչ էր այդ նախանձատներու չարախօսութեան զլխաւոր նիւթը: Անոնց անապառ զբամազութիւն աչն էր, որ ժպիտ տղամարդոց ներկայութեանը շատ համարձակ էր: Ասկէ զատ, իբր թէ անոր ունեցած հասարակական բոլոր գործունէութեան նպատակը ուրիշ բան մը չէր, եթէ ոչ միայն երեսու, և մասնաւորապէս հարուստ երիտասարդներու ուշադրութիւնը գրաւել, որպէս զի ամուսնութեան առաջարկներ ըլլան իրեն անոնց կողմէն: Ժպիտի հակառակորդները կամ չղիտէին, և կամ չէին ուղեր գլխաւ, թէ այդ մարդը սրտով աղջիկը պէտք չունէր ջանքեր թափելու, ամուսնական առաջարկ ընդունելու համար, քանի որ առաջարկութիւնները անվերջ էին: Այդ ինքնընտրութեան թեկնածուներուն մէջ կային զարգացածներ, աչքառու զիրբի տէր եղողներ, և մեծ հարուստներ: Ամենն ալ պաշտելու աստիճան կը սիրէին զայն: Եւ ժպիտ, անշուշտ,

շատ վաղուց, իր փափաքած ամենագեղեցիկ պայմաններով օժտուած ամուսնութիւն մը կնքած էր արդէն, եթէ միայն կամք ունենար ամուսնանալու:

Գ.

Եւ սակայն ժպիտ ամենեւին նպատակ չունէր ամուրի մնալու, և կամ աշխարհէ ձեռք քաշելով, երթալ կուսանոց մտնելու: Եթէ անիկա, ամուսնական բոլոր առաջարկութիւնները հաւասարապէս կը մերժէր, պատճառն աչն էր, որ չէր ուղեր աճապարել: Անոր աչքին ուէ փայլուն զիրք ու վիճակ հրապույր ու նշանակութիւն չունէին: Փնտռածը այլ բան էր: Միայն զաղափարական ու սիրածովտ կեանքի մը երազն ունէր: Ու անիկա համարուած էր, թէ այդ կարգի միութեան մը հասնելու համար, պէտք էր որ իր գրաւորները առաջնորդէին իրեն: Ահա թէ ինչն անգրգուշիւորէն կը սպասէր իր սրտի ձայնին ու թերազանքներուն:

— Ոչ կը ծախուիմ, ոչ ալ կը գնեմ չարքոտանիներու պէս, կ'ըսէր անիկա իր ընկերութիւններուն՝ որ ծախուելու համար հոգին ինչ ելլելու չափ կը կոտորուէին ու կը ասնջուէին: Իրաւ որ ձեր վերնատունը տախտակ է, դուք փախուկներ եք, որ ինչ ալ ըլլայ, կ'ուզէք վաշտիկան մը առաջ ինքզինքնիդ յանձնել աքաղաղներու պէս վրանիս տոնքացող սա տղամարդոց հախաւորութեանը: Ի՞նչպէս կարելի է, առանց փոխադարձ հաճախութեան, անձնատուր ըլլալ հանդիպողին, ով և ինչ որ ալ ըլլայ ան, պարզապէս տունը մնացած քուրիկ ըլլալու վախէն թռուրուած:

Այսպէս թէ այնպէս, եղաւ օր մը, որ սիրատուածիկը իր աղեղը լարելով, նետահարեց ժպիտի սիրտը: Մակայն անիկա չալլալեցաւ: Ինքզինք բռնեց: Երբեք չի տկարացաւ կրած զօրեղ սրտահարուածէն, և վաշտիկան մը իսկ չղաղրեցաւ ժպտելէ: Ոչ որ իմացաւ, թէ անոր ներքին աշխարհին մէջ այդ տեսակ մեծ փոթորիկ մը փայթած էր:

— Բայց այդ ժպիտներդ զիս պիտի խենթեցնեն, ըսաւ անգամ մը ժպիտին այն երիտասարդը, որ փոխադարձաբար կը սիրուէր անկէ, և չէր կրնար այլեւս զսպել իր զգացումները:

Ժպիտ, անխռով երեւոյթով մը ժպտեցաւ, և անփոյթ ձեւով մը պատասխանեց.

— Իմ ուղածս ալ ձիշտ այդ է....:

— Կրակներու մէջ կը վառիմ:

— Կը խնդրեմ ուրեմն, քիչ մը հեռուն կեցիր ինձմէ, որպէս զի զիս ալ չի վառես քեզի հետ....:

— Ա՛խ, իմ հոգեակս, ալ համբերութիւն չունիմ սպասեալու: Ե՛րբ տեղի պիտի ունենայ մեր միութիւնը:

— Դուն միթէ չէս գիտեր, որ Հայերու մէջ միութիւն ըստած բանը գոյութիւն չունի....:

— Ես չեմ կրնար ղիմանալ այս ցաւին:

— Բժիշկին դնա. դեղ մը առ....:

— Դեղս դուն պիտի տաս:

— Ժպիտ մը Կ'ուզես:

— Շատ կը սիրեմ քեզ:

— Ատիկա հասկցանք: Ուրիշ նոր լուր մը ունիս....:

— Կը պաշտեմ քեզ:

— Ո՛ր է հասկա երկրպագութիւնդ....:

— Իմ երկնային հրեշտակս, իմ թագուհին:

— Աղէկ: Այլևս երթաս բարով:

— Երթմմ:

— Միթէ բաւական չէ, որքան որ մնացիր իմ դահլիս պատուանդանին առջեւ....:

— Աւելի լաւ է ինձի մեռիւր ըսես, քան թէ զիս ճամբու դնես:

— Այդ պարագային, երկուքէն ո՛րը որ հաճելի է քեզի....:

— Մեռնիլը:

— Լաւ ուրեմն....:

— Եւ հոս, քու աչքերուդ առջեւ:

— Սակայն, մի՛ մոռնար, բարեկամս, թէ ասկէ շատ հեռու կը գտնուի քու ցմահ ուխտած ազգասիրական գործունէութեանդ պատերազմադաշտը:

— Իսկ եթէ իրաւ մեռնիմ հոս, իմ այս ցաւէս:

— Այն ատեն մէկալ աշխարհին մէջը ինձի կը սպասես: Ու երբ որ ես ալ գամ, հոն կը սկսինք նորէն շարունակել մեր այս զուարճալի կատակերգութիւնը....:

Վերջապէս շատ ժամանակ չանցաւ, և գեղեցիկ օր մըն ալ կատարուեցաւ անոնց պատկազրութեան հանդէսը: Եւ այդ հարսնիքը քաղաքին ամբողջ Հայ բնակիչներուն օրուան խօսակցութեան նիւթը եղաւ: Ժպիտը լաւ ճանչցողները ամենեւին չի զարմացան այդ ամուսնութեան: Իսկ անոնք, որ այդ աղջկան զգացումներուն անձանթ էին, և վրան կը խօսէին, ըսելով, թէ անիկա անպատճառ միլիոնատէր փեսացու մը կը հետապնդէ, կատարուած իրողութեան առջեւ ասի ի բերան մնացին ու բացազանչեցին.

— Պահ, որո՞ւ մոքէն կ'անցնէր, թէ անիկա ետքը ետքը ատանկ անկուտիի մը հետ պիտի կարգուի: Յիրաւի կատարեալ՝ ապուշ մըն է եղեր սա ժպիտը:

Իրաւ է, թէ այդ վայելչահասակ ու համակրելի դէմքով փեսան ճշմարիտ անկուտի մըն էր թէև, բայց մտաւորապէս զարգացածի և աղգային գործիչի համբաւ մը ունէր:

Դ.

Մեղրալուսինը ղիւթական երազ մը եղած էր երկու սիրուկցորդ հոգիներուն համար: Ժպիտ իր ամուսնական համեստուկ յարկին տակ, զգացած գերագոյն հրճուանքէն ու երջանիութենէն սրտազեղած ու զգլխած էր: Գարնանային արևու ձառագայթներուն տակ զինովցած թռչունի մը կը նմանէր: Անդադար ասղիս անդին կը թռչտէր, կ'երգէր, կը ձուռողէր: Իսկ անոր ամուսինը, Վահէ, ինքզինքը բոլորովին կորսնցուցած էր: Անիկա, աննման կուռածաղիկը խլած ըլլալուն համար

յարգական խանդավառ ցոյցերու առարկայ կ'ըլլար: Երբեմնի պարտաւած միջակիցներն իսկ, Կովկասեան ասպետական ուղիէն մըւած, կուգային իրենց ջերմ շնորհաւարութիւնները անոր մատուցանելու: Բացմաթիւ երկատարող սրահէն երանութեան հառաչներ կ'ուզուէին անոր: Բայց այս բոլորը անոր աչքին չի կային: Ներքին կեանքի անսահման հրապուրէն ամբողջ արտաքին աշխարհը մոռցած էր: Երջանիկ ըլլալէն աւելի բան մըն էր: Անիկա կը գողար, կը խենթանար պաշտելի յատկութիւններով օժտուած իր կնոջը վրայ: Նոյն իսկ այդ երկնային գանձին տիրացած ըլլալու մասին կ'ունենար վայրկեաններ, ուր իր սեպհական աչքերուն ալ հատարաւ չէր ի գար:

— Խեղբիկ եկուր, եթէ ոչ բռնաշապկի կը հագցնեմ՝ քեզի, կ'ըսէր անոր Ժպիտ, լրջութեան խրատ տալու ձեւով մը:

Բայց միևնոյն վայրկեանին ինքն էր, որ ահապին ծիծաղ մը փրթցնելով, կը նետուէր յառաջ, և լեզուի ու ձեռքի հազար ու մէկ տեսակ կատակներով, իր հմայքէն թուլցած ամուսնոյն հոգին կը հանէր:

Աղջիկներ կան, որ երբ կ'ամուսնանան, « Տիկին » կոչուիլը իրենց ականջին խորթ կը հնչէ մէկէն ի մէկ, առաջին տեղամ: Այնպիսիներն ալ կան, որ տիկին ըլլալէ ետք, պիտի ուզէին, եթէ հնարը գտնուէր, մինչեւ վերջը « Փրկորդ » անուանուիլ Պարզ բմահաճոյքէ մը աւելի, յաճախ ամուսնութենէ դժգոհ ըլլալու խնդիր մը գուցէ: Իսկ Ժպիտ, ընդհակառակը, իր տիկնութեան առաջին վայրկեանէն սկսած, « Տիկին » յորջորջուելէ չափազանց մեծ հաճոյք մը զգացած էր: Կը պատահէր նոյն իսկ, որ իր առանձին եղած ժամանակը, երբեմն փափաք կ'ունենար տիկնութեամբ դուարձանալու:

Այսպէս, անիկա, անգամ մը սենեակին մեծ հայելին առջեւ անցնելով, գեղանի գլուխը բարձր բռնած ու շրջադիտելի քղանցքները ձեռքովը հաւաքած, սիգածեմ՝ քայլեր առաւ, և աչքերը միշտ հայելին, սկսաւ խնդալ ու խնդիլ խոսիլ, այնպէս երեւակայելով, որ իբր թէ փողոցէն կ'անցնի այդ պահուն, և դէմը կ'ելլէ ծանօթ պարոն մը:

— Պատիւ ունիմ բարեւելու ձեզ, յարգելի Տիկին Ժպիտ, կ'ըսէ պարոնը խորին յարգանք, գլխարկը վար առնելով և խոնարհելով:

— Բարեւ ձեզ, Պարոն, կը պատասխանէ ինքը:

— Կը խնդրեմ, աղնիւ Տիկին Ժպիտ, թոյլ տուէք որ ձեռքերնիդ համբուրեմ, և իմ սրտազին մեծարանքներս մատուցանեմ ձեզ:

— Օ՛, շատ զգածուած եմ ձեր ընծայած պատուէն:

— Ի՞նչպէս է ձեր թանկագին առողջութիւնը, Տիկին Ժպիտ:

— Հիանալի, պարոն:

— Շատ ուրախ եմ:

— Հապա ես որքան:

— Արդեօք ինչո՞վ կրնամ ասպետական ծառայութիւնս մատուցանել, և հաճելի ըլլալ ձեզ, շնորհալի Տիկին Ժպիտ:

— Դիմացս պար մը բռնելով:

Եւ քահագնէն կը բաժ, ինկաւ աթոռին վրայ:

Ամիսները կ'անցնէին այսպէս, անդալի կերպով: Բայց Ժպիտ, միայն իր տիկնութեամբ ու ամուսնական յարկի երջանութեամբը չէր որ կը խաշտար: Դրսի կեանքը երբեք անտես առած չէր: Անիկա իր ժպտասիւիւտ, միսթարիչ առաքելութիւնը, և հանրային բարի գործունէութիւնը, ըստ առաջնոյն կը շարունակէր: Սահմանափակուիլ չէր գիտեր ու չէր կրնար: Եւ արտաքին գործունէութիւնը անոր ներքին երջանկութեան աւելի մեծ թռիչներ՝ կուտար ու կը հասցնէր մինչեւ երկնային բարձունքները:

Այս մասին, սակայն, կատարեալ հակադասուիլ մը կը ներկայացնէր անոր կեանքի ընկերը: Արդարեւ զարմանալի էր տեսնել այդ « թունդ ազգային գործիչ » ի համբաւը վայելող անձը, որ այլեւ չէր հետաքրքրուեր իր սիրոյ տնակէն դուրս գտնուող խնդիրներով, և չէր ոգեւորուեր իր երբեմնի գեղեցիկ գաղափարներով: Անիկա, ուղղակի, կը բոտ հաճոյամուրթեան մը անձնատուր, ամեն սկզբունք ու պարտականութիւն զանց

առած, և բոլորովին մեղկացած ու յուպացած էր: Ու ժպիտի հրամայական ժպիտներն էին միայն, որ կը ստիպէին զայն, անհրաժեշտ եղած պարագային գէթ, քիչ մը թողուլ իր սիրաքնարի նուազումը, և երթալ պարտք մը կատարել: Այնպէս որ, օր մըն ալ ժպիտ փայտաշուն հեղնանքով մը սա դիտողութիւնը ըրաւ անոր.

— Հնարաւ, բերդը գրաւեցիր, լմնցաւ, ու ազգը փրկուեցաւ... Ի՛նչ պէտք ալլեա գործելու և օգտակար ըլլալու: Այնպէս չէ, իմ գուրգուրոտ աղանձեակս...:

Ե.

Քիչ մը ժամանակ ալ, և ահա ժպիտի մարմնոյն վրայ արտասովոր վիճակ մը: Անիկա կը «գիրնար»: Զսիրածը: Բայց հոգը չեղաւ, քանի որ գիտէր, թէ այդ «գիրութիւն»ը ժամանակաւոր էր: Բնական ու բնականոն հարկ մը... Ուստի, անիկա, իր մարմնոյն վրայ հեռզհեռէ շեշտուող այդ փոփոխութենէն չի դժգոհելէ զատ, շատ ալ գոհ մնաց: Նոր տեսակ երջանկութեան մը վայելման բերկրանքովը լեցուեցաւ: Ու երբ որ այդ խնդիրը իրենց մէջ խօսակցութեան նիւթ եղաւ, անիկա հարցուց իր ամուսնոյն.

— Ըսէ տեսնեմ, Վահէ, թէ ի՛նչ անուն պիտի դնենք այն չարածծի պտղաբերին, որ Հրատ մոլորակէն ծամբայ ինկած, կուգայ սա մեր պաղ աշխարհը...:

— Անուններու ամենագեղեցիկը:

— Ձեռ գիտեր, թէ ի՛րքան պիտի չարչարեմ զայն:

— Կ'երեւակայեմ:

— Բայց երբեք պիտի չթողսմ որ լայ: Ընդհակառակը պիտի ոտրվեցնեմ անոր, որ ցաւ մը ունեցած ատենն ալ ժպտի, խնդայ:

— Ես կը վախնամ նոյն խակ, թէ դուն այնքան յափըտակուլ անոր սիրովը, որ զիս մոռնաս:

— Անշուշտ: Քեզ փողոց պիտի ձգեմ այն ատեն, քանի

որ մը բանի մը պէտք պիտի չգաս դուն...:

Ժամանակի ընթացքին, հեռզհեռէ, ժպիտի յղի վիճակը քայարձակօրէն աչքի իյնող աստիճանի մը կը հասնէր: Եւ սակայն, անիկա, դարձեալ քաշուած չէր արտաքին կեանքէ: Մարմնոյն նորաստաց անպարփակելի ձեւը կոկող զոգեստներ հագնելով, կը հասնէր ամեն տեղ, ուր որ իրեն պէտք կար: Միշտ նոյն եռուն, կայտուն, արագաշարժ, անձնուէր, և կենդանութեամբ ու ցնծութեամբ լեցուն էակը:

Երկունքի օրերը մօտեցան վերջապէս:

Բայց, յանկարծ, նոյն միջոցներուն Կովկաս աղէտալի փոթորիկի մը մասնուեցաւ: Ահաւի խժոժութիւններու թատերավայր մը դարձաւ այդ դրախտանման երկիրը: Կառավարութիւնը յաջողեցաւ, երկար ատենէ ի վեր իր որոճացած մէկ ծրագիրը իրագործել: Կովկասի երկու ամենակարեւոր ազգաբնակչութեանց, ալաւիքն Հայերու և Թուրքերու միջեւ ատեւ լուծիւն մը ձգեց, անհիմն ու ստալոյ լուրեր տարածելով...: Ու զրգուռները, դիւային թափով մը, յառաջ գնացին դիտաւոր քաղաքներէն սկսած մինչեւ յետին անկիւնները բնակող Թուրքերուն մէջ: Դպրոցի երես չիտեսած, քաղաքակրթութենէ միշտ խուսափած այդ մոլեռանդները առիթը գտան իրենց քանդող, յափշտակող ու սպաննող բնածին փափաքին գոհացում պատճառելու: Եւ անմիջապէս ոտքի կըլլելով, թեւերնին սոթեցին, որպէս զի Հայերը ոչնչացնեն: Իսկ Հայերը, որ զգուշութեամբ ու հեռատեսութեամբ կը հետեւէին բոլոր իրենց րադարձութիւններուն, իրենց լսածներէն բնաւ չի զրգուռեցան: Անոնք, տեսնելով Թուրքերու ընթացքը, զանոնք զգուշացուցին բանադրուի լարած դաւերէն: Զանաքին որ անոնք բանակաւորութեան ու խղճի դան, և ետ կենան իրենց համար եւս հասարակապէս ազիտաբեր եղող այդ ոճրական յիմարութիւններէն: Բայց անօդուտ եղաւ ամեն ձիգ: Թուրքերը երբեք չի կամեցան ըմբռնել, թէ կառավարութիւնը Կովկասի երկու գոյաւոր ցեղերը իրարու բաղխել տալով կ'ուզէր անոնց կենսական ոյժերը տկարացնել, որպէս զի այլ եւս չի կասկածի, թէ օր մը

անոնք կրնան երկրաբնակ միւս դժգոյ ցեղերուն գլուխն անցնիլ, և տեղական անկախութիւն մը ձեռք բերել....:

Ահա այսպէս, սատանան փորներին մտած, և իրենց արիւնոտ քթին ծայրէն անդին չտեսնող Թուրքերը կատաղութեամբ յարձակեցան Հայերուն վրայ: Կռիւ երկրին ամեն կողմը: Ու անբնական չէր ի հարկէ, որ տեղական իշխանութիւնները առհասարակ լուռ հանդիսատեսներ եղան կատարուող բոլոր հսկայական եղեռնագործութեանց: Անոնք, արժանաւոր միջամտութիւն մը չընելէ զատ զաղտնապէս, և երբեմն նոյն խեղ յայտնապէս, բացարձակ կերպով, օգնեցին ու քաջալերեցին Թուրքերը: Ասոր ալ պատճառը պարզ էր: Չէ որ Հայերը Կովկասի մէջ իրենց տիրացած տնտեսական ու բարոյական մեծագոյն ոյժով, Թուրքերէ աւելի վտանգաւոր տարր մը համարուած էին: Ասկէ զատ, կառավարութիւնը ուղած էր միեւն լուծել Հայերէ, որ համարձակած էին իրեն դէմ կանգնիլ, երբ անոնց եկեղեցական կալուածները խլած էր բռնաբար: Հայերը, սակայն, չի նայելով իրենց ինքնապաշտպանական սեղմ պաշմաններուն, սկսան հնար եղած բոլոր ազնիւ միջոցներով դիմադրել վայրենի թշնամիին: Եւ անոնք ոչխարներու պէս չէ մորթուեցան ընդհանրապէս: Պատահեցաւ մինչեւ իսկ, որ դառնազան վայրերու մէջ յաղթանակներ ալ տարին շնորհիւ իրենց մշտարթուն հսկողութեան, և բռնած պաշտպանողական դիրքին:

Զ.

Հայ-թրքական կռիւները Պաքուի մէջ բռնկած էին աւելի սաստիօրէն: Ու այն թաղը, ուր կը բնակէր Ժպիտ, Թուրքերու խուժանական խմբերը յաճախ կ'երեւային: Անոնք կ'անցնէին, կը դառնային, « Մահ Հայերուն » ազադակելով բարձրաձայն: Այդ խուժանախմբերը, որոնք կանոնաւորապէս ղինուած էին, կազմակերպուած Հայ խմբերու վրայ երթալէ կը զգուշանային, և անոնցմէ հեռու կը փախչէին: Անոնք, Հայերու ուղիղ, ճշկատաբայ ու վեհանձն վարմունքներէն բոլորովին զուրկ էին:

Ընդհանրապէս կը յարձակէին անգէն, տկար, կամ առանձին ու անօգնական մնացած Հայերու վրայ, զանոնք կը սպաննէին, և անոնց տուններն ու դիակները կը կողոպտէին:

Ժպիտենց Ռուս սպասուհին, այն օրը, առաւօտուն կանուխ, իր հագուստները հաւաքելով ու ունեցած իրաւունքն ստանալով, հեռացած էր: Անիկա չէր ուղած մնալ Հայու տան մէջ սա համոզմամբ, թէ իրեն վտանգ մը կրնայ պատահիլ....: Վահէ երկու օրէ ի վեր արդէն տնէն դուրս ելած չէր: Իսկ երբ որ սպասուհին մեկնած էր, անիկա տանը դրան տոկու-նութիւնը ստուգելէ, և պէտք եղածին պէս ամրապնդ մը փակելէ ետք, իրենց յարկի պատուհաններու փեղկերն ալ քաշած, և սկսած էր տենդոտ քայլերով ձեմել կիսաստուեր սրահին մէջ: Կանխապէս որոշուած էր, որ եթէ երբեք տունը յարձակման ենթարկուէր, իրենց ալ և վերի յարկը բնակող Հայերն ալ, տանիքէ տանիք անցնելով, պիտի փախչէին:

Որքան որ ալ պատուհաններու փեղկերը քաշուած, բայց անոնց մէջի բարակ ձեղքերէն կարելի էր դիտել տան առջեւի ու դիմացի փողոցները: Նոյնպէս կ'երեւար քիչ մը անդին փռուող հրապարակը, ուր կը սլարգուէր սրտապատառ տեսաբան մը: Այլ և այլ կէտերու վրայ ինկած էին սպաննուածներու մարմիններ: Հոսած արիւններէն գետինը տեղ տեղ ներկուած էր: Ամեն կողմէ և ամեն ուղղութեան վաղողներ կային: Անոնցմէ ոմանք կը կարծէին այս կողմը գտնել իրենց փրկութիւնը: Ուրիշներ հակառակ կողմ մը աւելի ապահով կը համարէին: Փախչողներուն մէջ կային զխաբացներ ու ոտաբոս պիկներ: Երբեմն ալ կը տեսնուէին պատուած հագուստներով մարդիկ ու կանայք, և վրանին ու գլուխին արիւնոտ վիրաւորներ:

Ժպիտ սրահի մէկ պատուհանին առջեւը շարունակ կեցած, փեղկի ձեղքերէն դուրս կը դիտէր: Անոր սիրտը գերաշուգուած և հոգին ալեկոծուած էր, թէ և դարձեալ անոր դէմքին վրայ կ'երեւային ժպիտները: Սակայն այդ ժպիտները, այս անգամ, սովորական ժպիտներէն տարբեր, խորհրդաւոր արտայայտու-

թիւն մը ունէին: Օղը թնգացնող հրադէններու պայթիւնները, արշաւող խուժանախմբերու սպառնալից գոռ ու գոչերը, և տիրող ընդհանուր ահաբեկ խառնաշփոթութիւնն ու ժխորը անոր ուշը չէին գրաւեր բնաւ: Անոր աչքերուն կային միայն գետնատարած դիակներու տեսքը, հոգեւարքներու տանջալից քաշկռտութիւնները, և մահէն փախչողներու զարհուրահար երեւոյթները: Եւ վահէ, որ շարունակ կ'անդրադառնար իր կնոջ գրութեանը վրայ, սաստիկ մտահոգ էր անոր մասին: Բնաւ իր կամքովը չէր, որ անկա լարուած ուշադրութեամբ դրսի սարսափելի կեանքովը կը զբաղէր: Սակայն, դայն պատուհանին առջեւէն ասդին բերելու համար ըրած բոլոր ջանադրութիւնները ապարդիւն եղած էին:

— Դուն պիտի հիւանդանաս այդպէս, ըսաւ վերջապէս անիկա ցած ձայնով, և աղբսական ու սիրազին եղանակով մը:

— Հիւանդներ կան, որ մեզ նման փոտած առողջներէն շատ աւելի գործեր կը տեսնեն այս պահուս, պատասխանեց Ժպիտ: Թանձր քօղ մը մեր երեսին...:

— Այս տեսակ պարագաներու մէջ, զգոյշ ըլլալ պէտք է:

— Գոնէ տիկի մը պէս ուռեցած ու այսքան ծանրացած չըլլայի...:

— Ի՞նչ պիտի ընէիր:

— Այսպէս վախկոտ միւսն մը պէս տունին անկիւնը չէի քաշուեր:

— Բայց, կամայ, առանկ բարձր մի' խօսիր:

— Ծոցդ քար մը դիր:

— Խոհեմութիւն:

— Անշուշտ խոհեմութիւնդ է պատճառը, որ անձնապաշտպանութեան համար առըծանակ մը խակ չունիս:

— Կը խնդրեմ... սիրելի Ժպիտա:

— Ահաւասիկ քաջ ազգային գործիչ մը, որ ճշտապէս կրնայ պատիւ բերել իր ցեղին...: Հիացումներս քեզ, կտրիճ տղամարդ...:

— Այս սոսկալի վայրկեանին ալ կատակ, իմ անուշիկ կիներ:

— Եկու՛ր, եկու՛ր ուրեմն, իմ խեղճուկ էրեկս, որ քեզ պահպանեմ իմ սա անթափանցելի շրջագրեալ-վահանովս, քանի որ դուն այդքան կը վախես:

Է.

Տան առջեւի փողոցէն աղէխարշ ձայն մը բարձրացաւ այդ միջոցին.

— Ի սէր Աստուծոյ, կեցէք, թողէք դիւ...:

Աղէքեկ մազերով, անդէն Հայ մըն էր, որ տասնեակ մը թուրքերու մօջեւէն կը փախէր: Անիկա վերահաս փառնդին հանդէպ բնականէն գեր ի վեր ոյժ մը ստացած, փողոցէն մտաւ հրապարակ, և դարձ դարձիկ ու կրոր շրջանիկ մը ընելէ ետք, ուղղութեամբ դէմի փողոցը: Բայց հազիւ թէ փողոցի մայթին վրայ կրցաւ ոտք դնել, երբ ետեւէն հասնող երկու գնդակներ գետին տապալեցին զայն: Եւ ահա վրայ թափեցան թուրքերը մարդակեր վայրենիներու պէս, և ամեն կողմէ զաշոյններու հարուածներ սկսան իջեցնել անոր մարմնոյն:

Հայը կ'աղաղակէր.

— Դրամներս առէք, մի' մեռցնէք...:

Թուրքերն ալ կ'ըսէին.

— Դրամներդ մերն են արդէն:

— Ուրիշ ինչ որ ուզէք կուտամ...:

— Հայերուն բոլոր հարստութիւններուն մենք տէր պիտի ըլլանք:

— Ընտանիքի տէր եմ... ձեզի գէշութիւն մը չեմ ըրած... խնայեցէք...:

— Խնայել ձեզի, վատ Հայեր, որպէս զի ելլէք մեզ կոտորէք ու մեր ունեցածները կողոպտէք: Հատ մը խակ չպիտի թողուք ձեզմէ:

Եղբարբախտ Հայը, անխնայ իջնող հարուածներուն տակ արիւնշաղախ, հոգեվարքի խուլ հոգեկաններով սկսաւ գետնին

վրայ թապուտիլ, ձիշտ ինչպէս վիզը կտրուած հաւ մը:

Այդ վայրկեանին սակայն, երիտասարդ Հայ մը, զլիսաբաց վազելով կ'անցնէր անկէ, երկու ձեռքն ալ մէյմէկ ատրճանակ բռնած: Անիկա տեսաւ փողոցի մայթին վրայ չարատանջօրէն գալարուող իր արիւնակից եղբայրը: Զգացած բուռն ցաւէն սիրտը կտրտեցաւ, և արիւնը գլուխը խուժեց: Ուզեց որ վրանդի մատնուած աղգակիցը ազատէ: Եւ վիրաւոր առիւծի մը պէս խոյացաւ թուրքերուն վրայ, ու երկու ձեռքի ատրճանակները անոնց ուղղելով, իրարու ետեւէ կրակեց:

Թուրք խմբակը, այս անակնկալ, խիզախ ու անվահէր յարձակումէն յանկարծակիի եկած, ակնթարթի մը մէջ ցիր ու ցան եղաւ հրապարակին շուրջը գտնուող բոլոր փողոցներուն մէջ ու անյայտացաւ: Փախչողներէն երկուքը վիրաւորուելով ինկան քիչ հեռուն, այլևս չի կրնալով շարունակել իրենց ճամբան:

Թուրքերը ցրուելուն պէս, Հայը անմիջապէս մօտեցաւ գետինը արեան ձապաղիքներու մէջ անշարժ տարածուող իր եղբայրակցին, որ երախտագիտական տամուկ նայուածքով մը վերջին շունչը արձակեց:

Երիտասարդը երբ որ ստուգեց, թէ անիկա մեռաւ, իր թափած անօգուտ ջանքէն յուսահատ դառնութեամբ մը լեցուած, արցունքը չի կրցաւ զսպել:

— Աւնդ իմ հէք Հայ եղբայր, որ անհնար եղաւ քեզ ազատել, գոչեց կերկերաձայն, ու մեռեալին բաց մնացած աչքերը գոցեց:

Ու մինչ անիկա կը պատրաստուէր ոտքի ելլել ու ճամբան շարունակել, հրապարակին շրջակայ փողոցներու ծայրերէն երեւան ելան բազմաթիւ թուրքեր, որոնք հայհուհներ արձակելով կ'ընթանային դէպ յառաջ: Սոսկալի էր անոր կացութիւնը: Խուսափելու միջոց մը ու ազատ ճամբայ մը չի կար: Ո՞ր մէկուն պիտի դիմադրէր: Կեանքին վերջն էր: Բայց անիկա, իր այդ մահասարսուռ տաղնապին մէջ նկատեց յանկարծ, թէ դէմի փողոցին վրայ, քիչ մը անդին գտնուող տնէն պատուհան

մը բացուեցաւ, և այնտեղ երեւաց ժպտադէմ կին մը, որ ձեռքերը արագ արագ շարժելով իրեն կը կանչէր:

— Շարժէ, շուտ եկուր, դուռը կը բանամ:

Հայ երիտասարդը մահէն կեանքի վերադարձողի մը յուզումով կայծկլտուն, ուղղուեցաւ դէպի այն տունը, ուրկէ արագահաս նախախնամութիւնը ժպտուն հրեշտակի մը միջոցաւ զինքը կը քաշէր դէպի փրկութիւն:

Ը.

Ժպիտ զինքը ցնցող անդսպութեամբ մը դիտած էր փողոցին այն կենդանի պատկերը, ուր կը լուսադծուէր ծշմարիտ անձնութիւններէն մը մանրամասնութիւնը: Հայ երիտասարդ մը փախած պահուն, ինքզինք վտանգելով, ջանացած էր ազատել աղգակից մը, որ արիւնկղակներու խմբակէ մը շրջապատուած, տեղացող հարուածներէն մահատանջ կը թաւալուէր գետին վրայ, և վէրքերէն հոսող արեան հետ կը քամուէր իր հոգին: Իսկ յետոյ, երբ որ անիկա վիրաւոր եղբայրակցին մահը տեսնելով, իր կեանքը փրկելու մասին մտածած էր, արդէն ուշ էր. ամեն կողմէ հասնող խուժանին ցանցէն շրջապատուած էր: Բայց ժպիտ, Հայ երիտասարդէն առաջ նշմարած էր արդէն դէպի հրապարակ վազող թուրքերը, մինչ անոնք դէմի փողոցներուն մէջ կը գտնուէին դեռ: Ըլլալիքը զուշակելու պէտք չի կար: Ու երբ անիկա նկատեց, որ իր ամուսինը սրահին մէջ ձեմած միջոցին ետեւ դարձաւ, ու դէպի անդին կ'երթար, առիթը բարեպատեհ համարեցաւ մտքէն անցածը կատարելու: Մերենական արագաշարժութեամբ մը բացաւ պատուհանին շրջանակները, յետոյ փեղկերը հրեց, և ունեցած ձայնովը կանչեց վտանգուած Հայուն:

— Խոչ ըրիր դուն, հարցուց Վահէ, դողահար մօտենալով կնոջը, և պատուհանը գոցեց անմիջապէս:

— Ուզեցի որ զուլա քիչ մը դուրս հանեմ սա մեր հաւաքունէն, և ազատ օդ շնչեմ:

— Ամենա ալ պիտի վաճառուինք:

— Դուն կրնամ տանիք ելլել, և հերոսաբար փախչելով ազատիլ:

— Օհ, իրօք պիտի կորսուինք, եթէ...:

— Բաւական ծիծաղաշարժ է սա ողբերգական երեւոյթդ, սիրելիս:

Եւ ժպիտ ուղղուեցաւ դէպի սրահին դուռը: Վահէ անոր հետեւեցաւ:

— Ո՞ւր կ'երթաս այդպէս:

— Զբօսանքի:

— Վար մի՛ երթար դուռը բանալու: Եկ՛ւր:

— Բիչ մը ետքը պիտի դամ:

— Բայց խելքդ թուցուցի՞ր:

— Այո...:

— Ծիշտ որ խենթեցածես:

— Ահա ատոր համար ես ալ կը փութամ դէպի յիմաւրանոց...:

Վահէ ծունկի դալով, կնոջը ոտքերուն փաթթուեցաւ:

— Կեցիր, ժպիտս, կեցիր: Մի՛ երթար: Լսէ խօսքս...:

— Սպասէ քիչիկ մը, իմ՝ սլաքով մանկիկս: Մի՛ վախեր բնաւ ու մի՛ լար: Ես շուտով կը վերադառնամ, ու քեզի կաթիկ կուտամ...:

Ժպիտ արտասովոր կորովով մը, իր ընթացքը խափանող ամուսնոյն ձեռքերէն ինքզինքն ազատելով, դուրս նետուեցաւ սրահէն: Անիկա, հակառակ իր մարմնի ծանրութեանը, թռչունի մը պէս թեթեւան, և ուստոստուն քալուածքով, անմիջապէս իջաւ վար սանդուղէն, և ածապարանքով մը փողոցին դուռը բանալով, զուլիսը դուրս հանեց:

Վահէ, սանդուղին զուլիսը կանգնած, խղճալի ձայնով մը կանչեց անոր հետեւէն: Նոյն իսկ գերիի մը պէս աղաչեց, պաշտօնեցաւ: Վերջապէս տեսնելով, թէ ուեէ կերպով չի կրցաւ դայն կեցնել ու ետ դարձնել, բռնադատուած ակամայութեամբ մը, ոտքերը հետեւէն քաշքշելով, սկսաւ իջնել սանդուղէն,

որպէս զի գէթ դուռը բանալ չի տայ: Իսկ երբ իջնելով դուռը բաց դուռ, յանկարծ ալքեցեալ գօտիէն բեւեռային սառնամանեաց մէջ ինկողի մը պէս, ամբողջ մարմնովը սարսուռաց: Ծնօտը սաստիկ թափով մը երերաց, և ակռաները, այնպէս իրարու զարնուեցան, որ թուեցաւ թէ աղուլոս եղան: Անոր դէմքէն արիւնը փախաւ: Գերեզմանէն ելլող մեռեալ մը դարձաւ: Աչքերուն մէջ ահաւոր երկիւղի ու յուսահատութեան թանձր ամպ մը: Անիկա, կախաղան տանուող մահապարտի մը պէս, քալեց դէպի իր կինը:

Թ.

Հայ երիտասարդին անակնկալ յարձակումէն ցիր ու ցանեղած Թուրքերը, երբ որ հրապարակին շուրջ բոլորը գտնուող փողոցներուն մէջ անյայտացան, եղելութիւնը տարածեցին ամեն կողմ: Ու քիչ ետքը, բազմաթիւ ընկերներու հետ վերստին ետ դարձան, բուռն վրէժխնդրութեամբ մը փրփրած: Անոնք կուգային տեղն ու տեղը փարատելու յանդուգն Հայը, որ զիրենք փախցուցած և իրենց ընկերներէն երկուքը վերադարձ էր: Վստահ էին որ անիկա հրապարակին կողմերը եղած կ'ըլլայ դեռ, քանի, որ իրենց փախած փողոցներէն անոր անցնիլը տեսած չէին: Եւ Հայը, արդէն նկատուած Թուրքերէն, տանք դրան մօտերը կը գտնուէր, երբ որ հրացաններն ու ատրճառակները սկսան որոտար: Գնդակները թէև ամեն զիւսէ դէպի Հայը կը սուրային, բայց չէին դաչեր, անիկա շարժուն զիրքի մը մէջ ըլլալուն համար:

— Կրակ, կրակ, կը մռնչէր խուժանը շարունակ, և հետզհետէ կը մօտենար:

Այն պահուն սակայն, ուր երիտասարդը ոտքը բաց դռնէն ներս դրաւ, գնդակ մը պատուեց անոր գագաթը ու գնաց խրեցաւ պատին մէջ: Հայը երկու ատրճառակներն ալ անդին նետելով, ձեռքերը տարաւ դէպի գլուխը, ուրիշ ուղիւրէն հոսող արիւնը դէմքը ողողեց և իջաւ օսլայաշապկին ու հա-

գուտներուն վրայ: Միւսնոյն ժամանակ անդիմադրելի ուժաթափութիւն մը զգաց: Սիրտը մարեցաւ, աչքերը խաւարեցան: Անիկա ինկաւ վար, ձիշտ դրան մէջտեղը: Ու թուրքերու հրադէնները չի պայթեցան այլեւս: Կարծուեցաւ, թէ Հայը սպաննուեցաւ: Այն ատեն ուրերը շողացին, և դաժան քրքիւններ ու խփուրքներ բարձրացան:

Ժպիտ, չի նայելով իր մարմնի արտակարկառ զիրքին, փերպով մը հակեցաւ դէպի գետնատարած երիտասարդը: Հասկցաւ, որ անիկա ուշաթափ եղած է: Ձեռքերովը սրբեց անոր արիւնլուայ աչքերը, և զայն մշտեց ու ցնցեց, որպէս զի անիկա ինքզինքին գայ:

— Օ՛ն, բարեկամ, ըսաւ Ժպիտ, արթնցիր, քնանալու ժամանակ չէ հիմա:

Ապա իր ամուսինը տեսնելով, յարեց.

— Եկերես, իմ քաջակորով ձագուկս: Ապրիս: Օգնէ ինձի ուրեմն, որ ներս առնենք սա քնամոլ պարոնը:

Վիրաւորեալը հազիւ թէ ներս քաշուած էր, երբ խուժանախմբերը դրան առջեւ հասան: Անոնք սկսան կրակել, ինկողին տիրութիւն ընողներուն վրայ: Մէկէն ի մէկ տունը մանելու վախցան, կասկածելով որ գուցէ ուժանակ ըլլայ ներսը, և կտրտեան մատնուին: Ուստի ուղեցին դրան տեսնել գործը, և հոն գտնուողները սպաննելէ ետք խուժել ներս:

Վահէ գնդակներէն խուսափելու համար, ետ ետ ձգուեցաւ, ու ներս քաշուած կողմնակի անկիւն մը ապաստանեցաւ: Իսկ Ժպիտ, հասած վտանգին առաջին առնելու կտրուկ ու միակ միջոցին դիմեց: Անեղիւղ շարժումով մը յառաջ քալեց, և երկաթեայ ծանրաշարժ դուռը անմիջապէս գոցելու ձիգ մը ըրաւ: Բայց չաջողեցաւ, վասն զի գնդակ մը եկաւ, ծակեց անոր աջ թեւը:

— Աւիր վարձքդ, սիրուն քած... հրհուացին դրան թուրքերը, իրենց Մոնկոլեան դէմքերուն վրայ հրէշային ժպիտ մը դնելով:

— Ո՛չ, պատասխանեց Ժպիտ անոնց լեզուով:

Եւ անիկա, իր վերքը առ ոչինչ գրելով, ծռեցաւ, ու ձեռքն

երկնցուց դրան ետեւը, փրկութեան վերջին փորձ մը ընելու րոպէածին մտածումով մը:

— Քանի որ առած վարձքէդ զո՛հ չես, ահա քեզի նոր պարգեւներ, ծաղրաբանեցին թուրքերը, և դարձեալ տեղացուցին քանի մը գնդակներ:

Այդ գնդակներէն մէկը Ժպիտի կուրծքին մէջը խրեցաւ: Սակայն, Ժպիտ, տարապայման և բռնի ոյժ մը ի գործ դրաւ ինքն իր վրայ այս անգամ, ծռած տեղէն շտկուեցաւ, ու իր ձեռքերուն մէջ իբր թէ բան մը բռնած, ժպտուն դէմքով, համարձակօրէն, գնաց մինչեւ դրան սեմին առջեւ: Ու այն տեղ, ամբերուն պարունակութիւնը խուժանին վրայ նետելու պէս շարժում մը ընելով, գոչեց բարձրաձայն.

— Ուրեմն, այս ոսկեգունդն ալ իմ կողմէ ձեզի նուէր...

Թուրքերը, Ժպիտի ըրած այդ շարժումը տեսնելուն պէս, ահաւոր սոսկումի ոստում մը ըրին դէպի ետեւ:

— Ռումբ է... ռումբ է... դիւահարի աղաղակներ փրթցուցին անոնք, և ակնթարթի մը մէջ տանը առջեւէն ցրուեցան, ձիշտ ինչպէս բռնաշունչ քամիէ մը փողոցին փողիները կը սրբուին...

— Հա, հա, հա, ոչխարամիտ գաղաններ..., խեղդուկ ծիծաղ մը արձակեց Ժպիտ, և ձախ ձեռքը արիւնաբուլիս կրծքին վրայ դրած, ետ ետ գնաց ու ինկաւ վիրաւոր երիտասարդին քովը:

Ժ.

Երբ որ Վահէ խուժանին ցրուին ու միւսնոյն ժամանակ կնոջը վիրաւոր վար իշխալը նշմարեց, իր սառած էութեան յանկարծուտ տաքնալն ու եռ գալը զգաց: Անիկա, ապաստանած անկիւնէն ասդին նետուեցաւ, և գետնատարած կնոջը առջեւ կանգնելով, պահ մը մնաց շուարած զիրքի մէջ, չզիտնալով ինչ ընելը:

Այդ միջոցին, Ժպիտ գլուխը դարձուց յուշիկ, դուրսը դիտեց, և դարձեալ ծիծաղեցաւ.

— Հն, հն, հն, ապուշ հրէշները...

Յետոյ իր ամուսնոյն ուղղեց խօսքը.

— Ի՞նչպէս, իմ սիրելի Վահէս, պարապ ձեռքիս գործած հրաշքին հաւնեցար:

Այս խօսքերուն ի պատասխան, մորմոքալի բացադանչու թիւն մը հանեց Վահէ: Անիկա ծոնկի էկաւ, և թեւերովը կնոջը գլուխը շրջապատել ուղեց: Բայց Ժպիտ պատուիրեց անոր.

— Գնա նախ դուռը դոցէ: Գոռանքներդ ետքը:

Վահէ տենդայոյզ ածապարանքով մը դոցեց դուռը: Սաւաշն վերադարձին կնոջը աչքերը բաց չգտաւ: Եւ անիկա, այս անգամ, իր առջեւ պարզուող ահռելի իրականութենէն աւելի խորապէս աղղուելով, կայծակնահարի ցնցում մը ունեցաւ: Անոր սիրտը կծկուեցաւ սաստկօրէն, և շնչափողը սեղմուեցաւ մամուլի թափով: Զգացած սոսկալի ամօթէն, խղճահարութենէն, վիշտէն ու յուսահատութենէն խեղդուելու գալարում մը ունեցաւ: Զղածգորէն երերցող ձեռքերը ինքնաբերաբար բարձրացան դէպի կոկորդը, ու հագած շապկին օձիքը փեթտեցին: Անիկա շնչահեղձ ըլլալու վիճակի մը հասած էր գրեթէ: Բայց, յանկարծ, անոր սիրտը աղաւ շարժում մը ունեցաւ, փշու, յորդեցաւ, և արցունքի փրկարար առուակ մը աչքերէն հոսիլ սկսաւ: Այն ատեն, Վահէ, դառնակակիճ հեկեկանքներ արձակելով՝ խափանեցաւ կնոջը վրայ, և իր մատներովը բացաւ անոր աչքերը, որոնք դարձեալ գոցուեցան:

— Բայց, բայց աչքերդ, Ժպիտ, դոցեց անիկա աղերսագին: Բայց աչքերդ, իմ երկնային աննման հրեշտակո, ու ըսէ ինձի, թէ ինչ եղար: Ո՛հ, ինչ եղար: Բայց ես չեմ թողուր, որ դուն Բառամիս, աննման գեղով ու բոցրով փթթած իմ ծաղիկս: Ո՛հ, դուն չպիտի թառամիտ: Բայց աչքերդ: Ձեռք բանար: Ինչո՞ւ: Զպիտի բանաւ: Հասէք, հասէք ու տեսէք թէ Ժպիտս ինչ եղաւ...

Տան վերի յարկաբաժինը բնակող երկու ծերունի ամուսինները լսեցին Վահէի յուսահատ աղաղակները, և փութացին

վար իջնել: Ասոնք մինչեւ այդ ժամանակ շփոթութեան մէջ մնացած էին, որոշապէս չգիտնալով, թէ վարը ինչ անցած դարձած էր: Միայն թէ հասկցած էին, որ գրգռուած խոժանը նախ տանը առջեւ հաւաքուած, և ապա բանէ մը վախնալով, անմիջապէս չքուած էր, որով իրենք փրկուած էին, և այլեւս պէտք չէր մնացած տանիք ելլելու ու փախչելու: Եւ մինչ վարէն լուր մը առնելու կը հետամտէին, Վահէի արտասովոր ձայնը աւիւն, և իջան վար: Ասոնք մէկ ակնարկով հասկցան, ինչ որ պատահած էր: Ու իրենց յուզումը զսպելով, նախ ջանացին Վահէն կնոջը քովէն հեռացնելու:

— Օհ, թողէք, թողէք, վերագոցեց Վահէ, ինքնիրմէ ելած: Զիս մի՛ հեռացէք ինձ կենդանութիւն տուող հողիէս:

— Պէտք է հանգիստ ձգել զինքը, հասկցուց անոր ծերունի դրացին հանդարտօրէն:

— Իմացէք, որ ես վախկոտ մը, վատ մը, մարդ անունը կրելու անարժան, և ամենաստոր մէկն եմ: Ամօթ ու նախատինք ինձի:

— Դուն քեզի եկուր, տղաս:

— Անիկա հերոսաբար վտանգին դեմ վազեց, սա արիւն ևակից եղբայրը ազատելու համար: Միեւնոյն ժամանակ, այդ առթիւ մեր վտանգուած կեանքերն ալ փրկեց քաջութեամբ ու հնարամտութեամբ: Իր անձը գոհել ուղեց ամենուս համար: Իմ ընելիքս ան ըրաւ: Մինչդեռ ես, անիծապարտ եսամոլու իմ ընելիքս ան ըրաւ: Մինչդեռ ես, անիծապարտ եսամոլու թեամբ մը ու ամենավատ վախկոտութեամբ մը ծակէ ծակ մտայ: Հազար ամօթ ու նախատինք ինձի: Թէք իմ երեսիս:

— Պարոն Վահէ...

— Այո, ես իմ ամենախայտառակ ընթացքովս պատճառ եղայ, որ իմ երկնային քաջարի ու ժպտուն հրեշտակս դարձաւ, ինչպէս: Հիմա ես ինչ պիտի ընեմ...

— Բայց քիչ մը համբերէ տեսներ: Փառք Աստուծոյ, անիկա ողջ է: Այդքան յուսահատելու պէտք չկայ:

— Իրաւ, իրաւ կ'ըսէք, որ յուսահատելու պէտք չկայ:

Այդ պահուն սակայն, Ժպիտ հոգեվարքի երեւոյթ մը ստացաւ, և սկսաւ դժուարութեամբ շունչ առնել ու խոկալ:

և աչքերը բացաւ: Նախ անցած դարձածը մտաբերելու արտայայտութիւն մը ունեցաւ: Ապա, դարմայմամբ, և փոխն ի փոխ զինք շրջապատողներուն նայեցաւ, ժպտեցաւ ու ըսաւ մեղմաձայն.

— Բարեւ ձեզ: Դժն է՞ ինձմէ, սիրելի աշակերտներս:

— Ժպիտ, պտտկաց Վահէ, զգացած ահազին երջանկութեանը չկրնալով զիմանալ:

— Լճաւ, բայց ուր է դասադիրքերնիդ, հարցուց Ժպիտ նոյն եղանակաւ:

— Դասադիրքերնիս դուն ես, կմկմաց բարեբարեալ երկտասարկը հիացումով ու պաշտումով: Դուն քու անձնական օրինակով մարդկային ամենէն նուիրական պարտականութեան դասը կուտաս մեզի, այն է...:

— Ժպտիլ:

— Գոյութիւնս քեզ կը պարտիմ, իմ վեհանայ թուրիկս:

— Ես ալ քեզի պէս դբօսանք մը կատարեցի, ուր՝ ոչինչ: Բայց կեանքիս մէջ չեմ յիշեր ուրիշ ունէ դբօս ուր այսքան մեծ հաճոյք ու երջանկութիւն պատճառած լար ինծի:

— Ե՞ս ինչ ըրի, հապա ես ինչ ըրի... դառնազին եղա նակով մը կրկնեց Վահէ:

— Ձեռքս պահ, տեսնեմ:

— Վշտացած չեմ ինձմէ, Ժպիտ:

— Ո՛չ, որովհետեւ կը տեսնեմ թէ կաշիէդ դուրս ելած է այլեւս:

— Այո՛, իմ պաշտելիս, պիտի ջանամ աչտուհետեւ ճշմարիտ անձնուիրութեամբ մը հետեւիլ պարտականութիւններուն:

— Ի՞նչպէս կը դբօս դուն քեզ, Տիկին Ժպիտ, խօսք խառնուեցաւ զրացուհին, ձայնին մէջ մայրական զուրգուրանք մը դնելով:

— Շատ լաւ, իմ բարեսիրտ մայրիկս:

— Դուն քաջ ու բարի աղջիկ մըն ես, գովաբանեց զայն

ձերակ զրացին: Շուտով պիտի աղէկնաս և դեռ ուրիշ շատ քաջութիւններ ու բարիքներ պիտի դործես:

— Գիտեմ թէ բժիշկ բերեցն անկարելի է, բայց կրնամ երթալ և խորհուրդ մը առնել զէթ, որոշեց Վահէ, և ուղղուեցաւ զէսի դուռը:

— Ատիկա իմ դործս է. պէտք է որ ես երթամ, յայտարարեց ծառայելու պատրաստակամ վիրաւոր երիտասարդը, և ոտքի ելաւ:

— Եւ ո՛չ մէկդ, կամք յայտնեց Ժպիտ: Զուր տեղը մարթերեղ պիտի ծակծկուի: Ես ինքս արդէն պիտի երթամ հիմա...:

— Ո՛ւր, հարցուց Վահէ շփոթուած:

— Բժիշկներու բժշկին: Իսկ դուն Վահէ, այս օրուրնէ քու խոտմանդ կատարմանը:

Ժպիտ լուեց պահ մը: Ու երբ որ վերադառնալ խօսիլ սկսաւ, բերուն ծանրացած և ձայնն աւելի տկարացած էր:

— Ծնողացս ժպիտ մը, յարեց անիկա, դժուարութեամբ քաշելով, և նայուածքին փայլը կորսնցուցած:

Ամենն ալ, լուռ ու անշարժ, չբացածի պէս մնացին:

Ժպիտի աչքերը դոյուեցան, և շրթունքներէն դուրս ելաւ ո՛ր շշուշ մը.

— Ողջոյն ձեզ... ժպտուն հրեշտակներ...:

Ասանք եղան Ժպիտի վերջին խօսքերը: Ու անիկա մեռաւ, Դմբին վրայ թողելով գերազոյն երջանկութեան մը կենդանի արտայայտութիւնը, յաւիտեան անանց ուրախ ժպիտ մը:

ՀԱՄԱՐՈՅՐԸ

ԱՆՁԻՆՔ

ԼԵՒՈՆ (Լիւրաւոր), ԿԱՏԱՐԻՆԷ, ՄԻՔԱՅԷԼ, ՄԱՐԳԱՐ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ (Կարմիր Խաչի կամաւոր անդամներ):

(Դեպքը տեղի կ'ունենայ 1905 ին, Կովկասի Հայ-թրքական կռուի ընթացին: Տեսարանը կը ներկայացնէ Թիֆլիզի ձիւնապատ մէկ փողոցը):

ՏԵՍԻՒ Ա.

ԼԵՒՈՆ ԱՌԱՆՁԻՆ

ԼԵՒՈՆ. — (Գլուխը վեր առնելով, երկիւղալից նա-յուածով մը շուրջը կը դիտէ): Ամբողջ խուճի մըն էր, որ վրաս յարձակեցաւ: Ու ես, անխնայ հարուածներու տակ ինկայ, ինքզինքս կորսնցուցի...: Եթէ զէնք մը ունենայի վրաս...: (Յուսահասօրէն) Բայց ես մինակ եմ, չկայ Թա-մարս, որ խնամէ ու մխիթարէ զիս: (Դողդողալով) Ի՛նչ ցուրտ: Կը պաղիմ: Դուն ի՛նչ պիտի ըլլաս արգեօք, իմ հրեշ-տակս, երբ որ զիս այս վիճակիս մէջ տեսնես: Դեռ քանի ամիս եղաւ, որ միացանք, ու հիմա...: (Ձայնէ մը անհարեկ կը ցնցուի): Նորէն գազանները...: (Կը կործի գետին):

ՏԵՍԻՒ Բ.

ԼԵՒՈՆ, ԿԱՏԱՐԻՆԷ, ՄԻՔԱՅԷԼ, ՄԱՐԳԱՐ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. — Ահաւասիկ Հայ վերաւոր մըն ալ: (Ձեռ-քին դրօշակը վար կը դնէ):

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — Ո՛րքան արիւն կորսնցուցած է այս խեղճ երիտասարդը: Գործի սկիւնք:

ՄԻՔԱՅԷԼ. — (Լեռունը ֆննելով): Մարած է: Սթափե-ցուցիք:

ՄԱՐԳԱՐ. — (Ձեռքի պայուսակէն տուակ մը հա-նելով կուտայ Միֆայէլին): Ահա ձեր ուղածը, բժիշկ:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — Վերքը ինչպէս է:

ՄԻՔԱՅԷԼ. — Մահացու:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — Մեղք: Այնու ամենայնիւ ջանք մը ընելու է: Գուցէ արդիւնք մը յառաջ գայ:

ՄԻՔԱՅԷԼ. — Կարելի է վերքը կապել: (Սրտիկեցողիչը Լեռունի ֆրիկ կը բռնէ):

ԼԵՒՈՆ. — (Այնքան բանալով, սարսափահար): Կ'ա-ղաչեմ, մի՛ սպաննէք զիս...: Խնայեցէք ինձի...: Խնայեցէք իմ խեղճ կնոջս...:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Գորգուռանով կը շրջապատէ Լե-ռունը): Սիրելի եղբայր, մենք քու ազգակիցներդ ու բարե-կամներդ ենք: Եկած ենք քովդ, որ քեզ օգնենք, վերքդ կա-պենք:

ԼԵՒՈՆ. — Իրաւ: Դուք երկնային մխիթարիչ հրեշտակ-ներ էք ուրեմն, որ քովս կուգաք: Շնորհակալ եմ: Բայց ո՛ր է Թամարս:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Յուզուած): Թամարդ...:

ԼԵՒՈՆ. — (Լալագին): Այո, Թամարս, իմ բարի, իմ քաղցրիկ, իմ սիրունիկ Թամարս:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — Վաշրկեան մը, հոգեակս, և փափաք պիտի կատարուի: Բայց նախ վերքդ կապենք: (Միֆայէլի աջակցութեամբ Լեռունի վերքը կը կապէ):

ԼԵՒՈՆ. — Ի՛նչպէս կը պապակիմ: Քիչ մը ջուր չունիք, որ տաք ինձի:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Միֆայէլի հետ ակնարկ մը փոխա-նակելէ ետք Մարգարին): Քիչ մը ջուր, խնդրեմ:

ՄԱՐԳԱՐ. — (Ջրով լեցուն գաւաթը Կատարինին կարկառելով): Հրամայեցէք, քոյր Կատար:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — Ա՛ռ, իմ սիրելի եղբայր, իմէ՛, և թող

այս ջուրը մատուցի մը զօրաւոր ջրին պէս քեզ փրկութիւն պարգեւէ: (Լեռնի գրոխը վեր կ'առնէ, եւ գաւառը կը սանի անոր շրթունքներուն:)

ԼԵՒՈՆ. — (Խուշոր: Օ՛, բարի քուրիկ, կարծես թէ վրաս հողի եկաւ: Ինձի կեանք տուիր այս ջրովը: Վարձքդ Աստուծոյ: Հիմա օգնէ ինձի, որ Թամարին քով երթամ: Եթէ ես աւելի ուշանամ, անկա մշտէն կը մեռնի: (Յանկարծ մեռելի գոյն կը ստանայ:)) Ի՞նչ կ'ըլլամ...: (Լեզուն կը ծանրանայ, եւ նայուածքը կը դառնայ անորոշ:)) Այո՛ դուն ես, Թամար...: Լաւ որ ձայնս աւելի ու հասար...: ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Լեռնի գրոխը իր ծունկին վրայ դնելով:)) Աստուած իմ...:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. — Կ'երեւոյ թէ կը դառանցէ:

ՄԻՔԱՅԷԼ. — Վերջին վայրկեանն է:

ԼԵՒՈՆ. — (Տարտաւ նայուածքը Կատարինէին ուղղելով:)) Գրկէ զիս, իմ պաշտելիս...:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Մեկուսի:)) Իր կինը կը կարծէ: Հէք Թամար...: (Դառնադիւն:)) Անդ, որ այս վիճակին մէջ գտանք զինքը, և չլրցանք օգտակար ըլլալ իրեն:

ՄԱՐԳԱՐ. — Բայց քոյր Կատար, կ'ուզէիք որ ամեն օրնութիւն յաջող արդիւնք ունենայ:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. — Մոռցմբ թէ այսօր քանինքը փրկուեցան:

ՄԻՔԱՅԷԼ. — Այդ թշուառին համար մեծ երջանկութիւն մըն է, որ իր մահուան բողբոյսին այսպէս սիրով ու զուրգութեամբ կը շրջապատէր զինքը:

ԼԵՒՈՆ. — (Միշտ Կատարինէին նայելով:)) Համբար մը, Թամարիկ... որ այս ցաւէս աղաւթիմ... ոտքի ելլեմ...:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Աչքերը շեղուած: Մտածկոտ: Լեռնի գրխուն մագերը շոյելով:)) Համբար...:

ԼԵՒՈՆ. — Այո:

ԿԱՏԱՐԻՆԷ. — (Անկարան:)) Ահաւասիկ: (Կը ծոխ, կը հարկուրէ Լեռնը:)) Գնհ ես հիմա:

ԼԵՒՈՆ. — Եր...ջա...նիկ: (Կը մեռնի:)

Խ Ա Չ Ը

Կարճ էր հասակով, և զիրուկ մարմնով:
Դէմը արեւէն այրուած, մօրուք ու
պէխ աղէքեկած:

Թափթփած հագուստ մը կը կրէր, որուն
գոյնն ալ եղծուած էր:

Քիչ մը կաղ էր, ի բնէ էր:

Կը ըսէր՝ թէ ինք Հայաստան է ծնած,
և երկտասարդ՝ Կովկաս տարագրուած:

Քահանայ մըն էր այս մարդը,
Խորխոռունի մականունը:

*
* *

Պարու քաղաքին տէրաւորները, հիւր մը
ունեցան օրին մէկը:

Այդ անպատեղին, նոյն ինք Խորխոռունին:

Պարագայի մը տակ, եկած էր նախաշտաբ:

Տէրաւորները ծուռ նայեցան, և խիստ շատ

հակառակեցան:

Բայց անիկա չանձրկեցաւ, ապիւ

նկաւ՝ անդին ինկաւ:

Եւ կերպով մը յաջողելով,
հաստատուեցաւ ընտանիքով:

*
* *

Ճիշդ աչք ատեններ, խել մը խեղճ Հայեր,
քաղաքէն քիչ անդին, զիւղակ մը
հիմնեցին:

Եւ որովհետեւ անհովիւ էին,
քաղաքի տէրտըրոյը զիմնեցին:

Այդ տէրտէրներն ալ կեղալ մը արին,
և Խորխոռունին Հայ գեղ նետեցին:

Մարդը լռեց, ու համբերեց:

Դժբախտ աղքատ մը, ինչպէս իր հօտը:

Բայց բարի յոյսը, միշտ հոգւոյն խորը:

*
* *

Պաքու դարձեալ իրար է անցեր,
ջարդող քանդող ոտքի են ելեր...:

Մեռել մը կայ Հայ գեղը, և ծանրացեր զեակը:

Անտանդ կը թուի քաղքին շուրջը, ուստի
կը առաջարկէ տէրտէրը:

— Արիք, որդիք, սա մեր թշուառ հանգուց-
եալը, տանինք դնենք գերեզմանը:

Կը կազմուի թափօրը, երիտասարդ բոլորը:

Եւ կը ուղղուին հանգստոցը, որ գե-
ղէն հեռու է ճիշդ ժամ մը:

*
* *

Լուիկ է հողվորտիքը, խաղաղիկ բորբոսիքը:

Փոս կը լիջեցնեն մեռելը, կը սկսին

վրայ տալ հողը:

Եւ ահա պայթիւն մը, Թուրքերու վռհմակ մը:

Արդէն կաղմ՝ պատրաստ հայորդիները, կը
վազեն շխտակ դէպի Թուրքերը:

Ու իրարու ետեւ կը իյնան, անմիջապէս
կը անհետանան:

Խորխոռունին անդէն ու շուարուն,
կաղ կաղ քայլեր կը առնէ մոլորուն:

*
* *

Բայց մէկէն ի մէկ կեցաւ ան սահմուած,
տեսնելով դէմը քանի մը Թուրք կանգնած:

Ալ հնար չէ փախչիլ, վտանգէն աղատիլ:

Աղօթք մը ըսաւ, երկինք նայեցաւ.
յետոյ խաչը վեր բռնելով, աղաղակեց
բարձր ձայնով.

— Յնչց տուր ոյժդ, զօրութիւնդ:

Պիղծ գնդակ մը, փշրեց խաչը:

Ուրիշ գնդակներ ալ տեղացին, ու
Խորխոռունին ինկաւ գետին:

*
* *

Քաղաքը տակաւ հանդարտեցաւ,
տէր-հօր գոյժն ալ տարածուեցաւ:

Մարմինը դռան ծակիկուած, գետինները
քաշկուտուած:

Կծկուած աջ ձեռքին մէջը, փշրուած
խաչին բրդուճը:

Աչքերը բաց էր մնացած, մէջը բողոք
մը քարացած...:

Հաւատքի գէնքը, փրկած չէր զինքը:

չէր Խորխոռունի, յուսախնայ հոգի...:

Հ Ա Ր Ս Ա Ն Ի Ք

ՊԱՏԿԵՐ ԱՌԱՋԻՆ

«ԿՅՅՅԷ» ՆՇՐՈՒ ԱՐՁԱԳԱՆԳԸ

(Տեսարանը կը ներկայացնէ Պարսկաստանի Ղարաղաղ զաւառի Հայ գիւղերէն միայն մեջ յայցնի Կրպոյնեց տան մէկ սենեակը: Անկիւն մը կ'ըսէ կը վառի: Աղօս յոյսի մը ու բարակ ծուխի մը մեջ կ'երեւայ հարսանեաց հանդիսականներու երկսեռ մեծ խումբը, ծաղապսիկ նսած: Առանձին, իրարու քով, հարսն ու փեսան: Մեջ տեղը, գետնին վրայ սիւնոց մը, գինիի շիշեր, բաժակներ, եւ ուտելիքներ:)

(Գեպը կը պատահի 1910ին)

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Շատ շնորհակալ ենք ամենեւէր ալ, որ մեզ յարգելով, հաւաքուեցաք նորէն: Ինտո՞ր քիթերնէս ու բերաննէս բերին մեր հաբանիքը առջի օրը այդ անիրաւ ալլաղքները: Այնքան դուրս անցուցինք, որ շիտակը ըսելով, մէկ չէր վաչեր այս հաբանիքը շարունակել: Բայց խորհելով որ զայն կ'իստաթ թողուլը բախտաբեր չէ, ուղեցինք լմացեւ այսօր: Ասկիւ կարելի է բարի պատճառ մըն ալ կ'ըլլայ, որ մենք

շատ չենք մոմտար առջի օրուան պատահածին վրայ, ու անօգուտ տեղը չենք մաշուիր: Բան մը, որ մը եղած, վերջացած է:

ՄԱՏՈՅԵՆՑ ԱԿՕ. — Միթէ երբեք կրնանք վայրկեան մը խօլ մտքերնէս հանել տեղի ունեցած դէպքը, Կրպոյնեց հայրիկ: Այն ինչ լսելը ու ստիպի սպառնալիքով մը վրանիս եկան ու մեզ պլոկեցին: Տարիներու քրտնաջան աշխատութեան արդիւնքն էր մեր հատուցած այդ փրկանքի գումարը:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Իրաւ է ըսածդ Ակօ, իմ աչքերուն լոյսը, բայց եթէ չի տայինք, ետքը աւելի դէշ արտիւլլար:

ԱՌԱՔԵՂ ԱՐԵՐ. — Որովհետեւ եկողները շատուոր, և ամենն ալ սատարիկ զինուած էին: Թշուառական Կուզ Հասանն ալ անոնց գլուխը:

ԴԱԻՐԷԺԵՆՑ ՅՈՎՍԷՓ. — Առանց այդ գաղանի զրդումին ու առանց անոր առաջնորդութեանը, արդէն կարելի չէր, որ այդ խառնակութիւնը համարձակէր քալել մեր գեղին վրայ:

ԱՌԱՔԵՂ ԱՐԵՐ. — Կրակներ թափի անոր գլխուն: Ըսածիդ պէս, Յովսէփ, բոլոր չարիքներուն պատճառը ան է: Մէկալ աւաղակներն ալ միշտ անոր կը նային ու անկէ օրինակ կ'առնեն: Հերիք չէ որ մեզմէ և ուրիշ Հայ գեղերէ շարունակ ըրած յափշտակութիւններէն այնքան հարստացած է այդ անօրէնը, նորէն իր անկուշտ աչքերը կը անկէ մեր ունեցածին վրայ: Անոր դորձած ոճիրներն ալ շատ են: Ինչ ըսենք, Աստուծոյ ողորմութիւնը հասնի մեզի ալ ու Տաճկացուցի մեր Հայ եղբայրներուն ալ:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Ամէն, ամէն: Ու մաղթենք մառաւանդ, որ մեզմէ առաջ Տաճկացուցի մեր եղբայրներուն հասնի Աստուծոյ ողորմութիւնը, ինչու որ անոնք մեզմէ շատ աւելի անբախտ, և դառն ու ցաւալի վիճակներ տեսած են ու դեռ եւս կը տեսնեն: Մենք հաղար փառք տալու ենք Տիրոջը, որ առջի օրուան փորձանքը անցուցինք առանց հոգու կորուստի, ու այսօր ալ մեզ անհանգստացնող վախ մը չունինք:

Յանքեր ուրեմն սա մեր զինները, անուշ ընենք, ու փճացած տրամադրություններնիս սեղը բերենք քիչ մը: Ալ հերիք է, որքան որ տխուր տրտում մնացինք: Օգնւոր ինչ:

ՎԱՐԴՈՅԵՆՑ ՕՀԱՆ. — Անանկ է, և կարծեմ թէ մասամբ, արտական ալ ենք մեր տրամադրությունը փոխելու, ի սեր սա Գրիգոր, որ նոր կեանքի մը մէջ կը մտնէ: Գոնէ զուարթութեան քօղով մը պատեալու ենք երեսներս, որպէս զի մեր հարսն ու փեսան ալ ուրախ սրտով վայելեն իրենց երջանկութիւնը:

ԱՌԱՔԵԼ ԱՅԵՐ. — Ահա մեր կեանքը ասանկ է: Մեր ամենաերջանիկ բողոքներուն իսկ, մեզ տխրեցնող պատճառ մը կ'ըլլայ միշտ:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Խմենք, ու տրամադրութեաննուս հետ մարմիննիս ալ տաքցնենք: Եթէ ոչ իրաւ որ պիտի պաղք կարէր զրօն ձիւնին ու փուքին ազդեցութենէն: Բայց հիմա հարց է, թէ ամենէն առաջ որո՞ւ կենացը պիտի խմենք:

ՄԱՏՈՅԵՆՑ ԱԿՕ. — Խօսք չկայ, որ ամենէն առաջ մեր փրկելի ընկեր ու նոր փեսայ քաջ Աղասի, և նազելի քոյրիկ նոր հարս Անգինի կենացը պիտի խմենք: (Երկու բաժակի մէջ գինի լեցնելով կը տանի հարսին ու փեսային կոտակայ):

ՎԱՐԴՈՅԵՆՑ ՕՀԱՆ. — (Գինիի բաժակը բարձրացընելով): Կ'առաջարկեմ ուրեմն մեր օրուան թագաւորին ու բազուկին կենացը:

ԱՄԵՔԵԼ. — (Հետեւելով): Շատ ապրիք, հարս ու փեսայ, ու բախտաւոր ըլլաք: (Կը խմեն):

ԱՂԱՍԻ. — (Բաժակը ձեռքը, կանգնելով): Իմ ամենաիրելի ազգականներս ու բարեկամներս, բոլորէդ ալ շնորհակալ եմ ի խոր սրտէ: Քիչ մը առաջ մեր անմահ ընկեր Աիօն Բաջ Աղասի կոչեց զիս: Ես իրաւ որ կը կարմրիմ, տեսնելով թէ այդ անմահ հերոսին ու իմ ջնջին անձին միջեւ հաղարար լեռներ ու ծովեր կան: Ան հըր, ես հըր: Ամենալէս պետիւնը կ'անցնիմ մանաւանդ, յիշելով մեր համայնքի զլսուած պատահած առջի օրուան դէպքը, երբ ես նոյն միջոցին կ'առաջարկեմ մը պէս տունը մնացի...:

ԳԱՌԷՏԵՆՑ ՅՈՎՍԷՓ. — Դուն քու քաջ տղամարդութեանդ ապացոյցը շատ անգամներ տուած ես, Աղասի: Աստիճանաբար մի՛ յուզուիր: Իսկ առջի օրը ոչ թէ դուն էիր, որ դուրս չեկար անէն, այլ մենք չի թողուցինք որ ելլես: Դուն ինքզինքդ չպիտի կրեայիր դուրս այլ թշուառականներու անբախտ ասկարիութեանը առջեւ, ու անշուշտ անոնց վրայ պիտի յարձակէիր:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Եւ շատ անբախտութիւններ յառաջ պիտի գային:

ԱՂԱՍԻ. — Դուցէ: Ձեմ գիտեք: Իրողութիւնը այն է միայն, թէ առջի օրուան չարիքը մինչեւ հիմա պատահածնէն ընդհատուած էր, գէթ մեր գեղին համար: Ու ես ըսէն բոլորովին տարբեր էր, գէթ մեր գեղին համար: Ու ես չեմ կարծեր թէ խնդիրը վերջացած է...: Անոնք գուցէ շուտով նորէն դան փրանիս: Մեր մեծ զօրախառութիւնը այն սեղ է, որ այդ փրկանքի գումարին հատուցումով փաստ մը տուինք: Թէ մենք տկար ենք իրենց ոյժին դէմ: Ուրեմն անոնք հետզհետէ աւելի յառաջ պիտի երթան, ուղղակի մեզ խողտուել պիտի ջանան, և ասիկէ ետք ալ բացարձակապէս մեր մասին ու արկնովը սնանիլ պիտի ուզեն: Ձե՛ք որ մեզ տկար դասն, և իրենց անիրաւութիւնը պատժող իշխանութիւն մը գոյութիւն չունի...:

ԳԱՌԷՏԵՆՑ ՅՈՎՍԷՓ. — Շատ ջիւղակ են Աղասիի նկատողութիւնները:

ԱՌԱՔԵԼ ԱՅԵՐ. — Բայց և այնպէս, Աղասի, իմ սիրելի փեսաս, աշխատելու է կարելի եղածին չափ խոհեմութիւնը ձեռքէ չթողուլ: Մեծ չարիքէ մը ազատուելու համար պարտաւոր եմ կրելը յանձն առնելու է: Իսկ երբ անոնք վրանիս չարիք մը կրելը յանձն առնելու է: Իսկ երբ անոնք վրանիս յարձակին ուղղակի մեզ ոչնչացնելու նպատակաւ, ինչպէս ըրած են ուրիշ Հայ գեղերու, այն ատեն անշուշտ ասանկ չպիտի վարուինք:

ԱՂԱՍԻ. — Այո, պատուական հայրս, այն ատեն բնականաբար, ստիպուած, գոյութիւննիս ցոյց պիտի տանք, և ամեն գնով մենք մեզ պիտի պաշտպանենք: Միայն թէ ուշ

ԱՆԳԻՆ. — (Լացը աւելի ցածցնելով.) Երանի թէ դժոխքի կրակներուն մէջը իյնայի ու այրուէի: Այս ինչ ձիւն էր որ պլիտու եկաւ: Ընչպէս բաժնեցին զիս իմ սիրելիներէս: Արդեօք հիմա իմ քան կը տանջուիս ինծի համար, իմ անմահ նշանածս, իմ տէրս, իմ սէրս ու կեանքս: Ուրախ հարսնիքնիս նախ տխրութեան ու յետոյ սարսափի փոխուեցաւ: Այն ինչ զարհուրեցի կռիւ էր: Շարունակ աչքերուս առջեւ է անկաւ: Ընկերներէդ ոմանք մեռած, ոմանք վիրաւոր, մնացածները հաւածուած, միմեկի, անմալիս առիւծի մը պէս, ինչպէս զիշատիչներու ահագին խումբին վրայ յարձակեցար կրկին ու կրկին անգամ, և հրացանիդ կոթովը զիւսներ փռեցիր գետինը: Ետքը..., զազանները ետեւի կողմէդ, զնոսիլ բռնեցին քեզ: Ու ինկար վար, վիրաւորուած: Այն ատեն Անգլինդ քովէդ քաշկուտելով, դեղէն դուրս հանեցին:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Բայց նորէն այդպէս ողբեր պիտի լսես ու արցունքներ թափես: Յաւդ ինչ է...:

ԱՆԳԻՆ. — Գիտես թէ ուր կը տանին զիս, այս սաղա-յէլները:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Սա անիծեալ լեզուն ձգէ մէկ կողմ՝ այլևս, որ ըսածդ ես ալ հասկնամ:

ԱՆԳԻՆ. — Ինչ պիտի ըլլայ վախճանս: Մեռնելու միջոց մը գտնէի, և կամ սա տեղը սառէի, մնայի: Բայց ինչ կ'ըսեմ. միթէ կրնամ մեռնիլ առանց քեզ տեսնելու, իմ երկնային հրեշտակս, Ադամի, Ադամի...:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Եթէ այդ անունը անգամ մըն ալ բե-րանդ առնես, կրնայ ըլլալ, որ ձեռքէս փորձանք մը ելլէ: Ետքը ես յանցաւոր չեմ: Ես այդ անունը ժամատախտի ու մահու չափ կ'առնեմ: Անիկա իմ քանի մը քաջերուս զուլը կ'երաւ: Քիչ մնաց ինծի ալ պիտի սպաննէր: Ուստի, զրուշայիլ, ու մի՛ սախպեր զիս որ այդ անիծուածին համար չարիք մը քնեմ՝ քեզ, քեզ որ իմ սիրելի կինս պիտի ընեմ: Արդէն տուն հա-նելուս պէս, ստքիդ կապերը պիտի քակեմ, ու քեզ բոլորովին

ազատ պիտի ձգեմ: Իմացար, սիրունիկս: (Մօտենալով կ'ուզէ հաւաքուելու) Իմ պտրտիկ աղանեակս...:

ԱՆԳԻՆ. — (Հրեշտակ գետին կը ձգէ զայն.) Լպիրը արա-րած:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — (Եղելով.) Այդ եղաւ որ ըրիր ինծի, չար աղջիկ: Կ'երեւայ թէ քեզ շատ ուզելս զիտնալուդ համար ասանկ կ'ընես: Ձէ, շիտակը, ըրածդ չի վայրեց: Բայց ինչ որ է, ես քեզ կը ներեմ նորէն: Ինծի նայեցէք, տղաք, Ձէյնալ, Հիւսէին, ալ հերիք է որքան յոգնութիւն առիք: Ես սկսայ պաղիլ: Սա փափուկ արարածս ալ ինձմէ աւելի կը դողայ: Կը վախնամ որ ետքը հիւսնդ կ'ըլլայ: Ուրեմն ծամբայ:

ՀԻՒՄԷԻՆ. — Ձէյնալ, առաջ դնէ կ'առնես շալակը, թէ ես առնեմ:

ՁԷՅՆԱԼ. — Միեւնոյն է, եղբայր: Միեւն է հոս ինտոր որ ըրինք, ասկէ ետքն ալ անանկ կ'ընենք: Հիմա ես կ'առնեմ, ու քիչ մը անդին, յոգնելուս պէս, քեզի կուտամ: (Անգիւնին քեզերէն բռնելով վեր կը հանէ զայն.) Դէ, թանկագին տիրուհի, շալակս եկուր տեսնեմ:

ԱՆԳԻՆ. — (Թեւերը փաշելով, երեսի վրայ գետինը կ'իյնայ, կարկամած ձեռները ձիւններուն մէջ կը խրէ, և կը հեկեկայ խեղդող ձայնով.) Մարիկ Աստուածածին, եւ կը հեկեկայ խեղդող ձայնով.) Մարիկ Աստուածածին, դուն հասիր օգնութեան...:

ՀԻՒՄԷԻՆ. — Զարմանալի բան: Միեւն երբ այս դժուարակամութիւնը: Այս տիրուհին անպատճառ խելքը կորսնցուցած է:

ՁԷՅՆԱԼ. — Ձի մտածեր, թէ ինչ փառքերու ու պատիւ-ներու պիտի հասնի: Ձի զիտեր, թէ ինչ երջանկութիւններ պիտի վայլէ մեր տիրոջը ապարանքին մէջ: Ախ, երանի թէ մայրս զիս ասոր պէս գեղեցկուհի մը ծնէր, ու ես իր տեղը եղած ըլլայի:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Յաւանք, Ձէյնալ:

ՁԷՅՆԱԼ. — Խոնարհ ծառադ եմ, տէր իմ: (Ծռելով վերսին վեր կ'առնէ Անգիւնը.) Ափսոս, հազար ափսոս:

Իրաւ որ բախտդ չես ձանձնար ու երջանկութիւնդ չես զիտեր, շնորհափայլ տիրուհի: Բիւր երանի էր, որ ես ըլլայի քու տեղդ:

ԿՈՒՋ ՀԱՍԱՆ. — Շատախօսութեանդ վերջ տուր, Զէյնալ ու գործիդ նայէ: Հիւսէին, օգնէ ընկերոջդ:

ԱՆԳԻՆ. — Հայրիկ, մայրիկ....

ԶԷՅՆԱԼ. — (Հիւսէինի օգնութեամբ Անգիինը բռնի կը շարկէ:) Հիւսէին, ոտքերը վեր բռնած ես որ բեռս թեւեւնայ,

ՀԻԻՍԷԻՆ. — (Անգիինի սրունքները գրկած:) Այո, սիրելի ընկերս, քալէ:

ԱՆԳԻՆ. — Աղասի, Աղասի, Աղասի....

ՊԱՏԿԵՐ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԱՆԱՆՈՅԷՆ ՆԵՐՍ

(Կուզ Հասանի տան կանանոցի մէկ սենեակը: Նուագածութեան, խաղ կանչելու, ծափ զարնելու, եւ ոտքեր շարկելու ձայներ տան մեջքէն:)

ԱՆԳԻՆ. — (Հասանեկան քանկագին շրջագգես մը հագած, կը նեւե սենդոս փայտէրով:) ... Այո, ըստ իմ վերջնական որոշմանս, մինչեւ վերջին վայրկեանը պիտի շարունակեմ կեղծել: Միշտ ուրախ, զուարթ ու համակիր պիտի երեւամ, ամեն կասկած փարատելու համար: Եւ պիտի ջանամ հնարք մը գտնել, սա հրեշտաբնակ որջէն փախչելու: Պիտի փախչիմ, ինչ կերպով ու ինչ գնով ալ որ ըլլայ: Մեր գեղին ձամբան գիտեմ: Արդէն այս օր վերջ կը գտնեն ինձ համար սարքուած այս հարսանեկան դիւային հանդէսները: Սպասելու է որ մութը կոխէ, եւ բազմութիւնը ցրուի: (Վանդակապաս պատուհանին մօտ կ'երթայ, եւ աչքերը աւակերուն, երկու ձեռները շրթունքներուն կը տանի եւ ապա կ'երկնցնէ դէպ յառաջ) Համբոյրներ ձեզ հոգուս ու սրտիս խորէն, սիրելիներս: Գիտեմ,

թէ հիմա ինչ ողբի ու սուգի մէջ էք ինձի համար: Իսկ դուն, պաշտելիդ իմ Աղասի, արդեօք ինչպէս եղար: Եթէ կարող ըլլայիր, անպատճառ եկած էիր զիս աղատելու, ամեն բան աչքդ առած: (Երագուն:) Ո՛ւր էր թէ թռչուն մը ըլլայի հիմա, ու այս դժոխքէն անարդել դուրս թռչելով, մօտդ գայի ու վերքերդ ես իմ ձեռքովս խնամէի: (Դարձեալ շրջիկ կը սկսի սենեակին մէջ, վրան գրուխը դիտելով:) Կրակէ շապիկի պէս մարմինս կը վառէ հագածս, կ'ուզեմ պատառ պատառ ընել զայն, բայց ստիպուած եմ համբերել: Զարեղի գազանը, խորհելով որ զիս իր կինը պիտի ընէ, ուրախութեան կը պայթի: Իսկ իր երկու կիները, իրենց նախանձէն կ'ուզեն զիս հում հում ուտել: Իրաւունք ունին իրենց տեսակէտով: Սակայն, ես ինչով մեղաւոր եմ: Գոնէ չափ մը դնէին իրենց լեզուին ու վարմունքին: Ինչ որ է, ատոնց խայթումներուն ալ տոկարու է:

ԱՂԱԽԻՆԸ. — (Սկոսեցող գաւաթ մը օջառակ կը բերէ:) Հրամմէ՛, անուշ ըրէ, սկսեցեղութեան տիպար իշխանուհի:

ԱՆԳԻՆ. — (Օջառակն առնելով:) Շնորհակալ եմ, քոյրս: (Կը խմէ:)

ԱՂԱԽԻՆԸ. — Զիս որքան երջանիկ կ'ընես, քու ազնիւ բնավորութեամբդ, ու խոնարհ սրտովդ ինձի մտերմօրէն «քոյրս» ըսելով: Հաւատո՛ւ, իմ պայծառափայլ իշխանուհիս, որ քու երախտագէտ գերիդ պիտի ըլլամ մինչեւ կեանքիս վերջին շունչը: (Ծռնկ ջոխելով, Անգիինի ոտքերը համբարեղ կ'ուզէ:)

ԱՆԳԻՆ. — (Թոյշ չտալով:) Ելիր: Ես չեմ սիրեր ատանկ յարգանքներ: (Դաւաքը սկոսեցող վրայ կը դնէ:) Վրաս բան մը չունիմ, որ քեզ նուէր տամ, քու ըրած ծառայութեանդ համար:

ԱՂԱԽԻՆԸ. — Ես ուրիշ բան չեմ փափաքիր, եթէ ոչ սա միայն, որ Աստուած քու պատուական կեանքիդ երկաթաբանութեան պարգեւէ ու սրտիդ բոլոր փափաքները կատարէ,

իմ շնորհալի ու բարեսիրտ իշխանուհիս: (Դուռս կ'եղի:)

ԱՆԳԻՆ. — (Գահաւորակիս վրայ նստելով, գոռալ
ձեռքերուն մէջ, կը մտածե պահ մը:) Իսկ եթէ չի կրնամ
փախչիլ այս գիշեր, ու ճիւղին իր ծանկերը մօտեցնէ ինծի...:
Ուժերս տկար են անոր դէմ...: Այդ պարագային ... դէպի
մահ, և բարեհաճ ֆան Աղասի, ճնողք և բոլոր սիրելիներ:
Սակայն ինչ կերպով մեռնիլ: Ի՞նչ ընելու եմ, որ առանց
ուշադրութիւն գրաւելու, անձնասպան ըլլամ: Արդեօք կրնամ
աղախինը համոզել, որ ինծի...:

ԱՅՇԷ. — (Արագ մտնելով:) Աստուծով չես արժանանար
իրիկուան ողջ առողջ հասնելու, անգամ, որ եկար ու մեր
բախտը ձեռքերնէս կը խլես:

ԱՆԳԻՆ. — Ես ոչ մէկուն բախտին աջք չունիմ, տիրուհի:

ԱՅՇԷ. — Պապանձէ, ստախօս:

ԱՆԳԻՆ. — Կը խնդրեմ, որ հանդարտիք: Ես ամենեւին
մեղաւոր չեմ: Դուք գիտէք արդէն, որ զիս առին հոս բերին,
և հիմա կ'ուզեն որ...:

ԱՅՇԷ. — Եւ հիմա կ'ուզեն որ, այո՛, քու չորհալիք սրտիդ
փափաքը կատարեն, և քու չապասած ու չերազած երջանկու-
թիւնները վայել տան քեզի, անանկ չէ, զձ: (Տեսնելով որ
Փաքման կը մտնէ:) Ա՛խ, սիրելի քոյր իմ, այլեւս մեր անկա-
խութիւնն ու հանգիստը կորուսած, մենք երկուքս ալ մեր
տիրոջը աջքէն ելած, ու ասկէ ետք սա սատկելիքին իշխանու-
թեանն ու հրամանին տակն ինկած ենք: Եկուր, եկուր ուրեմն,
որ իրար փաթթուինք ու մեր թշուառ վիճակին վրայ լանք:
(Կը հեկեկայ:)

ՖԱԹՄԱ. — (Այլեւի թեւերուն մէջ կ'իյնայ լալով:) Լանք,
սիրելի քոյրս, և ողբանք: Արդարեւ սեւ օրը եկեր ու պատեր
է մեզ: Ասկէ ետքը մեզի համար այս տունը բանտ, ու այս
անիծեալին ներկայութիւնը տանջանք ու մահ է: Ա՛լ երթանք
ջուրն իյնանք ու խեղդուինք: (Անգիւնին մօտենալով:) Ըսէ
տեսնեմ, թունաւոր ի՞մ, թէ ինչո՞ւ եկար ու մեզ թշուառացուցիր:

ԱՆԳԻՆ. — Եթէ գիտնաք, տիրուհի, թէ սրտով որքան

համակիր եմ ձեր երկուքին ալ. վստահ եմ որ բնաւ չախտի
ուզէք հասցնել ինծի այս ծանր վիրաւորանքները:

ՖԱԹՄԱ. — Անհաւատները կեղծաւորութիւնը իրենց օրօ-
րոցէն սորված են: Քեզի պէս մեր սուրբ կրօնքին դարձողները
նոյն իսկ չեն կրնար բոլորովին սրբուիլ իրենց մարմին ու արիւն
եղող կեղծ ու պատիր բնաւորութենէն: Ա՛խ, եթէ կարենայի...:

ԱՅՇԷ. — Սպասէ, սպասէ, ես հիմա անոր մնէն ու
արիւնէն դուրս պիտի հանեմ իր օձաթոյն կեղծաւորութիւնը:
(Կը յարձակի Անգիւնին վրայ, ու կարմիր ներկած եղունգ-
ները կը խրէ անոր վզին երկու կողմը:)

ԱՆԳԻՆ. — (Կ'աշխատի ինքզինի պաշտպանել:) Թողէք
զիս, թողէք զիս: Ի՞նչ կ'ուզէք ինձմէ:

ՖԱԹՄԱ. — Քեզ սատկեցնելը վարձք է: (Անգիւնը քաշե-
լով կը ձգէ գետնին, եւ անոր կոկորդը կ'ստնէ ձեռքերուն
մէջը:)

ԱՅՇԷ. — (Ծուռնելով կը դնէ Անգիւնի փորին վրայ,
եւ ձեռքերովն ալ կը ծածկէ անոր քիթն ու բերանը:) Մէկ
անգամէն լնցնելու է գործը...: Ետքը ինչ կ'ըլլայ, թող ըլլայ...:

ԱՆԳԻՆ. — (Ձիւնք խեղդամահ ընող ձեռքերն իրմէ հե-
ռացնել ջանալով հռնդածայն:) Մեղքէք, խնայեցէք ինծի...:

ԱՂԱԽԻՆԸ. — (Պտուղներով շեցուն աման մը բռնած
կը մտնէ:) Պայծառափայլ իշխանուհիներ, ահա ձեզ... (Կիները
տեսնելով սոսկումէն ուսուռ մը կ'ընեն, եւ պտղաւանդ
ձեռքէն վար կ'իյնայ:) Մեծդ Աստուած, մեծդ Աստուած...:
(Դուռս կը վազէ:)

ԱՆԳԻՆ. — Ի սէր Աստուծոյ, գթացէք. կը խեղդուիմ...:

ՖԱԹՄԱ. — Օ՛խ, լաւ է, հոգի քաղէ, չարաչար սատկէ:

ԱՅՇԷ. — Ա՛լ ողջ պիտի չի մնաս դուն: Օրդ լնցած է:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — (Մտնելով կը վազէ կանանց վրայ):

Կատաղածներ, կատաղածներ... (Մեկ թեւովը Այշէն, միւս թեւովը
Փաքման կոպտորէն կը հրէ, անդին կը ձգէ:) Ի՞նչ է այս ձեր
ըրա՞ծը, ինչո՞ւ ուրախութիւնս կը խանգարէք: Ինչո՞ւ իրարու
հետ հաշտ ու սիրով չէք ապրիր: (Անգիւնը գետնէն կը վերցնէ:)

ԱՅՇԷ. — Մեղի նախատեց...: Վրանիս յարձակեցաւ...

ՅԱԹՄԱ. — Մեր կոկորդէն բռնեց, ու մեզ խեղդել ուզեց...

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Ես ձեր ինչ բարի պտուղ ըլլալը զիտեմ: Անկիւն չեկած ալ, դուք միշտ իրարու միս կ'ուտէիք: (Անգիւնի նրեան ու մագերէ շոյեղով:) Եթէ ասկէ ետք անգամ մըն ալ մատ դնեն քու վրայ, վայր եկեր է անոնց զխուս: (Խորհեղով:) Բայց չէ, չէ, ասանկ չըլլար: Պէտք է որ քեզ բաժնեմ ասոնցմէ, և ուրիշ սենեակ մը դնեմ: Եկուր, սիրունիկս, եկուր որ երթանք: (Անգիւնը քեռը զարկած, փաշեղով դուռն ուղարկեց)

ՊԱՏԿԵՐ ԶՈՐԻՈՐԴ

Հ Ա Յ Ո Ւ Հ Ի Ի Ն Պ Ա Տ Ի Ի Հ

(Կուզ Հասանի անկողնասենեակը: Անկիւն մը գետնասարած անկողինը: Բիշ մը անդին մեծ կրակ մը կը վառի: Մեկ կողմ մը դռնած գահաւորակին վրայ նստած են Կուզ Հասան եւ Անգիւն: Առջեւին սեղան մը, որուն վրայ կը գտնուին զոյգ մը վառուած աշտանակներ, օղիով շեցուն խոշոր շիշ մը, երկու գաւաթ, եւ պտուղներ:)

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — (Օղի շեցնելով կը խմէ:) Այս վերջապէս լմացան մեր հարսանեկան փառաւոր հանդէսները: Աղուոր չէին: Գիտես թէ որքան խաղացի ու խնդացի: Ինչ որ է, հիմա ամեն մարդ չքուեցաւ, զնաց: Մեր տանը մէջիներուն հրամայեցի, որ այս գիշեր դուրս երթան, ու մեզ առանձին թողուն: Իսկ կնիկներս ալ իրենց մարերնուն տունը ղրկեցի: Այլեւս մեզ խանդարող մը չունինք այս տանը մէջ, ու մենք կրնանք ուղածնուս պէս հանդիստ կերպով անձնատուր ըլլալ մեր հաճոյքին, ու թաղուիլ հեշտանքներուն խորերը: Անանկ չէ, իմ գեղեցիկս, իմ անմահ Էնքինս: Անունդ շիտակ կ'արտասանեմ: ԱՆԳԻՆ. — Հոգ չէ:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Այդ չըլլալիք ջատուկները քեզ շատ նեղեցին, գիտեմ: Բայց բնաւ հոգ մի՛ ըներ: Դուռն պիտի տեսնես, թէ ես ինչպէս անոնց հերը պիտի անիծեմ: (Օղի կը

շեցնէ:) Այս անգամ քու գաւաթդ ալ պիտի լեցնեմ: Չպիտի մերժես: Անպատճառ պիտի խմես: (Անգիւնի գաւաթը կը շեցնէ:)

ԱՆԳԻՆ. — Գոնէ քիչ լեցնէիր: Զուրի գաւաթ կը նմանի:

Չեմ կրնար ամենը խմել:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Ինչ կ'ըլլայ ատով: Խմէ՛ որ լաւ տրամադրուիս...: Տես, ես արդէն շատ խմած էի, ու հիմա դուրսս ալ կը դառնայ օղիէն, բայց նորէն կը խմեմ, որ աւելի հաճոյք զգամ: Ասկէ զատ, կը խմեմ նաեւ քեզի ալ հաճոյք պատճառելու համար, քանի որ ինծի անանկ պատուիրեցիր: Չէ:

ԱՆԳԻՆ. — Այդպէս է:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Լաւ ուրեմն, դուն ալ խմելու ես իմ հաճոյքիս սիրոյն:

ԱՆԳԻՆ. — (Գաւաթի օղիէն փակի մը կաթիլ առնելով:) Ո՛հ, ո՛հ, բերանս կ'այրէ: Իրաւ որ աւելին չեմ կրնար: Վարժուած չեմ խմելու:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Այդ եղան: Բայց հոգ չէ, հարկաւ նորէն կը խմես: Ինչո՞ւ պտուղ չես ուտեր:

ԱՆԳԻՆ. — Ախորժակ չունիմ:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Ես ախորժակ ունիմ, բայց չեմ ուտեր: Կ'ուզեմ միայն օղի խմել: Ահաւասիկ թէ ինչպէս մէկ ունկով ամբողջ գաւաթը կը դարակեմ: (Կը խմէ:) Այս անգամ պէտք է ամբողջ մը տաս ինծի: (Անգիւնին մօտենալով:) Սա կարմրուկ թշերէդ համբոյր մը:

ԱՆԳԻՆ. — (Իրմէ հեռացնելով զայն:) Ոչ քիչ մըն ալ համբերէ...

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Բայց ա՛յ համբերութիւնս կը հատի: (Կ'երժկայ, քեռերն ու ոտները կ'երկնցնէ յուշաբար:) Ելի՛ր, պառկի՛ր:

ԱՆԳԻՆ. — Ծառ շուտ է: Բնաւ քուն չունիմ: (Օղիին շիշը ձեռքի առնելով:) Այս ինչ է. դեռ բաւական օղի կայ մէջը: Պէտք է որ բոլորը հատնի:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Հատնելէն ետքը պիտի պառկի՛ք: ԱՆԳԻՆ. — Ինչպէս որ կ'ուզես...: (Կուզ Հասանի գա-

վի տղեղ ջրիկները վաղը ոտքերուս տակը առնելով, գլուխնին պիտի ջախջախեմ: Անոնց կաշիները քերթելով, տիկ պիտի շինեմ, ու մէջը օղի պիտի լեցնեմ: Դուն հոգ մի՛ ըներ, էնինիկ: Ի՞նչ կ'ըլլայ որ հետս խաղաս անգամ՝ մը: Անանկ որոշած եմ, որ շուտով այն անհաւատներուն զեղը սրէ պիտի անցընեմ, և բոլորովին մոխիր ու աւերակ պիտի դարձնեմ, Սաղի էր, ի՞նչ էր այն շունին անունը, որ զիս պիտի սպաններ: Եթէ ձեռքս անցնի, բնւհ, բնւհ, զայն մորթելով մնացու պիտի ընեմ, մանր մանր կտրտելով պատինձանի մէջ պիտի լեցնեմ, պիտի եփեմ, և անյագ պտորժակով պիտի լափեմ: Դուն ալ կ'ուզես ուտել (Երեւայով կը դառնայ ու կ'երթայ Անգիւնին ձեռքէն կը փաշէ): Ալ բանը մի՛ երկնցներ, Քինինիկ ես, ի՞նչ ես: Պառկի՛նք: Եթէ կ'ուզես հոս երկնանք:

ԱՆԳԻՆ. — (Օղիի աւանը գաւաթին մէջ փամելով):

Այս ալ որ խմես, կը լմնայ:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Ետքը անկողին:

ԱՆԳԻՆ. — Այո...:

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Այդ գաւաթը դուն քու ձեռքովդ պարպէ բերանս:

ԱՆԳԻՆ. — Ծառ աղէկ (Տեղէն եղելով գաւաթը կը դարձնէ Կուզ Հասանի քերնին մէջ):

ԿՈՒԶ ՀԱՍԱՆ. — Նեկտար, նեկտար: Ցառքենք, Նինքինիկ: Չէ, պառկի՛նք: Ո՛վ երջանկութիւն...: (Անգիւնին վրայ երթալով, քեռերը անոր վիզը կը ձգէ): Ահա մեծ մարգարէին ըսած արքայութիւնը...:

ԱՆԳԻՆ. — (Կուզ Հասանը այնպէս սաստիկ կը հրէ, որ անիկա ետ ետ կ'երթայ մինչեւ անկողինը, ուր մեջքին վրայ իյնալով կը մնայ, նայուածքին հետ հազիւ հազ շարժելով ձեռքերը): Վերջապէս...: (Այլերը բոցավառ, կը մօտենայ Կուզ Հասանին, որուն մեջքէն կախուած դաշոյնը փաշելով, կը ծանի կը խրէ անոր կոկորդը): Նողկալի հրէշ, քու գոյութիւնդ այս կողմերու Հայութեան գլխուն մշտական չարիք մըն էր: Հիմա գնա դժոխքը, ու հոն կատարէ շահատակութիւններդ: Դուն ուզեցիր Հայուհիին պատիւն ալ ծանկդ անցընել: Տես ուրեմն, թէ անիկա ինչպէս քու գազանային արիւնդ կը հոսեցնէ: (Ուշադրութեամբ դիտելով

Կուզ Հասանը): Ալ լմնցած է գործը: Հիմա, զգեստս փոխեմ, և ապա դէպի սիրելիներս: (Դաշոյնը կ'առնէ, եւ անկողին վրայ արքելով ծոցը կը դնէ): Մինչեւ գեղ հասնիս ասիկա կրնայ պէտք գալ ինձի: Սակայն այս սպանութեան հետքը կորսնցնելու է, եթէ ոչ, ետքը փորձանք կ'ըլլայ: (Քիչ մը խորհելէ ետք)։... Այո, հրդեհը լաւագոյն միջոցն է: Իսկ իմ հետքս ջնջելու մասին յետոյ որոշում մը կ'ուտանք, երբ որ մեր տունը հասնիմ: (Սեղանը թռնելով կը ծանի ճիշդ դիակին վրայ կը տեղադրէ, կրակին ֆոյի չի վառուած փայտերը, վերնակներն ու բարձերն ալ սեղանին վրայ կը շարէ: Յետոյ, վառ աշտանակը առնելով կը թռնկցնէ զանոնք, յետոյ Կուզ Հասանի հագուստները եւ անկողինը): Թէեւ բոցը մինչեւ ձեղուն բարձրանալով կրնայ տարածուիլ, բայց դուրսն ալ քանի մը տեղ բռնկցնելու է: Երբ որ տունը ամեն կողմէ հրդեհով, դեռ մարդիկ չի հասած, շուտ մը մոխիր կը դառնայ, և այս անձանաչելի մարմինն ալ աւերակներուն տակ կը թաղուի: (Չեմք կործման վրայ դառն, ռուպէ մը կը դնէ աշտանի Կուզ Հասանը): Ինչպէս կը տրոփէ սիրտս...: Ալ կանգնելու ժամանակ չէ: (Վառ աշտանակն առած, դուռս կ'եղէ սենեակէն):

ՊԱՏԿԵՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԵՐԵՈՒ ՍՐՏԵՐՈՒ ՄԻՍՑՈՒՄԸ

(Կրպոյեանց տունը սենեակ մը: Խորը, գեղեցիկ սենեակ մը Կուզ Հասանի մը մէջ Աղասի պառկած: Մեկ կողմը հողի կրակարան մը, միւս կողմը սեղան մը, որուն առջեւ նստած եւ Կրպոյեանց Հայրիկը եւ Կրպոյեանց Մայրիկը: Կանքեղ մը կը վառի):

ԿՐՊՈՅԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ. — (Կամաց ձայնով): Գիշերը անցնելու վրայ է, կնիկ, և դուն դեռ չես պառկիր: Խօսքս մտիկ ըրէ, ելիր ու գնա քիչ մը հանգստացիր: Եթէ անիկա բանի մը պէտք ունենայ, ես հոս եմ:

ԿՐՊՈՅԵԱՆ ՄԱՐԻԿ. — Կուրմալիք աչքերուս կողմերը կրնան իրարու գալ ու գոցուիլ:

ելլես, մեր կիսատ թողած դժբախտ հարսնիքը պիտի լրացնեմ, աւելի մեծ հանդէսներ կատարելով:

ԱՂԱՍԻ. — Այդ օրհնած բերանդ համբուրեմ ու քու զօրաւոր յոյսիդ ու սուրբ հաւատքիդ մատաղ ըլլամ, իմ սիրելի հայրս: Ախ, կարող ըլլայի մէջ մը ոտքս սա շէմքէն դուրս դնել, մնացածը շատ հեշտ էր: Ե՞րբ պիտի ծագի այդ օրը: Ե՞րբ այդ կենսատու արեւը սա փատող մարմինս երկաթ ու պողպատ պիտի դարձնէ: Բոպէ մը, միայն բոպէ մը, Անգինս աղատած, թեւերուս մէջն առնէի, ու անկէ ետքը թող մոռնէի: Հոգս թեթեւ ու ոսկորներս հանգիստ պիտի ըլլան այն ատեն:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՄԱՅՐԻԿ. — Ինչո՞ւ ատանկ սիրտ տրորող ու յուսահատ խօսքեր կ'ընես, իմ քաղցրիկ որդեակս: Անգինն ալ պիտի ազատի, դուն ալ աղէկնալով ոտքի պիտի ելլես, ու Աստուծով շատ երկան ու բախտաւոր օրեր պիտի տեսնենք ամենքս ալ: (Դրսէն դռն զարնելու ձայն մը) Այս ի՞նչ է: Իմացօք դուք ալ, որ դուռը կը զարնեն:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Այո, իրաւ է: (Կրկին դռն ձայն) Ահա նորէն: Աստուան կողմ, այս ցուրտին, դուռերնիս զարնողը ո՞վ կրնայ ըլլալ:

ԱՂԱՍԻ. — Անգինս է...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Հաւատք քո կեցուցին զեզ, տղաս: Բայց կրնայ ան չըլլալ հիմա: Դուն, ատով մէկտեղ, պէտք չէ որ հաւատալէն դադրես: (Դարձեալ դռն ձայն, աւելի ուժգին եւ իրարու վրայ) Տէր ողորմես, կը կտորտեն դուռը: Երթամ բանամ, տեսնեմ ո՞վ է ու ի՞նչ կայ: Բարեբա՛ր Աստուած, դուն բարին առաջնորդես: (Կ'երթայ):

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՄԱՅՐԻԿ. — Կը մսխ, տղաս: Երթամ կրակը խառնեմ:

ԱՂԱՍԻ. — Մսի՛: Ի՞նչ կ'ըսես, մարիկս: Երնէկ էր որ սա երդիքը բացուէր, ձիւնն ու ցուրտը ներս դային, ու կրակներու մէջ այրուող ու խորովուող իմ մարմինս ու սրտիկս հովացնէին քիչ մը: (Ողբալով) Վա՛յ, հազար ու բիւր վայ իմ արքայութեան հրեշտակ Անգինս, որ քեզ տարին դժոխքը ձգեցին...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՄԱՅՐԻԿ. — (Ինքզինքն զսպել ջանալով) Ալ հերիք է մաշիս, որդի: Հերիք է սրտիկդ հատցնես: Ատանկով

ուշ կ'աղէկնաս: Համբերէ տեսներ, բարին Աստուած ինչ կ'առաջնորդէ: (Դուրսը մտնելով) Ձայն մը չեմբեր: Այս մարդը ուշացաւ: Երթամ տեսնեմ ինչո՞ւ չեկաւ: (Դուրս կ'երթէ):

ԱՂԱՍԻ. — (Ձայնն աւելի թաւառացնելով) Անգին, իմ սրբուհի կոյս հարսս, ո՞ւր ես: Ախ, ո՞ւր ես, և ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնուիս: Օ՛, փոթորկած հոգիս այլ եւս այս անդամալոյձ, մեռած մարմինիս մէջը չի պարտկիր: (Պառկած տեսնելով ոտքի ելնելու ջանքեր կ'ընէ) Այս անկողինը գերեզման մըն է: (Աչքերը խօշաբար թանաքով ոտքի ելնելու ջանքեր կը սատկացնէ) Պատրաստ էք, ընկերներս...: Շուտ դէպ յառաջ...: Թուէք ինձի հետ...: Ահա հոն է Անգինս...: Կրակ սա բորեններու վոհմակին...: Կրակ, կրակ, կրակ...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — (Ուրախութեամբ կայծկոյտն, եւ գոռալոր օրորելով, կը մտնէ արագաբար) Աղասի, Աղասի, ի՞նչ է այդ...:

ԱՂԱՍԻ. — (Ոտքի ելնելու ջանքին մէջ) Անգինս ազատուեցաւ...: Յաղթութիւն...: Մարդագայլերը թաւ ու մառ եղան...: Ահա իմ գառնուկս...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Աղէկցա՛ր, իմ տղաս: Գիտես...:

ԱՂԱՍԻ. — (Ոտքի ելած, թեւերը տարածած) Անգինս ազատուեցաւ...: Ահա կը տեսնեմ, որ անկիւղ դէպի զիս կը վազէ...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Այո, Աստուած երեսնիս նայեցաւ ու զթաց մեղ:

ԱՆԳԻՆ. — (Կրպոյցէնց Մայրիկին կրթնած, շնչասպառ ու ալիքալուծ եղած կը մտնէ, եւ վազելով կ'երթայ Աղասիին կը փաթառի) Աղասի...:

ԱՂԱՍԻ. — Անգին...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — (Յուզումէն ձայնը խեղդումով) Հաւանե՛րս...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՄԱՅՐԻԿ. — (Ծուռի ջոխած, կ'աղօթէ, ուրախութեամբ արցունքներ թափելով) Ողորմութեանդ փառք, երկնաւոր սուրբ թագաւոր:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — Օրհնեալ է Աստուած, վերջապէս մեր հարսնիքը երջանկութեամբ պիտի լինենք:

ԱՆԳԻՆ. — Այլ հերիք, Աղասի: Քիչ մը հանգիստ ըրէ: Ձեռ լսեր, իմ սիրելիս: (Աղասին իրեն զգուշութեամբ մը հետացնելով, կը պառկեցնէ, եւ անոր գլուխը կը դնէ բարձին:) Այս ինչ է, Աստուած իմ...: (Սեւեռաբիւր կը դիտէ Աղասին, որ բերանը բաց, եւ աչքերը անբարբառ անշարժ իրեն կը նայի:) Աղասի...: (Ձեռքերովը անուր կ'երեւցնէ զայն:) Ինչ եղար, Աղասի...:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՀԱՅՐԻԿ. — (Դողաւոր ծոցով, կը նայի Աղասիին: Յետոյ իր բերանը անոր ախանջին տանելով, անբողջ ձայնովը կը պոռայ:) Աղասի, տղաս...: (Ձեռքովը անոր բիւրն ու բերանը կը զոցէ, եւ տեսնելով որ անիկա ռեւե շարժում չընէր երեսն ի վար կ'իյնայ գետին:) Վայ, վայ, լինցաւ տղաս:

ԱՆԳԻՆ. — (Մասները մագերուն մեջը, զարհուրագին:) Այն:

ԿՐՊՈՅԵՆՑ ՄԱՅՐԻԿ. — (Շուարած դիրքին շարժումով, տղուն քով կը վազէ, ու անոր գլուխը կը գրկէ:) Հոգ ու մտիւր իմ զլսու...:

ԱՆԳԻՆ. — (Շանքահարի մը ցնցումով, Աղասիի դիտելին վրայ կը խափանի, յուսահատօրէն նշելով:) Աղասի, Աղասի, Աղասի...:

1
2
Նոյն Հեղինակէն

ՎԵՅ. ՀԱՅՐԻԿԸ ԲԱԳՈՒ	25	ՍԷՆՔ
ՏԱՐԱՅՈՒԱԾ ԱԽՏԸ (Արքեպիսկոպիտ)	25	ՍԷՆՔ
ԱՅՑ ՄԸ ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻՆ	25	ՍԷՆՔ

ԳԻՆ 50 ՍԷՆԹ

Դիմել Հեղինակին.

S. M. DZOTSIKIAN

115 E. 24th St. NEW YORK, City

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0340655

35239